

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV LINGVISTIKY A UGROFINISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

MAGDALENA ZÍKOVÁ

FUTURUM A PERFEKTIVNÍ PRÉZENS
VE SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH

Future and Perfective Present in the Slavonic Languages

Praha 2009

Vedoucí práce: Mgr. Viktor Elšík, PhDr.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 25. 8. 2009

Anotace

Diplomová práce *Futurum a perfektivní přezens ve slovanských jazycích* se zabývá základními gramatickými prostředky futurální reference ve slovanských jazycích. Kritériem výběru analyzovaných prostředků byla jejich ustálenost ve funkci futurálních markerů v češtině. Práce se tak soustředí na tři plně gramatikalizované futurální tvary: opisné (analytické, inchoativní) futurum (*budu vařit*), perfektivní přezens (*uvařím*) a syntetické futurum (*půjdu*). Každý z uvedených prostředků je podroben konceptuální a typologické analýze a slouží jako nástroj jemnější areálové klasifikace slovanských jazyků. Největší pozornost je věnována časové referenci perfektivního přezentu. Vlastní kategorizaci časových významů předchází výklad základních aspektologických pojmů a témat a jsou představeny klíčové interpretace slovanského aspektu. Mezijazykové srovnání funkcí prostředkovaných perfektivním přezentem ukazuje, že zdaleka nejširším spektrem významů disponuje perfektivní přezens právě v češtině.

Anotation

The diploma thesis *Future Tense and Perfective Present in the Slavonic Languages* deals with the main grammatical device of a future tense category in the Slavonic languages. The choice of analyzed grammatical means was determined by their grammaticalization as a future marker in Czech. Thus, the diploma thesis concentrates on three grammatical means of a future time reference: periphrastic (analytical, inchoative) future (*budu vařit*), perfective present (*uvařím*) and synthetic future (*půjdu*). Each of the grammatical devices is subjected to a conceptual and typological analysis and serves as a means of a subtle areal classification of the Slavonic languages. Special attention is paid to temporal reference of perfective present. The categorization of diverse temporal meanings conveyed by perfective present is preceded by a brief introduction to an aspect theory and main interpretations of the Slavonic aspect are presented. A crosslinguistic comparison of various temporal meanings exhibited by perfective present shows that the most variable set of meanings of this aspectual form is manifested in Czech.

Klíčová slova

Futurum, opisné futurum, analytické futurum, syntetické futurum, perfektivní přezens, aspekt, teličnost, aktionsart, slovanské jazyky, typologie

Keywords

Future tense, periphrastic future, analytical future, synthetic future, perfective present, aspect, telicity, aktionsart, Slavonic languages, typology

Úvod.....	7
1 Kategorie futura	9
1.1 Časová povaha futura.....	9
1.2 Konceptuální zdroje futura	11
1.2.1 Aspektuální futura.....	13
1.3 Futurum ve slovanských jazycích.....	17
1.3.1 Typologie slovanských jazyků podle formy futurálního markeru.....	17
1.4 Shrnutí kapitoly 1.....	20
2 Opisné futurum	21
3 Perfektivní prézens	24
3.1 Kategorie aspektu	24
3.1.1 Aspekt jako kategorie gramatická / „vlastní“ aspekt	25
3.1.2 Aspekt jako kategorie lexikální	27
3.1.3 Vztah „vlastního“ aspektu k aspektu lexikálnímu	32
3.2 Povaha slovanského aspektu.....	34
3.2.1 Slovanský aspekt jako kategorie gramatická	34
3.2.2 Slovanský aspekt a teličnost	39
3.2.3 Slovanský aspekt jako kategorie teličnosti	40
3.3 Typologický přístup k aspektuálním kategoriím	44
3.3.1 Dahl 1985.....	45
3.3.2 Bybee et al. 1994	48
3.4 Časově-aspektuální systémy a časová reference perfektiv	51
3.5 Časová reference slovanského perfektivního prézentu.....	54
3.5.1 Aktuální vs. neaktuální užití slovesa	54
3.5.2 Perfektivní prézens v nefuturálních významech.....	58
3.5.2.1 Děje habituální (a děje s širší časovou platností).....	59
3.5.2.1.1 Vztah nominální a verbální reference jako prostředek jemnější klasifikace domény habituality	64
3.5.2.2 Význam habituální vs. obecně charakterizační.....	65
3.5.2.3 Význam schopnostní.....	69
3.5.2.4 Význam kvalifikující	71
3.5.2.5 Perfektivní prézens v aktuálním užití	75
3.5.2.6 Perfektivní prézens ve funkci dějově relativizační.....	81
3.5.2.7 Perfektivní prézens ve funkci narativizační / „prézens historický“	82

3.5.3	Přehled časových funkcí perfektivního přítentu.....	87
3.6	Funkce slovanského perfektivního přítentu v mezijazykovém srovnání	89
3.6.1	Perfektivní přítens ve funkci futurální.....	91
3.6.2	Perfektivní přítens ve funkci habituální	94
3.6.3	Perfektivní přítens ve významu schopnostním a kvalifikujícím	97
3.6.4	Perfektivní přítens v aktuální platnosti.....	101
3.6.5	Perfektivní přítens ve funkci narativizační.....	103
3.7	Souhrnná klasifikace jazyků podle ústředních významů perfektivního přítentu...	108
3.8	Shrnutí kapitoly 3.....	113
4	Syntetické futurum determinovaných sloves (typ <i>půjdu, ponesu</i>).....	116
4.1	Historický vývoj syntetických tvarů	116
4.2	Vidový charakter syntetického futura.....	118
4.3	Sémantické vymezení okruhu sloves akceptujících syntetické futurum	122
4.4	Syntetické futurum v celoslovanském srovnání	129
4.5	Shrnutí kapitoly 4.....	133
5	Závěr	135
	Seznam zkratk	138
	Seznam použité literatury	139

Úvod

Předkládaná práce se zabývá gramatickou kategorií futura a funkcemi perfektivního prézentu ve slovanských jazycích: všímá si prostředků, které slovanské jazyky užívají k vyjádření budoucího děje, mapuje jejich variabilitu a systematizuje jejich užití v rámci slovanského jazykového prostoru. Ve strategii výkladu je patrný dvojitý pohyb: jednak postup od konkrétních, pro futurální referenci etablovaných jazykových prostředků k jejich významovému rozpětí, jednak směřování k hlubším, konceptuálně-systémovým předpokladům profilace daných prostředků ve funkci futurálních markerů a jejich vztahu k dalším, konceptuálně příbuzným funkcím, jež mohou mimo svůj futurální význam nabývat. Účelem práce přitom není prostá klasifikace a explanace jazykových dat, hlavní důraz je spíše kladen na jejich usouvztažnění k poměrům v ostatních jazycích, tedy na nazírání prostředků a funkcí, které si tyto prostředky osvojily, v roli, již hrají v kontextu celého systému slovanských jazyků. Neméně podstatnou ambicí je pak vysledované vztahy pokud možno stručně a přehledně schematizovat – volba vhodné (grafické) reprezentace leckdy dovoluje odkrýt obecnější zákonitosti, jež v konkrétní jazykové realizaci zůstávají mnohdy zastřeny.

Cíle práce, které, jak už bylo řečeno, jsou spíše explanační a systematizační než dokumentační a popisné, se pak promítají i do rozsahu a charakteru jazykové materiálu, o který se při výkladu problematiky opírám: doklady z jednotlivých jazyků mají spíše ilustrativní funkci, jazyky, které se v užití sledovaných prostředků shodují, jsou často zahrnuty pod jeden jazyk reprezentativní a charakterizovány zástupně příklady z tohoto jazyka. Při úvahách spekulativnější povahy pracuji téměř výlučně s češtinou, nejen proto, že jako mateřský jazyk skýtá největší prostor k jazykové spekulaci, ale i proto, že v sobě (snad vedle slovenštiny) jako jediný slovanský jazyk soustředí téměř všechny funkce, které jsou v ostatních slovanských jazycích jen porůznu roztroušeny.

Při výkladu kategorie času nelze odhlédnout od konceptuálně příbuzné kategorie aspektu. Protože aspektologie klade řadu zajímavých otázek, které se promítají i do profilace časových funkcí aspektuálních forem, rozhodla jsem se otázce aspektu, konkrétně pak otázce slovanského aspektu věnovat podrobněji, i když to představuje určitou komplikaci pro členění práce. Za opěrné prvky výkladu jsem zvolila základní formální prostředky vyjadřování budoucího času: analytické futurum (*budu vařit, budu pracovat* – kapitola 2), perfektivní prézens (*koupí, přibude, přeskočí* – kapitola 3) a syntetické futurum (*půjde, ponese* – kapitola 4). Řada alternativních vyjádření zůstala stranou pozornosti, volba sledovaných kategorií byla

dána stupněm jejich relativní ustálenosti v češtině. Vybrány byly pouze prostředky široce gramatikalizované s primárně futurální funkcí.

První kapitola je obecnějšího charakteru: seznamuje obecně s pojmovou kategorií futura a konceptuálními zdroji, ze kterých se napájí, katalogizuje existující prostředky vyjadřování budoucnosti podle sémantiky a pokročilosti vývoje futurálních markerů a zhruba zasazuje slovanské futurum do základních pojmově-jazykových tříd.

Těžiště práce leží ve třetí kapitole věnované výkladu obecných významových dispozic perfektivního prézentu (*koupí, přibude, přeskochí*). Úvodní část představuje některé základní aspektologické otázky, vymezuje hlavní aspektologické teorie a podává stručný přehled jejich vývoje. Zvláštní pozornost přitom vyžaduje otázka po povaze slovanského aspektu, kategorie, která se tradičně vymyká jednoznačné klasifikaci. V jednotlivých sondách budou představeny hlavní teoretické koncepce, které česká a moderní světová lingvistika pro popis slovanského aspektu vyvinula. Hranice bude vymezovat na jedné straně přístup „morfologický“, který, zjednodušeně řečeno, interpretuje slovanskou aspektuální opozici jako kategorii gramatickou, tvořenou vidovými páry perfektiv a imperfektiv, a přístup „lexikální“ či „telický“ na druhé straně, který poukazuje na častou defektnost vidových forem, pro gramatický aspekt atypický derivační charakter perfektiv a zdůrazňuje vázanost aspektuálních tvarů na lexikální sémantiku sloves. V závěru teoretického úvodu bude stručně předestřen typologický přístup k popisu aspektuálních systémů obecně a slovanského aspektu zvlášť.

Vlastní analýzu funkcí perfektivního prézentu přináší kapitola 3.5. Přípravný teoretický průzkum jednotlivých významů proběhl na materiálu češtiny, která pro perfektivní prézens dovoluje zmapovat a klasifikovat základní směry jeho funkční profilace. Následující jazykověsrovnávací kapitola (3.6) pak nahlíží shromážděná data v komparativní perspektivě, pro každý vymezený význam definuje okruh jazyků, které ho vyjadřují, a upozorňuje na některé obecnější zákonitosti distribuce jednotlivých funkcí.

Poslední kapitola se věnuje sice okrajovému, přesto však integrálnímu a plně gramatikalizovanému prostředku futurální reference, jímž je syntetické futurum, kompatibilní pouze s úzkým okruhem imperfektivních sloves (*pojedu, ponesu*). Při výkladu tohoto gramatického tvaru se omezím pouze na systematizaci a stručnou charakteristiku základních otázek, které jsou s ním tradičně spjaty (perfektivní x imperfektivní charakter, možnosti alternace složených tvarů (*ponesu*) s analytickými (*budu nést*) atd.). Závěrem ověřím tradovaná tvrzení vlastní hrubou sondou v korpusu češtiny.

1 Kategorie futura

1.1 Časová povaha futura

Klíčovou otázkou při uvažování o futuru jako o zvláštní gramatické kategorii času je otázka po povaze jeho časové reference, potažmo po jeho místě v řadě (absolutních) časů, které v souladu s přirozeným, či řekněme naivním chápáním času jako lineárního plynutí (přínejmenším jako příslušníci evropského kulturního společenství) rozlišujeme: *minulost/préteritum – přítomnost/prézens – budoucnost/futurum*¹. Už zběžné porovnání významu základních časových forem mezi sebou odhaluje rozestup préterita a prézentu na jedné straně a futura na straně druhé: zatímco formy préterita a prézentu užití v indikativních výrocích konstatují něco o minulém či současném stavu světa, tedy – v termínech analytické sémantiky – vynášejí o něm určitý soud, který lze porovnáním se skutečností buď potvrdit, nebo vyvrátit, futurum sice vztahuje daný výrok k budoucnosti, tj. k době následující po momentu promluvy, nikoli ovšem ve smyslu konstatování nějakého objektivně daného stavu věcí, nýbrž ve smyslu – v různé míře subjektivní – *předpovědi* takového stavu věcí. Výrok s budoucí časovou referencí tak bude nutně spekulativnější povahy než tentýž výrok o přítomnosti či minulosti, neboť na rozdíl od nich konstatuje stav světa, který v momentu, kdy je vynášen, není reálný, a nelze garantovat, že se děj či stav formálně prezentovaný jako skutečný (markerem budoucího času v indikativně užitém výroku) v budoucnosti opravdu odehraje či naplní. Futurum může tedy být vždy jen prostředkem více či méně oprávněné *predikce* o budoucím ději s různým stupněm jistoty o jeho uskutečnění.

Zdůraznění principiální hypotetičnosti futura vede v některých případech až ke zpochybnění futura jako svébytné kategorie *času* a pokusům nazírat rozdíl mezi futurem a zbylými časovými kategoriemi primárně jako rozdíl způsobu/*modu*².

Na specifičnost futura a jeho výlučnost v rámci systému časů ostatně poukazuje i jeho chování v různých typech syntaktických konstrukcí, jež rozhodně neodpovídá pravidlům řídícím užití ostatních časů v paralelních větných strukturách. Z výsledků mezijazykového výzkumu vyplývá, že pro futurální markery obecně je typické restriktivní užití ve vedlejších větách časových a podmínkových³ a v případech, kde paralelní věty s referencí k minulosti

¹ V souladu s obecně převládající tendencí terminologicky rozlišovat mezi českým a latinským názvem bude i zde česká varianta pojmu označovat časovou kategorii jako takovou, bez ohledu na její jazykové ztvárnění, a latinský název se bude vztahovat k hodnotám časové kategorie jako součásti gramatického systému.

² Viz Comrie (1993: 44)

³ R. Dahl uvádí toto omezení pro více než 80 % případů svého typologického vzorku, který sestával celkem z 64 jazyků. Viz Bybee et al (1991: 20), zdrojový údaj v Dahl, Oesten 1985. *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.

vyžadují préteritální marker, je negramatické futurum nahrazováno jednou ze zbývajících časových forem – přítentu či perfekta. Příkladem takového užití může být angličtina:

Vedlejší věta časová:

(1) ANGLIČTINA (Bybee et al. 1991: 19)

a. *When I grow up, I want to be a pilot.*

„Až vyrostu, chci být pilotem.“

b. **When I **will** grow up, I want to be a pilot.*

Vedlejší věta podmínková:

c. *If he asks for it, I'll give it to him.*

„Jestli o to požádá, dám mu to.“

d. *If he asked for it, I would give it to him.*

„Kdyby o to požádal, dal bych mu to.“

e. **If he **will** ask, I'll give it to him.*

Syntaktické omezení, kterému podléhá futurum v tomto typu vedlejších vět, odvozuje J. Bybee od jejich „ne-assertivní“ povahy (v gramatickém smyslu slova), jež odporuje principiálně *assertivnímu* založení futura. Predikce, významový základ užití futura, není totiž ničím jiným než typem *tvrzení* („assertion“) a jako taková je neslučitelná s neassertivním užitím, jako jsou právě vedlejší věty.

Při bližším prozkoumání vznesených námitek se však ukazuje, že ani argument vycházející z konceptuálních rozdílů mezi jednotlivými časovými formami ani argument gramatický nezpochybňují přímo a zásadně oprávněnost teorií, které futurum klasifikují jako kategorii času: přestože je výrok o budoucnosti vždy nutně pouhou predikcí, který v okamžiku pronesení nemá oporu v současném ani minulém světě, vyjadřuje se jednoznačně ke stavu světa, který buďto nastane, nebo nenastane, nikoli který nastat buď může, nebo nemůže, jako je tomu v případě modální sémantiky⁴. Běh budoucích událostí tedy daný výrok

⁴ V tomto duchu argumentuje Comrie (1993: 44).

buď potvrdí, nebo nepotvrdí, což je u modálních výroků, pokud v podmínkách platnosti takových soudů nezohledníme faktor možných světů, principiálně vyloučené. Rozdíl, který se rýsuje mezi futurem a zbylými časovými formami a vyvazuje ho ze základní struktury časů, je totiž spíše než rozdíl kvalitativní rozdílem kvantity, projevuje se nikoli v odlišné podstatě futura, ale spíše v míře, v níž futurum sdílí, resp. nesdílí společné definiční vlastnosti časových forem: za tvrzení lze jistě označit nejen výrok o budoucnosti, ale stejně tak i výrok o minulosti a přítomnosti, a je-li v případě prezentu platnost takového soudu poměrně snadno ověřitelná, je stvrzování platnosti výroku o minulosti v zásadě stejně obtížné, odvozené a opřené o obdobný druh hypotézy jako stvrzování platnosti výroku budoucího. Restriktivní užití futurálních prostředků, které zmiňuje druhý argument, pak svědčí pouze o nižším stupni gramatikalizace kategorie budoucího času, nenapadá ovšem časovou povahu futura jako takovou.

1.2 Konceptuální zdroje futura

Základní okruh konceptuálních zdrojů, ze kterých se futurum sémanticky napájí, odkryjeme nejnázem, soustředíme-li se nejdříve na formální utvářenost futurálních markerů a jejich etymologický původ. Výsledky mezijazykových výzkumů, provedených v poslední době v oblasti typologie futura, zohledňujících jak synchronní variabilitu doložených prostředků, tak jejich formálně-sémantický vývoj⁵, prokázaly, že gramatické prostředky, kterých jazyky využívají k odkazu do budoucnosti, pocházejí všechny z relativně omezeného počtu původně lexikálních jednotek s vlastní sémantikou a teprve postupnou erozí a generalizací prvotního významu dospívají ke své primárně futurální funkci. Proces sémantického vyprazdňování lexikálních jednotek pak provází paralelní proměna jejich tvarové stránky: formální redukce fonetického materiálu, ztráta syntaktické a posléze i morfologické nezávislosti, případně fúze s řídicím slovním tvarem. Zdaleka to ovšem neznamená, že by všechny jazyky s vyvinutým futurálním značením připouštěly pro futurální markery již pouze tento jediný význam, omezený na časovou referenci k budoucím událostem. Vývoj jazykových prostředků je pozvolným procesem, jeho jednotlivé fáze jsou vzájemně prostupné a neexistuje žádný cílový stav, ve kterém by se dané výrazy definitivně ustálily a završily svůj vývoj. Na jedné straně si tedy futurální morfy téměř v každém vývojovém stádiu (a z jiného, synchronního pohledu – v každém jazyce) v různém rozsahu

⁵ Viz zejména studie Bybee et al. 1991 a Bybee et al. 1987, z nichž v následujícím výkladu převážně čerpám.

podržují původní význam, na straně druhé se po osvojení primárně futurální reference vyvíjejí dál a integrují do sebe významy podložené už přímo futurální sémantikou.

Jak vyplývá z relativně obsáhlého typologického vzorku slovesné morfologie (databáze čítala 75 jazyků pocházejících z geneticky rozdílných jazykových skupin), se kterým pro různé účely pracoval kolektiv J. Bybee⁶, lze v celkovém souhrnu prostředků užívaných k signalizaci budoucnosti vymezit tři, resp. čtyři (s tím, že poslední typ není tak frekventovaný jako typy předcházející) základní lexikální okruhy, které zároveň přibližují konceptuální kořeny futurální sémantiky:

1) ASPEKTUÁLNÍ FUTURA/ „Aspectual forms“

Jedná se o prostředky sloužící (původně či alternativně) k vyjádření aspektuálních distinkcí, tedy k vnitřní časové struktuře referovaného děje či stavu. Zahrnují v sobě jak gramatické formy aspektu (imperfektiva x perfektiva⁷, v jemnějším rozlišení i prostředky vyjádření habituálnosti/ „habituality“ a průběhovosti/ „continuousness“⁸), tak od nich často neoddělitelné formy časové – prézentu a perfektiva i préterita. Spadají sem tedy i případy sekundární časové signalizace přítomných průběhových forem, jako např. angl. *I go to Chicago tomorrow.* („Zítra jedu do Chicaga.“)

2) MODÁLNÍ FUTURA/ „Agent-oriented modalities“

Do této třídy náleží všechna ta gramatická značení budoucnosti, jejichž etymologický původ odkazuje ke zdrojové modální sémantice, s hlavním důrazem na agentivních modalitách (odstíny deziderativní, obligativní a abilitivní). Modální výrazy se v roli futurálních markerů stabilizovaly v poměrně širokém záběru jazyků, běžné jsou v evropských jazycích, např. v některých germánských či slovanských.

3) FUTURA „SMĚŘOVÁNÍ“/ „Movement towards“

Tato skupina zahrnuje prostředky rekrutované původně ze sloves či slovesných konstrukcí značících směřování k určitému cíli. Původně prostorový význam byl časem přehodnocen na význam širěji časový a účelový, a začal tak postupně nabývat schopnosti odkazovat k budoucímu ději či stavu. Prototypickými reprezentanty této kategorie sloves, potažmo futurálních markerů, jsou slovesa *jít*, vyjadřující pohyb *směrem od mluvčího*, a *přicházet*, značící pohyb *směrem k mluvčímu*, nebo jejich deriváty. Sémantika konstrukcí s *jít*

⁶ Jedná se o databázi GRAMCATS, pro detailnější charakteristiku viz Bybee et al. 1991.

⁷ Pozn. k terminologii: Při značení vidů se držím terminologie užívané B. Comriem (Comrie 1978).

⁸ K přesnějšímu vymezení obou termínů viz Comrie (1978: 26nn).

je přitom zřejmě náchylnější k posunu k futurální interpretaci, konstrukce s tímto významem se na rozvoji specifické futurální morfologie podílejí o něco častěji než jejich významové protějšky.

4) FUTURA ČASOVĚ ADVERBIÁLNÍ/ „Temporal adverbs“

Tento nepřilíš frekventovaný typ futura je rozšířený zejména v pidžinech a jejich odvozeninách. Vzniká ustrnutím a následnou gramatikalizací adverbiálních určení indikujících moment po promluvě nebo jiném referenčním okamžiku, např. *brzy*, *potom* apod. Doložený je např. případ futura v pidžinu novoguinejské angličtiny *bai*, *baimbai*, *baibai* vzniklého ustrnutím z angl. *by and by* (Comrie 1993: 12).

1.2.1 Aspektuální futura

Od skupin modálních a pohybových futur, která po své vývojové stránce ztělesňují prototypické futurální markery, se v mnoha ohledech odlišuje okruh futur aspektuálních, jež jsme v naznačeném přehledu vymezili jako první typ. Na aspektuální futura nelze podle autorů v žádné fázi jejich vývoje nahlížet jako na autonomní prostředek futurální reference, tedy jako na prostředek, jehož funkce by se v některém stádiu jeho vývoje omezila výhradně na signalizaci budoucnosti a žádných dalších významů. Zatímco tedy předchozí typy futur lze sledovat v diachronní perspektivě, pro aspektuální futura žádnou vývojovou osu rekonstruovat nemůžeme, neboť jejich futurální význam není vyústěním přímého vývojového procesu. Není totiž důsledkem vyprázdnění či zobecnění původní *lexikální* sémantiky, nýbrž pouze součástí či jednou z variant obecnějšího, *gramatického* významu jazykového prostředku. Význam aspektuálního futura na rozdíl od ostatních typů futur, které v určitých fázích vývoje dospívají k úplné gramatikalizaci svého futurálního významu, není *nutně* gramatikalizován, ale jen více či méně ustálen a plyne spíše ze „způsobu čtení“, tedy z kontextově podmíněné interpretace.

Vzpírají-li se aspektuální futura některým druhům jinak funkční kategorizace, neznamená to, že je v žádném ohledu nelze srovnávat se zbylými typy a nepodrobit je po určité stránce stejným klasifikačním metodám, jež byly užity při popisu ostatních druhů. Formální podoba aspektuálních futur nese, poměřována kritérii gramatikalizace, zřetelné známky velmi dlouhého vývoje a svědčí o značné archaičnosti aspektuálních forem: pouze aspektuální futurum může být jako jediné ze všech zkoumaných typů vyjádřeno nulovým morfelem a v porovnání s futury modálními a pohybovými se jen velmi omezeně objevuje

v polysylabické formě (v sestaveném vzorku bylo víceslabičných pouze 15 % aspektuálních forem futura). Gramatikalizace aspektuálních forem obecně je zároveň tak pokročilá, že se aspektově-futurální markery téměř bezvýjimečně prosazují i ve vedlejších větách časových a podmínkových a v ostatních pragmatických významech.

Předběžný rozvrh futurálních typů, který byl právě naznačen, může posloužit jako prvotní klíč k typologizaci slovanského futura, třebaže jeho přínos pro konkrétní otázky probírané problematiky je vzhledem k jeho obecně-klasifikačnímu charakteru omezený a závěry z něho plynoucí v jistých ohledech příliš povšechné na to, aby je bylo možné nějak smysluplně konfrontovat se stavem, který nacházíme ve slovanských jazycích.

Prostředky, kterých jazyky slovanské skupiny v současné době užívají k signalizaci budoucnosti, lze podle formálně-sémantických kritérií představených v předchozí pasáži rozdělit do následujících tříd:

1) *modální futura*, vyskytující se zejména v jihoslovanských jazycích kromě slovinštiny a omezeně též v ukrajinštině,

2) *aspektuální futurum*, gramatikalizované zejména v severoslovanských jazycích,

3) *futurum inchoativní*, konstrukční typ, který předchozí přehled pro jeho řidší frekvenci nezmiňuje, třebaže stále náleží k poměrně využívaným způsobům futurální reference. Formálně sestává ze spojení slovesa „být“/ „stát se“ a infinitivu významového slovesa, které nacházíme v severoslovanských jazycích jako aspektový komplement předchozího perfektivního typu futura a ve slovinštině,

4) *futurum syntetické*, prostředek alternující v severoslovanských jazycích se standardním futurálním markerem imperfektiv, futurem inchoativním. Syntetické futurum je lexikálně silně omezené a v mezijazykovém srovnání až na češtinu se slovenštinou nepříliš produktivní. Tvoří se vesměs od úzkého okruhu sloves s významem směrové determinovanosti⁹.

⁹ Mimo základní okruhy, vydělené v přehledovém článku J. Bybee a kol. převážně na základě četnosti výskytu, bývají v lingvistických popisech rozlišovány ještě dvě úzce propojené konstrukce se 1) slovesem „být“ a 2) slovesem „mít“ a jako určitý podtyp první třídy 3) konstrukce se „stát se“ (viz Bybee 1987: 111-112, Heine 2002: 37). V jemnějším rozlišení strukturních podtypů futurálních prostředků se už nicméně poněkud stírá rozdíl mezi spíše sémantickými kritérii, kterých se přidržoval úvodní přehled, a kritérii formálními, jež jsou podkladem

Bližší srovnání charakteru slovanského futura s obecně převažujícími tendencemi, které se rýsují v celkovém úhrnu jazyků s identickými typy futurální sémantiky, nabízí pouze okruh aspektuálních futur. Přitom se zdá, že funkce, které slovanské aspektuální futurum prostředkuje, neodpovídají jednoznačně trendu, který zrcadlí sestavený typologický vzorek, nebo je minimálně obtížné potvrdit jeho platnost pro slovanské jazyky. Aspektuální markery obsažené v typologické databázi se přirozeně dělí do dvou skupin: perfektivní a imperfektivní, s výraznou převahou imperfektivních forem (20 tvarů imperfektivních oproti 4 perfektivním). Pod ryze aspektuální slovanské futurum naproti tomu bezvýhradně spadá pouze perfektivní forma, neboť jedině ta je – na rozdíl od svého imperfektivního protějšku, který je rovněž za určitých okolností schopen prostředkovat futurální význam, viz *Za týden jedu na kongres* – ve své prezentní variantě gramatikalizovaná jako futurum. Imperfektivní slovesa disponují pro účely futurálního užití zvláštní morfologickou konstrukcí, jejich prezentní tvary, třebaže v určitých kontextech mohou také sloužit k zařazení referované události či stavu do budoucnosti, nelze považovat za „plnohodnotná“ aspektuální futura.

Mnohem komplikovanější je nicméně otázka specifického významového odstínu, který perfektivní formy převážně prostředkují, a jeho vztahu k futurální sémantice odpovídajících imperfektiv. Z poměrů, které se odrážejí ve zkoumaném vzorku, lze vysoudit, že perfektivní futura v převážné většině specifikují budoucí děj jako bezprostředně nadcházející, zatímco obdobná tendence u imperfektivních futur nebyla shledána ani v jednom případě. Významový odstín „bezprostřední budoucnosti“ pak autoři staví do protikladu s „budoucností očekávanou“, kterou v jejich databázi vyjadřují výlučně imperfektivní formy, a interpretačně tak zaštiťují shledané tendence (Bybee 1991: 21).

Ve slovanských jazycích se však rys „bezprostřední budoucnosti“ spíše než v perfektivním prezentu zdá být silnější v některých užitích prezentu imperfektivního, který může za určitých podmínek jako prostředek futurální reference konkurovat složenému imperfektivnímu futurum (a omezeně i perfektivnímu futurum – viz *Vlak odjíždí zítra v 8.00* (= imperfektivní prezens) x *Vlak bude odjíždět zítra v 8.00* (= složené imperfektivní futurum) x *Vlak odjede zítra v 8.00* (= perfektivní futurum)). Na pozadí standardního prostředku vyjádření budoucnosti (kterým je složené futurum) si pak v omezených kontextech vyvíjí specifickou sémantiku, která umožňuje jemnější postižení významových rozdílů. Podstatné přitom je, že tato „sekundární“ sémantická evoluce je podmíněna výchozí sémantickou zástupností dvou různých forem – imperfektivního prezentu a imperfektivního futura.

daší klasifikace. Třebaže oba typy měřítek se v některých případech stýkají, považuji za efektivnější je, byť na úkor podrobnosti členění, minimálně pro účely orientačního popisu nesměšovat.

Slovanský imperfektivní přezens bychom tak v rámci úvodního typologického rozvrhu měli zahrnout do stejné kategorie jako perfektivní futurum, neboť v určitých kontextech vyžaduje futurální interpretaci. Ve skutečnosti se zdá definiční charakteristice aspektuálních futur tak, jak je autoři na základě zjištěných vlastností vymezili, odpovídat přesněji než perfektivní futura, jejichž futurální význam je v některých slovanských jazycích natolik silný, že je prakticky nezávislý na okolí, ve kterém se objevuje, a připouští vesměs ve všech výskytech toliko jediné čtení (např. ruština, polština, viz níže). Význam „bezprostřední budoucnosti“ se nadto nutně nevyklučuje s významem „budoucnosti očekávané“: svědčí pro to jak empirická fakta jednotlivých jazyků, kde mohou být oba významy prostředkovány identickým tvarem (viz časový charakter děje ve větě *Jedu s Vámi až na Václavské náměstí*, kde se sloveso vztahuje k ději právě probíhajícímu a bezprostředně následujícímu, který je zároveň výsledkem předchozího rozvrhu; podobně slovesná forma, podpořená pragmatickými faktory, ve sdělení *Bratr se žení* naznačuje, že událost je jednak plánovaná, jednak časově velmi blízká), tak logická úvaha o povaze zmíněných pojmů a možnostech jejich vzájemné kombinovatelnosti. Probíhá-li právě nějaký děj, lze *očekávat*, že bude probíhat i ve chvílích *bezprostředně následujících* po momentu promluvy, ve skutečnosti právě pro bezprostřední budoucnost je takové očekávání nejoprávněnější. Rozdíl mezi „budoucností bezprostřední“ a „budoucností očekávanou“ tak nestojí na významovém protikladu, nýbrž spíše na potenciálním rozptylu, který tyto pojmy u různých dějů, potažmo sloves připouštějí.

Vzpírá-li se aspektuální futurum zvláště v některých slovanských jazycích po stránce sémantické širším generalizacím, formálními vlastnostmi plně odpovídá obecnému charakteru aspektuálních futur: nepodléhá žádným syntaktickým restrikcím, je rozšířeno a plně gramatikalizováno v neasertivních typech vět – vět vedlejších časových a podmínkových, jeho morfologie je co do objemu fonetického materiálu značně redukována, jeho výrazové prostředky jsou syntakticky i morfologicky neautonomní a splývají se sousedními jednotkami jak formálně, tak sémanticky (amalgamizace časového a vidového významu v jednom tvaru).

1.3 Futurum ve slovanských jazycích

1.3.1 Typologie slovanských jazyků podle formy futurálního markeru

Způsob, jakým jednotlivé slovanské jazyky formálně signalizují budoucnost, náleží k hlavním kritériím vnitřní klasifikace slovanské jazykové skupiny. V celkovém rozvržení užívaných prostředků lze přitom vymezit tři faktory, které se primárně podílejí na strukturaci slovanského jazykového prostoru a určují výslednou podobu jazykově-geografické mapy:

- 1) rozlišení futura podle vidové charakteristiky slovesa, tedy odlišné futurum pro imperfektiva a perfektiva,
- 2) typ pomocného slovesa v perifrastických konstrukcích,
- 3) tvar významového slovesa v perifrastických konstrukcích.

Podle prvního kritéria se slovanské jazyky dělí v zásadě do dvou skupin: severoslovanské, jež disponují dvěma typy futura podle vidu příslušného slovesa, a jihoslovanské, které vidovou povahu slovesa nezohledňují a futurální referenci značí u všech sloves identickým způsobem (perifrází).

Druhé kritérium přináší téměř shodný výsledek. I ono, třebaže na jiném typologickém základě, vede napříč slovanským územím přímý řez v místech, kudy probíhá severo-jihní hranice, ustavená předchozím měřítkem. Severní skupina přitom jako pomocné sloveso do perifrastických futur zapojuje sloveso *být*, skupina jižních jazyků využívá ve stejné roli některého slovesa modálního, popř. neohebné partikule modálního charakteru, jako je tomu v bulharštině a makedonštině. Vymyká se pouze slovinština, která plně nerespektuje jinak zjištěnou solidaritu mezi vidovým rozlišením futurálních markerů a zapojením existenční spony do futurální konstrukce.

Poslední kritérium vede k zatím nejdiferencovanějšímu členění celé skupiny: vyděluje jednak jazyky, které významové sloveso ve futurálních konstrukcích ponechávají v neutrálním infinitivním tvaru (jazyky severoslovanské spolu se srbochorvatštinou), jazyky, ve kterých ve stejné pozici namísto infinitivu stojí aktivní participium (slovinština a alternativně též polština), a konečně jazyky, které – z vnitřních systémových důvodů – nahrazují infinitiv prezentním tvarem (bulharština s makedonštinou, kde funkci infinitivu obecně přebírá tvar 3. osoby prezentu).

Celkový přehled nabízí následující mapa:

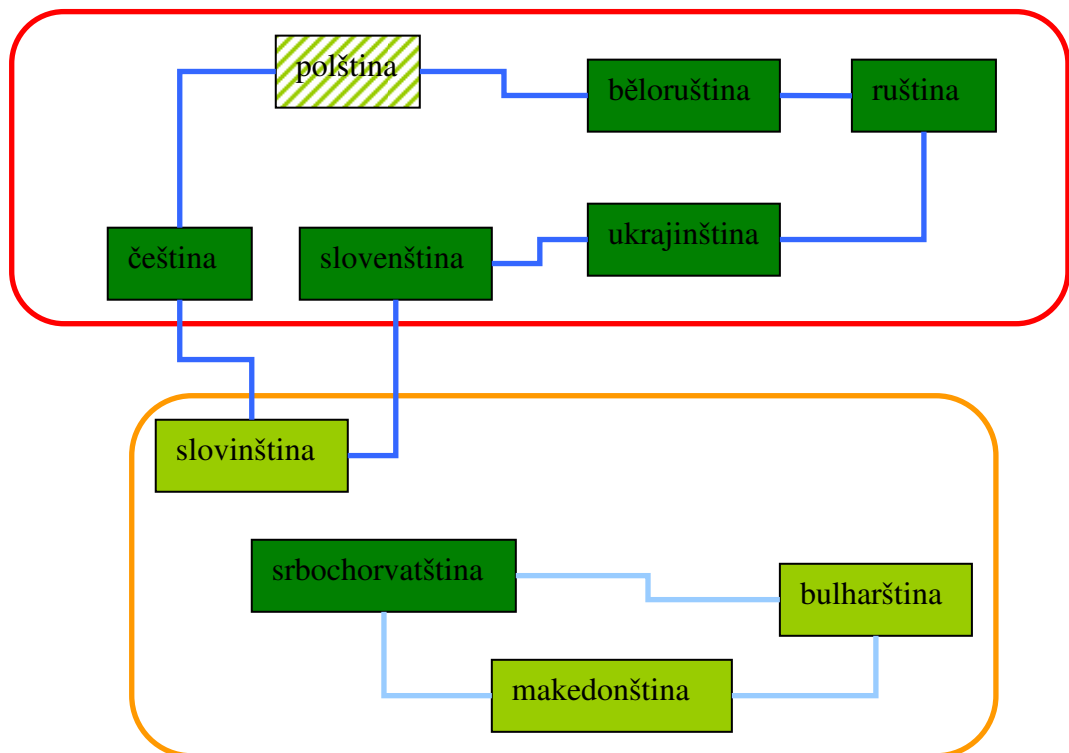

Schéma 1: areálové rozvržení prostředků tvoření složeného futura ve slovanských jazycích

Legenda:

PERF x IMP (rozlišení aspektu) / PERF + IMP (aspekt nerozlišen)

„budu“ / modální sloveso ve funkci pomocného slovesa v opisné konstrukci

Významové sloveso v opisné konstrukci v infinitivu / **prézentu**, **l-participia** (pro poľštinu alternativně)

Z rozvržení hranic úžeji vymezujících jednotlivé jazykové třídy lze vyvodit některé závěry o povaze a relevanci užitých typologických kritérií:

Zprv se zdá, že formální podoba významového slovesa nehraje ve výsledné klasifikaci jazyků nijak významnou roli a rozhodně nepřispívá k lepšímu typologickému uchopení pozorovaných mezijazykových rozdílů. Jednotlivé územně-jazykové areály, které z této klasifikace vcházejí, netvoří souvislé, geograficky vyhraněné celky, ale spíše jednotlivé ostrůvky roztroušené uvnitř celého slovanského jazykového prostoru, na jejich základě nelze slovanským územím vést žádnou přímou hranici ani vymezit nějakou výraznou

jazykovou skupinu. Kritérium zohledňující tvar významového slovesa v perifrastických konstrukcích se tak v konečném obrazu ukazuje jako typologicky nejslabší.

Závažnost zbylých dvou kritérií pro úhrnnou klasifikaci slovanských jazyků je naproti tomu nesporná. Slovanské jazyky se působením tohoto faktoru rozpadají do dvou skupin: na jedné straně stojí skupina jazyků, které v prostředcích tvorby futura rozlišují aspekt a do perifrází zahrnují ve funkci spony existenční sloveso, na druhé straně jazyky, které ve způsobech značení budoucnosti vid nezohledňují a v perifrázi, která je pak jediným prostředkem futurální reference, užívají sloveso modální. Severoslovanské jazyky tak perifrastickou konstrukci, jež je jinak celoslovansky rozšířeným, funkčně specializovaným prostředkem vyjadřování budoucnosti, skládají z infinitivu významového slovesa a pomocného slovesa *být* a vyhrazují ji pouze pro kategorii imperfektivních sloves, zatímco jazyky jihoslovanské do ní zapojují sloveso modální a užívají ji jak u sloves imperfektivních, tak u sloves perfektivních. Jihoslovanské poměry ilustrují příklady z bulharštiny (2), severoslovanské jejich české verze v překladovém komentáři.

(2) BULHARŠTINA (Comrie 1978: 68)¹⁰

a. *šte* *da* *letja*
PARTFUT PARTINF létat.1.SG.IND.PREZ

„budu létat“ (imperfektivum)

b. *šte* *da* *kupja* *kniga*
PARTFUT PARTINF koupit.1.SG.IND.PREZ kniha

„koupím knihu“ (perfektivum)

Otázka, která se pak přirozeně nabízí, zní, existuje-li mezi těmito dvěma typologickými rysy nějaký vztah, konkrétně, existují-li nějaké vnitřní předpoklady jazykového systému, které by takovou korespondenci diktovaly a dovolovaly pouze toto, a ne jiné uspořádání.

Následující kapitola věnovaná opisnému futuru se bude na tuto otázku snažit odpovědět. V centru její pozornosti bude tedy stát vztah mezi rozlišením futurálních markerů podle vidu a restriktivním užitím opisných konstrukcí pouze u imperfektivních sloves na jedné straně a typem pomocného slovesa v opisných futurálních tvarech na straně druhé.

¹⁰ Příklady citované Comriem ve skutečnosti obsahují modální tvary sloves, futurální formy byly dodatečně dotvořeny podle gramatických pravidel bulharského jazyka a dosazeny na místo původních modálních tvarů (údaje čerpány z ESČ 2002: 199).

1.4 Shrnutí kapitoly 1

Úvodní kapitola představila typologii futurálních prostředků podle jejich etymologie a formálních náležitostí a navrhla základní klasifikaci futurálních markerů ve slovanských jazycích, a to z hlediska typologického a z hlediska areálového.

Futurum na rozdíl od přítomnosti a minulosti obecně podléhá větším omezením kladeným na jeho zapojení do vedlejších vět (časových a podmínkových). Důvodem odchýlného chování futur je jejich *asertivní* povaha (vyjádření o budoucnosti je typem tvrzení), odporující neasertivitě kontextů vět časových a podmínkových. Restrikce kladené na užití futura v tomto typu vět svědčí o relativně nižším stupni jeho gramatikalizace.

Podle lexikálního zdroje lze obecně rozlišit čtyři hlavní druhy futurálních markerů: 1) aspektuální futurum, 2) modální futurum, 3) futurum směřování a 4) časově adverbialní futurum. Slovanské jazyky v úhrnu využívají první dva z nich, futurum aspektuální a modální, a jako protějšek futura aspektuálního, jímž je tvar perfektivního přítomnosti, futurum inchoativní (dále tzv. opisné či analytické futurum). Alternativou analytického futura je v části slovanských jazyků lexikálně silně omezené futurum syntetické.

Podle typu etablovaného futurálního markeru se slovanské jazyky dělí do dvou hlavních skupin: na jazyky severoslovanské (omezeně též slovinštinu), které u futura rozlišují aspekt a do perifrastických konstrukcí zapojují sloveso *být* (využívají tedy futur aspektuálních a inchoativních), a na jazyky jihoslovanské, které u futura aspekt nerozlišují a do perifrastických konstrukcí zapojují sloveso modální (využívají tedy pouze futur modálních). Solidaritu těchto dvou faktorů analyzuje kapitola 2.

2 Opisné futurum

Perifrastické futurum tvořené spojením neurčitého tvaru významového slovesa s určitým tvarem slovesa pomocného (*bude psát*) se v rámci celé slovanské jazykové skupiny etablovalo jako specifický, pro tuto funkci určený prostředek vyjadřování budoucnosti. Zároveň ve svém užití (omezená distribuce ve vedlejších větách v některých jihoslovanských jazycích) i poměrně rozvinutým potenciálem prostředkovat modální významy (a to nejen v jazycích jihoslovanských, kde je modální sloveso přímou součástí konstrukce, ale překvapivě i v jazycích severoslovanských, kde se v roli pomocného slovesa vyskytuje sloveso s primárně jinou sémantikou a teprve druhotně nabývá modálních odstínů, např. *Ta žárovka nebude dobře utažená* (ESČ 2002: 267)), odpovídá obecným vlastnostem, jimiž se vyznačuje gramatická kategorie futura evropských jazyků jako celek.

Pro objasnění rozdílného užití perifrastických konstrukcí v jihoslovanských a severoslovanských jazycích je nejpříhodnější vyjít ze sémantiky pomocného slovesa *být* a dále se soustředit především na jeho stránku syntagmatickou (kombinovatelnost s dalšími slovesnými jednotkami), na stránku paradigmatickou (významové rysy, které ho zařazují do určité významové kategorie sloves), a konečně je třeba zohlednit jeho celkovou pozici v systému daného jazyka v období, kdy se futurální konstrukce teprve počínala konstituovat.

Jazyky rozlišující aspekt nepřipouštějí tak široké možnosti kombinovatelnosti slovesných jednotek jako jazyky bez vidové distinkce. Při bližším určení děje či stavu vyjádřeného slovesem musí být obě dvě slovesa (neboť o jejich spojení nám jde) významově kompatibilní. Zatímco *modálně* lze určit v podstatě každý děj či stav nezávisle na jeho časové povaze, tedy jak děj perfektivní, nahlížený jako děj komplexní, celistvý, co do jednotlivých fází svého průběhu vnitřně nerozlišitelný, tak děj imperfektivní, představený ve svém trvání, jako děj časově rozprostraněný, s vymezeným počátkem a závěrem svého průběhu (Comrie 1978: 3nn), *časovou* specifikaci jednotlivých fází děje umožňuje z konceptuálních důvodů přirozeně pouze optika sloves imperfektivních. Proto lze modální slovesa ve složených predikátech kombinovat s oběma členy vidového páru, naopak fázová slovesa, která zpřesňují fázi referovaného děje, vstupují do konstrukce pouze se slovesy imperfektivními.

V případě pomocného slovesa futurálních konstrukcí v severoslovanských jazycích (*být*) nicméně žádný fázový význam není patrný: existenční sloveso svým futurálním tvarem toliko zařazuje příslušný děj do budoucnosti, ovšem bez jakékoli bližší specifikace.

Studie věnované otázce slovanského futura (Kurzová 1996a: 6) přesto určité řešení napovídají: při výkladu severoslovanské varianty pomocného slovesa rekonstruují jeho

etymologii a zmiňují dnes již zaniklý význam *stane se*, který byl údajně v době formování futura velmi živý.

Právě tento významový odstín ostatně tvoří spojnici mezi severoslovanským složeným futurem a (složeným) futurem německým, které se analogicky skládá z určitého tvaru slovesa *werden* a infinitivu významového slovesa. O příbuznosti německého a severoslovanského futura není pochyb a korespondence obou futurálních konstrukcí je jedním z definičních rysů středoevropského jazykového areálu, k jehož centru náleží kromě němčiny a češtiny ještě maďarština a slovenština s analogickými typy složeného futura (blíže Kurzová 1996).

Sloveso *být* by se tak v tomto výkladu paradigmaticky řadilo pod kategorii sloves *ingresivních* označujících nástup slovesného děje a stavilo se po bok slovesům fázovým. Připočteme-li k tomu ještě silný tlak perfektivního futura, které se paralelně k futurální perifrázi formovalo, resp. gramatikalizovalo u perfektivních sloves, jeví se v tomto světle severoslovanská restrikce kladená na opisné futurum jako nevyhnutelná a zcela přirozená. Jihoslovanské jazyky, které v perifrastickém futurum sáhly ke slovesu modálnímu, takovému omezení čelit nemusely, neboť modální sémantika není na časovou kvalitu děje citlivá.

Ustavení perifrastického futura v podobě, v jaké je nacházíme v severoslovanských jazycích, a omezení, která z jeho charakteru plynou, lze ovšem vyložit i beze vztahu k alternativnímu, ingresivnímu významu slovesa *být* – analogií k paradigmaticky identickým, principiálně zástupným tvarům modálních a fázových sloves. Proces formování složeného futura si můžeme v podstatě představit jako proces hledání vhodného „kandidáta“ na pozici třetího člena časové řady, jejíž dvě zbývající pozice jsou už obsazeny minulým a přítomným tvarem: *psal – píše - ?*. Uspěť však mohlo pouze to sloveso, které se dokázalo vypořádat se dvěma systémovými překážkami: zaprvé muselo být schopno podvolit se tlaku perfektivního tvaru *napíše*, který se současně profiloval do futurálního významu u perfektiv, a zadruhé nesměla být jeho vazba na zbylé členy vlastní časové řady příliš těsná, aby mu dovolila začlenit se do jiných systémových vztahů jako prostředkovatel čistě časového významu. Alternativu představovala především slovesa modální a fázová, standardní prostředky signalizace budoucnosti, které slovanské jazyky v rané fázi vývoje futurálních prostředků skutečně omezeně užívaly k vyjadřování budoucích dějů. Opisy s modálními slovesy se v severoslovanských jazycích neprosadily pro svou inertnost vůči aspektuálním distinkcím, přítomní tvary fázových sloves sice na tlak perfektiv reagovaly (pojily se pouze s imperfektivy a vyhrazovaly tak nové, morfologicky příznakové futurum pouze imperfektivním slovesům), jejich lexikální význam byl však přeci jen příliš výrazný a stahoval přítomní tvar, vykračující potenciálně na cestu významového přehodnocení

v marker futura, zpět k jejich préteritnímu protějšku: *začal pracovat* – *začne pracovat*. Existenční sloveso *být*, nezátížené žádnou specifickou sémantikou, pouze obecně futurálním významem (podpořeným nadto příznakem ingresivity), v takové situaci představovalo ideální alternativu fázového slovesa a zcela přirozeně zaujalo pozici čistě časového ukazatele. Helena Křížková, která otázce vzniku perifrastického futura věnovala svou habilitační práci (Křížková 1960), vykládá tento klíčový moment následovně: „Fázová slovesa se mohla pojit jen s infinitivem nedokonavým. Na časové linii z minulosti do budoucnosti zařazuje např. spojení se slovesem počínacím (počnu psáti) děj jednoznačně do budoucnosti, současně však označuje výchozí bod, jenž je dán dokonavostí slovesa fázového. „Budu“ s infinitivem rovněž jednoznačně zařazuje děj do budoucnosti, avšak bez výslovného označení počátku děje; jeho význam splývá s významem infinitivu v jediný význam – děj v budoucnosti trvací. Dokonavý infinitiv je opět vyloučen.“ (Křížková 1990: 101)

Celý proces se započtením určujících systémových vlivů lze znázornit následujícím schématem:

psal	píše	?	<====>	NAPÍŠE
chtěl psát		chce psát/ <u>napsat</u>	←	tlak perfekta
začal psát	<----->	<u>začne</u> psát		
		<i>těsnota spojení</i>		
		bude psát		

Schéma 2: systémové ustavení složeného futura s inchoativním slovesem v severoslovanských jazycích

Je tedy možné shrnout, že sémantika existenčního slovesa v perifrastických konstrukcích prokazatelně klade omezení na vid významového slovesa, se kterým se v těchto konstrukcích pojí, a automaticky vylučuje vazbu na perfektivní sloveso. Korelaci mezi aspektuálním rozlišením futur a typem pomocného slovesa v perifrastických konstrukcích lze vysvětlit jak etymologií pomocného slovesa (*budu* původně obsahovalo rys ingresivity a významově se blížilo slovesu *začnu*), tak systémově: obecný význam existenčního slovesa se vzhledem ke své sémantické vágnosti ukázal jako nejvhodnější prostředek vyjadřování budoucího významu.

3 Perfektivní prézens

Jak už bylo předesláno v úvodu práce, kapitola věnovaná perfektivnímu prézentu programově překračuje rámec futurální sémantiky a zahrnuje i výklad některých obecných otázek aspektologie. Obsahově se následující kapitola skládá ze tří tematických celků: první z nich vymezují úvodní podkapitoly 3.1 až 3.4, které představují základní pojetí aspektu, hlavní aspektologické koncepce a detailněji zkoumají povahu slovanského aspektu; druhý celek tvoří poměrně členitá podkapitola 3.5, která přináší vlastní analýzu časových významů perfektivního prézentu. Výklad uzavírá mezijazykové srovnání vymezených funkcí (podkapitoly 3.6 až 3.7).

3.1 Kategorie aspektu

Otázky spojené s aspektem představují v současném stupni rozvoje aspektologických teorií téměř nezbadatelnou oblast lingvistického uvažování. Zorientovat se na poli aspektologie a zmapovat alespoň základní přístupy, které bývají v současnosti uplatňovány, je přitom o to obtížnější, oč větší terminologický zmatek v této oblasti jazykového výzkumu panuje. Jak poznamenává Sasse ve svém přehledovém článku o aspektologii, poukaz na terminologickou rozkolísanost patří ke standardním otvíracím figurám prakticky jakéhokoli díla o aspektu (Sasse 2002: 199). Terminologická disparátnost se přitom projevuje v obou směrech: nejenže bývají identické jevy označovány různými termíny (to je koneckonců běžná praxe, která však většinou nijak zásadně neohrožuje základní porozumění výkladu), ale stejnými termíny bývají mnohdy pojmenovávány zcela různé skutečnosti. A zde je už riziko dezinterpretace mnohem vyšší.

To se ostatně týká už samotného pojmu aspekt. Různá pojetí toho, co aspekt vlastně představuje a jakou jazykovou distinkci primárně vyjadřuje, se od sebe diametrálně liší. Vodítkem po bezbřehém poli aspektologie nám tedy v této kapitole bude zcela základní otázka po charakteru aspektu, respektive po jeho možných pojetích. Představím v zásadě dva vyhraněné přístupy pracující s kategorií aspektu, každý v rámci tradice, ve které je dominantní, a podám stručný přehled vývoje z nich odvozených aspektologických teorií. Vymezené aspektuální dimenze se závěrem pokusím vzájemně usouvztažnit.¹¹

¹¹ V této části se opírám zejména o zmíněnou studii Sasseho, která obsahuje přehlednou klasifikaci základních aspektologických témat a stručný výklad historického vývoje aspektologických teorií (Sasse 2002).

3.1.1 Aspekt jako kategorie gramatická / „vlastní“ aspekt

Vlastním aspektem („aspect proper“) je míněna aspektuální distinkce manifestovaná kategorií perfektiv a imperfektiv, pro kterou se ve slavistické tradici vžil klasický termín *vid.* Alternativní označení užívaná mimo slavistickou jazykovědu tento význam v podstatě podržují: „viewpoint“, „viewpoint aspect“, „perspective point“ atd. Jak napovídají užívané názvy, v pozadí tohoto přístupu stojí představa, že aspekt ve vlastním slova smyslu předestírá identickou situaci z různých (netemporálních) časových perspektiv, jinak řečeno, snímá stejný děj dvojitě aspektuální optikou, vnitřní časový charakter děje se však přitom nemění. Vlastní aspekt je kategorií gramatickou, prostředkuje gramatické distinkce vyjádřené slovesnou flexí. Aspektuální kategorie spadají do okruhu formálně příznakových, gramatických prostředků a jsou srovnatelné s dalšími flektivními gramatickými kategoriemi, jako jsou kategorie času či osoby. Typickými reprezentanty aspektuální distinkce v tomto smyslu je např. aorist a imperfektum v řečtině nebo *passé simple* a *imparfait* ve francouzštině. Slovanská vidová opozice mezi dokonavými a nedokonavými slovesy, ačkoli tak bývá tradičně interpretována, typické aspektuální distinkci mezi perfektivy a imperfektivy odpovídá pouze částečně, jak ostatně uvidíme dále.

S aspektem jako s gramatickou kategorií vyjádřenou prostředky slovesné flexe pracuje zejména slavistická lingvistika a obecně tradice vzešlá z klasické, kontinentální indoevropské jazykovědy devatenáctého a první poloviny dvacátého století, opírající se o jazyky s bohatě rozvinutým flektivním slovesným systémem (románské jazyky, slovanské jazyky, jazyky indické, postupně semitské apod.). Pozornost klasické evropské jazykovědy byla přirozeně zacílena na rovinu morfologickou a jen pomalu se přesouvala k vyšším jazykovým rovinám, neboť pro ty opěrné jazyky nepředstavovaly žádný podnětný zdroj výzkumu. Klasické pojetí aspektu příznačné pro evropskou jazykovědu je tedy charakteristické svým zřetelem k morfologické stavbě slovesa a celý přístup bývá označován jako morfologický („morphological aspect approach“).

Sémantické vymezení aspektuální distinkce je však nesmírně obtížné – natolik, že mnozí jazykovědci na koherentní definici raději rezignují, popř. volí jiné, méně svazující způsoby popisu aspektuálních kategorií (např. Dahlova interpretace slovesných kategorií jako prototypických, Dahl 1885). Problematická je zejména skutečnost, že žádný z členů vidové dvojice (uvažujeme pouze o dvojici perfektiva a imperfektiva, ostatní významy, které bývají občas alternativně uváděny (např. habitualita), necháváme stranou) není významově homogenní, naopak v sobě soustředí řadu užití, která lze pod společný pojem sdružit jen velmi násilně. Evidentní je tato vnitřní diverzifikace u imperfektiv (slučující např. význam

habituální s průběhovým), ani perfektiva však nelze redukovat na jednotný definiční vzorec. I kdyby se podařilo postihnout všechna užití dané kategorie významovým invariantem v rámci jednoho jazyka, v komparativní perspektivě toto vymezení neobstojí. Ne náhodou se právě jazykovětypologické přístupy nejsilněji inspirují prototypovými modely kategorizace a definují kategorie imperfektiv a perfektiv na základě jádrových užití, která jsou jim v jednotlivých jazycích společná.

Prakticky žádná z existujících definic aspektu nedokáže bezesbytku předpovědět distribuci perfektivních a imperfektivních sloves. Nové lingvistické přístupy (např. kognitivnělingvistické apod.) navíc explicitně požadují nové promyšlené sémantických základů, na kterých existující definice stojí (Schmiedtová & Flecken 2008: 2). Prakticky každá nová teorie přináší vlastní interpretaci aspektu. Ve světle současných výzkumů neobstojí ani dnes již klasické definice: „perfectivity indicates the view of a situation as a single whole, without distinction of the various separate phases that make up the situation; while the imperfective pays essential attention to the internal structure of a situation“ (Comrie 1976: 16); „the perfective aspect describes the action as seen from outside, the imperfective aspect describes the action as seen from inside“ (Sasse 2002: 209); „situation is seen completed/non-completed“ (Schmiedtová & Flecken 2008: 3). Při vymezování aspektuální distinkce mezi perfektivy a imperfektivy se přitom stále silněji prosazuje rys časové ohraničenosti („boundedness“), který se, navzdory své významové vágnosti, ukazuje jako poměrně operativní nástroj pro zachycení aspektuálního rozdílu.

Zejména ve slavistických jazykovědných školách, které živě rozvíjely strukturalistické myšlenky, zdomácnělo rozlišení perfektivního a imperfektivního členu aspektové opozice pomocí termínu příznakovosti: slovanské perfektivum je členem příznakovým, imperfektivum nepříznakovým (opačně je tomu např. v angličtině). Aplikace konceptu příznakovosti dovoluje postihnout některé anomálie v distribučním poměru perfektiv a imperfektiv, jako je substituce perfektivních tvarů imperfektivními tam, kde je referovaná událost časově uzavřená, komplexní, ohraničená, takže by z klasické definice aspektuálních hodnot vyžadovala perfektivní ztvárnění (Kdo *maloval* ten obraz? Už jsem *jedl*). Podrobně se těmito případy pro češtinu zabýval už Mathesius (Mathesius 1947), v anglicky psané literatuře jsou nepříznakově užitá imperfektiva známa pod označením „general factual“.

Klasické pojetí aspektu, jak bylo právě představeno, je dodnes živé ve slavistické a německé lingvistice, i když i ty pod vlivem moderních syntetických teorií, často inspirovaných odlišnou angloamerickou tradicí, jednostranně morfologické pojetí aspektu prohlubují o další roviny. Svě pevné místo má tento přístup přirozeně v jazycích flektivních,

s rozvinutým gramatickým systémem sloves. Přestože v současnosti stojí spíše na okraji teoretického zájmu, stále se významně osvědčuje v deskriptivní praxi, kde zvlášť vyniká jeho snadná operativnost a téměř bezprostřední uchopitelnost. Svoje postavení si ovšem udržuje i v některých ne tak dávných, klasických dílech, jako je např. Comrie 1976 či typologicky zaměřeném Dahl 1985. Právě v typologické perspektivě se zřetelně ukazuje, že jakýkoli kontakt s jazykovou empirií, který se neomezuje na jediný jazyk, ale zahrnuje diverzifikovanější jazykový vzorek, se bez zohlednění morfologického aspektu neobejde.

3.1.2 Aspekt jako kategorie lexikální

Zejména v angloamerické lingvistice nenašlo morfologické pojetí aspektu alespoň v počátcích aspektologického uvažování prakticky žádný ohlas. Východiskem aspektologického zkoumání lingvistů angloamerického původu byla namísto flektivních rysů slovesa jeho sémantika. Angličtina jako jazyk izolativní, s málo rozvinutou slovesnou flexí, vyjadřující gramatické významy převážně prostřednictvím syntaktických konstrukcí přirozeně soustředila pozornost na sémantiku slovesných lexémů. Aspektem byly od počátku zkoumány míněny *inherentní* časové rysy sloves, tedy rysy ne-gramatické, rysy, které jsou součástí vlastní sémantiky lexikálních jednotek. Aspekt je tedy v tomto pojetí kategorií lexikální, nikoli gramatickou.

Určitým spojovacím článkem mezi oběma druhy aspektu, vlastním aspektem a aspektem lexikálním, je kategorie označovaná tradičně jako aktionsart (v české tradici se vžil překlad způsobu slovesného děje). Přejícné postavení této kategorie se projevuje na jedné straně její formální blízkostí kategorii klasického aspektu: obě jsou vyjadřovány morfologicky, nikoli lexikálně, klasický aspekt slovesnou flexí, aktionsart derivační morfologií; na straně druhé jejím principiálně sémantickým charakterem, který ji naopak spojuje s aspektem lexikálním.

Ve slavistické aspektologii plnil aktionsart dlouhou dobu roli „zbytkové“ kategorie, kam byly odsouvány jevy nezařaditelné plně ani do oblasti gramatiky, ani do oblasti čistě lexikální. Motivace k vydělení aktionsartu plynula především z potřeby zbavit gramatickou kategorii aspektu jejích cizorodých, lexikálněsémantických příměsí a moci vidovou opozici perfektiv a imperfektiv přes určité výhrady prohlásit za čistě aspektuální (za kategorii aspektu ve vlastním slova smyslu). Kategorie aktionsartu sdílí totiž s kategorií aspektu ve slovanských jazycích tytéž formální prostředky: slovesné prefixy jsou vesměs zároveň znakem perfektivity, tedy prostředkem aspektuálního značení, a zároveň nositelem významové

modifikace spadající pod rámeček aktionsartu. Odlišit tyto dva formálně sjednocené, avšak kategoriálně různé rysy slovesné flexe se lingvisté snažili právě vydělením těch rysů, které přesahují čistě aspektuální významy, do zvláštní, pomezí, lexikálně-derivativní kategorie aktionsartu. V angloamerické tradici byl termín aktionsart od počátku chápán o poznání širěji, důraz byl kladen zejména na sémantickou povahu jím označované kategorie, formální omezení nehrála roli. Aktionsart byl postupně reinterpretován v kategorii čistě lexikální, odrážející temporální sémantiku sloves, a v současné době je pojem aktionsart užíván synonymně jako alternativní označení lexikálního aspektu.

Základy slovesně-sémantické klasifikace položil Zeno Vendler (Vendler 1957/1967) svým rozlišením čtyř slovesných tříd: „states“ = stavová slovesa (desire, want), „activities“ = slovesa označující dynamický děj bez implikovaného časového omezení (run (around), write letters), „accomplishments“ = slovesa vyjadřující děj inherentně omezený (run a mile, write a letter) a „achievements“ = slovesa vyjadřující děj momentální (recognize, find). Vendlerova klasifikace, třebaže její pozadí tvoří rozdíly povahy ontologické spíše než lingvistické (i když jazykem reflektované, jak ukážeme níže), našla v angloamerické lingvistice obrovský ohlas a velmi výrazně podnítila rozvoj zcela nové oblasti aspektologického bádání. Dodnes se aspektologové této orientace vyrovnávají s původním vendlerovským tříděním, ať už pozitivně – jeho přijetím v originální verzi, nebo kriticky – jeho opětovným znovupromyšlením. V zásadě přitom pozorujeme dvojí snahu: na jedné straně se projevuje potřeba mezi vymezenými třídami diferencovat jemněji, takže původní klasifikace bývá obohacována o další lexikálně-sémantické skupiny; na straně druhé se stále opakují pokusy Vendlerovu kategorizaci redukovat na obecnější opozici, která by odrážela pouze „esenciální“ kategoriální rysy. Mezi vydělenými třídami sloves nelze přehlédnout výsadní postavení kategorie „accomplishments“, která spolu s „achievements“ vyjadřují vnitřně ohraničený děj. Slovesa referující k dějům s přirozeným časovým výměrem, které spějí k potenciálnímu naplnění, se tak vydělují vůči slovesům, která označují děje bez tohoto přirozeného završení, tedy třídy sloves stavových a „activities“. Dichotomická formulace lexikálně-aspektuálních rozdílů je o to lákavější, že s paralelním rozlišením operuje rovina aspektu morfologického. Navíc tato základní korespondence dovoluje postihnout sémantické rozdíly mezi třídami obou aspektuálních rovin tímtož obecným rysem: rysem (časové) ohraničenosti („boundedness“), liší se pouze výrazem, jakého se mu na každé z aspektuálních rovin dostává. V případě morfologického aspektu stanovuje perfektivum časové hranice zvnějšku, gramatickými prostředky, lexikální aspekt naproti tomu zahrnuje význam ohraničenosti přímo v lexikální sémantice příslušných sloves.

V tomto bodě je ovšem třeba přesně terminologicky rozlišovat. Termínu „boundedness“ se často užívá v širokém smyslu – tak, jak jsme právě uvedli, ve významu prosté časové ohraničenosti, bez dalších předpokladů o časově sémantickém charakteru vyjadřovaného děje. Toto pojetí ho velmi těsně sblížuje s klasickou perfektivně-imperfektivní opozicí morfologického aspektu. Současně se však stejného termínu užívá v užším významu, jako označení pro děje směřující k určitému cíli, orientované k přirozenému koncovému bodu, po jehož dosažení automaticky ustávají. V tomto smyslu odpovídá pojem ohraničenosti tradičnímu, původem řeckému termínu *teličnost*, odvozenému od slova „télos“ (zejména cíl) a označujícím právě děje směřující ke svému vnitřnímu cíli, tedy nikoli pouze děje časově ohraničené, ale děje, které jsou zároveň charakteristické postupnou, vývojovou kvalitativní změnou.¹² Některé koncepce tak pracují pouze se dvěma lexikálněaspektuálními kategoriemi sloves, se slovesy *telickými* a *atelickými*. Teličností bývá pak často souhrnně nazývána celá lexikálněaspektuální dimenze. Zejména v závislosti na jazykové úrovni, na níž jsou aspektuálně relevantní rysy sledovány, se však pro tutéž oblast etablují i další termíny, jako „action“, „verbal character“, „aspectual character“, „aspectual potencial“, „verb class“, „taxonomic category“, „intrinsic meaning of a verb“, „situation type“, „state-of-affair type“, „aspectual type“, „event sort“ a samozřejmě „aktionsart“.

Každý čtenář aspektologické literatury věnované lexikálnímu aspektu si při studiu současných aspektologických teorií dříve či později nevyhnutelně položí otázku, v jakém rámci je vlastně teličnost vymezena, jednoduše řečeno čeho je vlastně teličnost vlastností: vlastností sloves, predikátů, verbálních frází, věty, nebo dokonce výpovědi? Odlišné akcenty, které různé teorie kladou na jednotlivé jazykové roviny, vedou k tomu, že rys teličnosti bývá připisován jazykovým jednotkám různé úrovně. Nejasný už je ostatně výklad Vendlerův: navzdory proklamovanému cíli popsat časovou strukturu sloves směřuje Vendlerova analýza časových schémat spíše k obecné typologii situací, které mohou být vyjádřeny (primárně) slovesným lexémem. Sloveso však často není jediným nositelem relevantního časověsémantického rysu, mnohdy se o něj dělí s dalším jazykovým prvkem (slovesným argumentem – „push a cart“, „write letters“; adverbialním určením – „run fast“, „run around“ atd.) a teprve až jejich spojením se konstituuje úplné aspektuální schéma. Vendlerova klasifikace jde v podstatě za jazyk sám, je v určitém smyslu mimojazyková. Jazyk pouze nystematicky, tj. prostřednictvím prvků různých rovin reflektuje, totiž ztvárňuje základní ontologické třídy situací, které byly ustanoveny.

¹² Je ovšem třeba přiznat, že i termín teličnost se občas objevuje ve významu prosté ohraničenosti, třebaže výklad ve smyslu zaměřenosti na cíl převažuje. Termíny „boundedness“ a teličnost by tak byly synonymní.

Velmi dobře je to vidět na Comrieho výkladu teličnosti (Comrie 1976: 44-48). Comrie nehovoří primárně o telických slovesech, telických verbálních frázích či telických větách, i když taková označení připouští a dokládá jednotlivými příklady. Svodem všech lingvisticky možných vyjádření je mu však *telická situace*. Ta může být ztvárněna různými jazykovými prostředky (slovesem, verbální frází atd.), podstatné však je, že hodnota teličnosti bude nakonec připsána právě jí, výsledné situaci, nikoli prvkům, které ji skládají. Slovesa tedy sama o sobě nejsou telická ani atelická, telické nebo atelické mohou být na nejnižší úrovni pouze slovesně vyjádřené situace, tj. např. „John is singing“, nikoli „sing“.¹³

Comrie tedy uvažuje o teličnosti jako o kompoziční, a nadto kontextuálně podmíněné hodnotě, teličnost je vlastně vposledku věcí interpretace. Kontextuální faktory hrají při časověsémantické klasifikaci situací významnou roli, pomáhají dourčovat inherentní teličnost jazykových struktur.

Jazykové prostředky různých úrovní nicméně nejsou vůči kategorii teličnosti imunní. Jejich časověsémantický charakter je však vhodnější si představit spíše jako inherentní, „předdefinovaný“ potenciál, který se za určitých podmínek může v referenci k určité situaci prosadit. Tím se dotýkáme poměrně významného předpokladu lexikálněaspektuální klasifikace: prvky jednotlivých časověsémantických tříd jsou principiálně rekatégorizovatelné, jejich hodnota není absolutní, ale závislá na konstrukci, jejíž jsou součástí. Primárně (či potenciálně) procesuální sloveso (sloveso referující k „activities“) může přesunem na vyšší lingvistickou rovinu rysu „activities“ pozbyt a začlenit se do třídy „accomplishments“. Argument, se kterým vstupuje do konstrukce, jeho původní inherentní charakteristiku doplňuje o další rysy. Přechody mezi telickou a atelickou třídou jsou časté, s postupem na vyšší jazykovou rovinu může být dokonce jediné sloveso rekvalifikováno hned několikrát. Comrieho pojetí lze ilustrovat následovně:

¹³ Upozorňuji, že takto pojímá teličnost Comrie, nejedná se zdaleka o přístup univerzální.

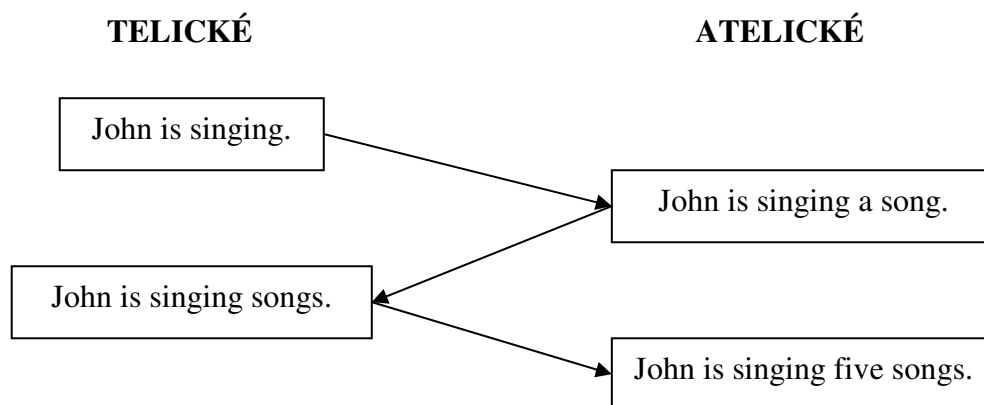

Schéma 3: přechody mezi telickou a atelickou interpretací podle Comrieho

Důležité je si povšimnout, že rekatgorizační efekt nevyvolává pouze přesun slovesa do vyšší roviny jazyka, tedy jeho začlenění do širší syntaktické konstrukce, ale že teličnost konstrukce spoluurčují i gramatické rysy argumentů, popř. gramatické rysy slovesa. Jak vyplývá z uvedeného příkladu, rozdíl mezi určeností a neurčeností, počitatelností či nepočitatelností jmen zahrnutých ve verbální frázi má jednoznačný dopad na kategoriální příslušnost celé fráze. Celá jedna linie aspektologického výzkumu angloamerické tradice analyzuje vztah mezi gramatickými vlastnostmi slovesa a argumentu a podíl jednotlivých složek na celkovém lexikálněaspektuálním charakteru příslušné konstrukce (Verkyul 1972, Krifka 1989). Některé teorie naopak zdůrazňují roli gramatických rysů slovesa, zejména morfologického aspektu, který podle mnohých lingvistů ovlivňuje telickou interpretaci stejně jako gramatické vlastnosti argumentů (tzv. imperfektivní paradox, viz níže). Celý kompoziční mechanismus bychom se mohli představit následovně:

TELIČNOST

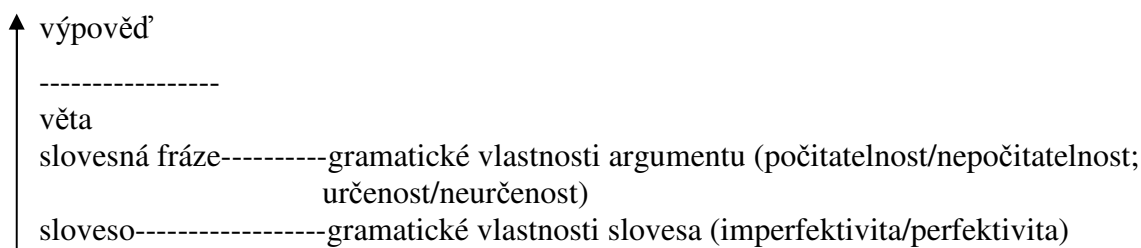

Schéma 4: roviny teličnosti

Častým nedostatkem aspektologických teorií je příliš vágní vymezení roviny, na které je teličnost analyzována. Mnozí autoři operují s rysy teličnosti přes hranice různých rovin, jindy musí čtenář popisnou rovinu rekonstruovat z implicitních předpokladů autorovy argumentace. V zásadě lze však podle mého názoru rozlišit dva základní způsoby, jak se jednotlivé teorie s inherentní kompozicionalitou lexikálního aspektu vyrovnávají: buď je rys teličnosti připsán přímo slovesům, tedy nejnižším jazykovým jednotkám, a pracuje se s představou rekategorizace – tak, jak jsme právě předvedli, nebo jsou slovesa pro teličnost primárně nedefinovaná a časověsémantickou interpretaci obdrží až svým zapojením do vyšší konstrukce. První přístup je dynamický, vymezí vlastnosti prvků nejnižší jazykové roviny a sleduje jejich postup vyššími úrovněmi jazyka. Přitom zaznamenává posuny v jejich telické charakteristice. Druhý přístup je v zásadě statický, hodnotu teličnosti definuje nikoli pro elementární prvky konstrukcí, ale až pro konstrukce samotné, předpokládá tedy syntaktické šablony, které teprve posléze obsazuje konkrétními prvky. Oproti dynamickému přístupu vychází od komplexních složených struktur, nikoli od nejjednodušších prvků, postupuje tedy shora dolů. Přestože jsou v zásadě otevřené všechny úrovně analýzy, nejčastějším definičním rámcem teličnosti bývá tradičně jednoduchá slovesná fráze obsazená slovesem a jmenným argumentem.

3.1.3 Vztah „vlastního“ aspektu k aspektu lexikálnímu

Jestliže jsme v předchozích odstavcích rozlišili dvě různé domény aspektu, které spolu však v mnoha ohledech korespondují, je zároveň třeba přesněji vymezit jejich vzájemný poměr. Nezamýšlím zde podávat absolutní odpovědi, pouze naznačit užitečný způsob tázání po povaze vztahů obou rovin.

Redukujeme-li hodnoty obou aspektuálních rovin pouze do dvou opozic, perfektní x imperfektní a telický x atelický, existují dvě logické možnosti jejich vzájemné interakce:

1) buďto jsou oba páry hodnot na sobě nezávislé, každá z hodnot jedné dvojice se může bez omezení kombinovat oběma hodnotami druhé dvojice. V praxi to znamená, že každé sloveso, telické i atelické, disponuje vyhraněnou aspektuální dvojicí, tzn. může se kombinovat jak s perfektním, tak imperfektním markerem.

Popsaný model ztělesňuje ideální aspektuální systém, jazyková empirie ho však v této podobě prakticky nepotvrzuje. Slovanský vidový systém, přestože bývá tímto způsobem často zjednodušeně popisován, je mu dokonce více než vzdálený.

2) Morfologický a lexikální aspekt na sobě mohou v některých ohledech záviset, hodnota jednoho páru implikuje či vylučuje druhou a některé kombinace jsou principiálně nepřipustné.

Tento model odpovídá stavu ve slovanských jazycích už mnohem lépe. Ve skutečnosti je aspektuální systém slovanských jazyků v možnostech obou rysů poměrně limitován (a tato omezení se ještě zvýší, započteme-li i rozdíly mezi jednotlivými slovanskými jazyky), zdaleka ne všechna slovesa vystupují ve dvou aspektuálních tvarech, některá slovesa disponují pouze imperfektivy, jiná pouze perfektivy. Pozorujeme tak silnou afinitu rysů teličnosti a perfektivity na jedné straně a ateličnosti a imperfektivy na straně druhé.

Schematicky si kombinatoriku hodnot obou kategorií můžeme znázornit následovně:

	IMP	PERF
ATEL	x	x
TEL	x	x

Tabulka 1: neomezená kombinace hodnot obou rysů. Oba páry hodnot jsou na sobě vzájemně nezávislé, jak telické, tak atelické sloveso má vždy kompletní vidový pár.

	IMP	PERF
ATEL	x	0
TEL	0	x

Tabulka 2: omezená kombinace hodnot obou rysů. Oba páry hodnot jsou na sobě vzájemně závislé, atelická slovesa mají převážně imperfektivní tvary, telická tvary perfektivní.

Je-li kombinace označená nulou přípustná, nebo ne, závisí na tom, jak jednotlivé teorie vymezují vstupní hodnoty teličnosti a aspektuálnosti. Zatímco některé koncepce předem vylučují konfiguraci perfektivní + atelické, Filip (v Filip 1999), Daneš (Daneš 1985), jiné modely zapovídají naopak kombinaci rysů imperfektivní + telický (Bertinetto & Delfitto (Dahl (ed.) 2000), viz níže). Přístupy argumentující ve prospěch prvního řešení jsou v domácí aspektologii zakořeněny pravděpodobně hlouběji, ostatně v dalším výkladu je stručně představím (na modelu navrženým Danešem). Pozornost na tomto místě zasluhují spíše

koncepce, které prosazují druhou variantu restrikce: nekombinovatelnost telických predikátů s markery imperfektivity.

Jedním z řady restriktivních faktorů působících na spojení rysů telický + imperfektivní je tzv. imperfektivní paradox: telický predikát ztrácí ve spojení s imperfektivním markerem svou teličnost a stává se (sekundárně) atelickým, je detelicizován („detelicized“). Takový predikát je „lexikálně telický, ale kontextuálně atelický“. (Dahl (ed.) 2000: 193) Uvedu přímou citaci: „While *he read a book* brings about the basic telicity of the predicate, *he was reading a book* obliterates this value, for there is no necessary implication of the future attainment of the goal.“ (Dahl (ed.) 2000: 191) Progresivní a šířeji imperfektivní aspekt v této perspektivě vlastně kontextuálně rekatégorizuje inherentně telický predikát na atelický. Jeho původní hodnota nicméně nemizí zcela, přetrvává jako potenciální temporálněsemantický rys, který se může po odstranění kontextuálních omezení opět prosadit.

3.2 Povaha slovanského aspektu

Stručný přehled hlavních vývojových linií aspektologického bádání, který jsme právě podali, nebyl samoučelný. V další fázi nám poslouží jako jasně limitovaný prostor, ve kterém budeme hledat odpověď na otázku po charakteru slovanského aspektu. Status slovanské opozice perfektiv a imperfektiv je tradičně kontroverzní, různé školy a různí lingvisté nabízejí různé výklady. V zásadě však žádná teorie nepřekračuje hranice vymezené v předcházejícím přehledu. Extrémním řešením je tedy buď plné ztotožnění slovanské vidové opozice s gramatickým aspektem (aspektem ve vlastním slova smyslu), nebo její přiřazení k doméne teličnosti. Většina teorií však volí spíše středové pozice s převažující inklinací ke gramatické interpretaci.

3.2.1 Slovanský aspekt jako kategorie gramatická

Gramatické pojetí je charakteristické zejména pro počátky domácí, slavistické tradice výkladu. Většina aspektologů analyzujících slovanskou kategorii vidu se shoduje v tom, že slovanský aspekt i přes jisté výhrady náleží do oblasti gramatiky, a řadí ho po bok takových kategorií, jako je čas či způsob, jejichž gramatický charakter je obecně akceptován. Úsilí věnované v české tradici obhajobě gramatičnosti slovanského aspektu je až zarážející a velmi dobře svědčí o tom, že si lingvisté uvědomovali hraniční povahu zkoumaného fenoménu. Negramatické rysy vidové opozice však chápali spíše jako cizorodou příměs, která kalí její

čistý (tj. gramatický) charakter, nikoli jako její inherentní součást. Za tím účelem slavistická aspektologie velmi ochotně přejímala a sama rozvíjela pojmové a kategorizační nástroje, kterými by separovala nežádoucí sémantické odstíny vidových markerů od jejich významů čistě gramatických. Výsledkem bylo ustavení kategorie aktionsartu, respektive způsobů slovesného děje, kam byly odsunuty všechny negramatické projevy aspektu. Způsoby slovesného děje jsou pokládány za kategorii významovou, spadající do oblasti lexikálních modifikací.

Výklad vidu v rámci obecného pojednání o mluvnických jevech v českých poválečných gramatikách vesměs odráží výsledky tehdejšího stavu bádání o aspektologických otázkách. Pravděpodobně neplodnější diskuse o povaze slovanské aspektuální opozice se rozhořela až v druhé půli padesátých a počátkem let šedesátých. Zejména v polemických výstupech Poldaufa a Kopečného se ustavoval komplexní rámec popisu slovanského vidu a zejména se postupně dostávalo více pozornosti sémantickým i formálním přesahům aspektu do oblasti lexikální a slovtvorné (viz diskuse o prostěvidových a subsumpčních předponách či Isačenkova koncepce způsobů slovesného děje, viz níže).

První poválečné gramatiky tak ještě vesměs zastávaly tradiční postoje slavistické aspektologie a gramatický charakter slovanského aspektu výrazně nezpochybňovaly. To platí především pro Trávníčkovu Mluvnici spisovné češtiny (Trávníček 1951) a koneckonců i pro Havránkovu-Jedličkovu Českou mluvnici (Havránek-Jedlička 1963), která už sice ve svém dalším vydání mohla zohlednit některé novější poznatky na poli aspektologie (v padesátých letech vycházely zásadní studie Poldaufovy, Němcovy a Kopečného, rovněž Isačenkův článek spadá do šedesátého roku), přesto se však drží klasického pojetí. Při výkladu vidu se soustředí převážně na formální stránku vidového systému a formální usouvztažnění dokonavých a nedokonavých protějšků. O vidu podle autorů „právem mluvíme ... jako o významu mluvnickém“ (Havránek-Jedlička 1963: 221). Gramatičnost vidu odvozují autoři z faktu, že v češtině nacházíme „pravidelné dvojice sloves: sloveso dokonavé – nedokonavé téhož významu slovního a zpravidla i téhož slovního základu“ (Havránek-Jedlička 1963: 221). Jediný argument, který by mohl zpochybnit gramatickou povahu aspektu, jsou případy vidové defektnosti: perfektiva a imperfektiva tantum. To je však zpochybnění pouze dílčí, které nemůže „uvádět v pochybnost existenci vidu dokonavého a nedokonavého jako mluvnického významu (kategorie) slovesného“ (Havránek-Jedlička 1963: 221).

Lingvisté věnující aspektologickým otázkám na přelomu padesátých a šedesátých let samostatné studie, popř. monografie, jako byli Poldauf, Němec, Kopečný a Isačenko, se při

popisu vidu vesměs soustředili na systematické postižení vztahů mezi významy gramatickými a lexikálními a odlišení prostředků čistě gramatických od prostředků slovtvorných. Aspekt nicméně zůstává v jejich pojetí stále kategorií gramatickou, o jeho reinterpetaci v jiných termínech neuvažují. Gramatičnost aspektu prosazuje Poldauf (Poldauf 1954) i Němec (Němec 1958).

Isačenko (Isačenko 1960) dokonce na tomto předpokladu buduje svou koncepci způsobů slovesného děje. Analýza mimovidových slovesných významů, které spadají do oblasti studia způsobů slovesného děje, je přímo podmíněna delimitací vlastních vidových významů. Isačenko oceňuje dosavadní aspektologickou tradici za úspěšné rozřešení tohoto úkolu a dále nabádá k obrácení pozornosti k oblasti lexikální, která pomůže dokreslit „celistvý obraz slovanského slovesa“ (Isačenko 1960: 9). Pojetí vidu jako kategorie čistě gramatické umožňuje právě jeho vydělení vůči kategorii způsobů slovesného děje, která s videm sdílí některé formální výrazové prostředky. Vidová opozice PERF x IMP se vztahuje pouze na čistě vidové páry lišící se pouze gramatickým významem, jestliže je aspektuální posun provázen i posunem v sémantice slovesa, nejedná se o vidovou dvojici. Vidová disparátnost ovšem nenarušuje gramatickou platnost aspektu, neboť „[k]aždé slovanské sloveso patří buď do D, anebo ND¹⁴. Mluvčí má nejen možnost volby, ale je systémem nucen se rozhodnout, zdali chce vyjádřit jeden z dvou vidových významů i za cenu ochuzení některého významového odstínu lexikálního, anebo zdali dává přednost zachování onoho lexikálního odstínu na úkor významu vidového.“ (Isačenko 1960: 12) Vid je kategorie plně gramatikalizovaná.

Stejnou pozici zastává v zásadě i Kopečný, který podal ve své době asi nejúplnější analýzu českého vidového systému (Kopečný 1962). Přestože Kopečný připouští „hraniční ráz gramatičnosti slovanského vidu,“ (Kopečný 1962: 7) ostatně jako už před ním Poldauf a Němec, prohlašuje vid za kategorii čistě gramatickou a na podporu svého tvrzení snáší čtyři argumenty, jeden rázu gramatického, ostatní sémantické:

1) Vid je těsně provázán s kategorií času, jak se ukazuje nejzřetelněji v přítomném plánu slovesa. Přítomní tvary perfektiv plní ve většině slovanských jazyků funkci budoucího času, vidové prostředky jsou tedy prostředky časové reference. „Poněvadž se považuje za gramatickou kategorii slovesný čas, musí být za ni pokládán i slovesný vid, když se jednotlivé jeho tvary liší i časovým významem.“ (Kopečný 1962: 40) Osobně pokládám tento argument za nejprokazatelnější, ostatně i pro Kopečného je „hlavním důvodem pro chápání vidu jako

¹⁴ D = dokonavý vid, ND = nedokonavý vid.

gramatické kategorie.“ (Kopečný 1962: 40) Ostatní důkazy už jsou pochybnější a o gramatické povaze slovanského vidu podle mého názoru příliš nevypovídají:

2) Rozdíl mezi dokonavostí a nedokonavostí nelze postihnout sémanticky. (To je však spíše problém definiční, ani lexikální významy často nelze redukovat na společný sémantický jmenovatel. Alternativu nabízejí prototypové definice, rezignující na předpoklad jednotícího sémantického konceptu.)

3) Autonomie vidu vůči sémantice slovesa. Kopečný zde má na mysli předpokládanou korespondenci vidového a slovesného významu, např. nutnou perfektivnost takových slovesných významů, jako je třeba momentánnost, tj. bodovost, okamžitost děje. Slovesa vyjadřující momentánní děj však mohou mít i tvary nedokonavé, jak ukazuje následující příklad: „vrhá mu ve tvář tuto urážku a bodá ho (*probodává* ho).“ (Kopečný 1962: 22) Naopak některá perfektiva vyjadřují děj časově rozměrný, viz „*prospal celou noc*, pod. *probděl*, *protrpěl*...“ (Kopečný 1962: 23) Přestože jistou vázanost slovesných významů na vidové ztvárnění v českém slovesném systému skutečně můžeme pozorovat (viz např. Danešův model), bez ucelené koncepce a s poukazem pouze na jednotlivé příklady nemůže předpoklad o sémantické afinitě slovesného významu a vidu podle mého názoru obstát. Obecně není žádný důvod předpokládat pro perfektiva krátký časový rozměr a pro imperfektiva naopak časovou rozlehlost.

4) Vidové formy jednoho slovesa nelze při překladu do cizího jazyka rozlišit lexikálně. Jako příklad Kopečný uvádí dvojici *dělat* x *udělat* a její německý ekvivalent *machen*. Opomíjí však, že jiné vidové páry, se zřetelnějším sémantickým rysem, své protějšky v němčině mají: *jíst* x *sníst* = *essen* x *aufessen*. Hranice mezi čistou vidovostí a lexikální modifikací není, jak ukazují uvedené příklady, příliš zřetelná.

Snad jedinou výraznou výjimku z trendu nastoleném českou aspektologickou tradicí představuje výklad Šmilauerův (Šmilauer 1972). V jeho Nauce o českém jazyku je kategorie vidu řazena pod kapitolu pojednávající o významech slov a v rámci slovesných významů je probírána vedle sloves plnovýznamových a pomocných, způsobu slovesného děje a sloves zvratných. Šmilauer odmítá považovat aspekt za gramatickou kategorii především proto, že se vid nemění se slovesnými tvary, při časování zůstává zachován. Výslovně uvádí: „V některých jazycích je vid věcí gramatickou (tj. patří k slovesným kategoriím, jako jsou čas, způsob). Např. francouzské imparfait je nedokonavé, passé défini dokonavé. V češtině jsou toho jen malé stopy: *pravil jsem* je dokonavé, *pravím* nedokonavé; podobně *řekl jsem* a *jářku*, *řka*. Zpravidla však mají všechny tvary slovesa též vid. Proto pokládáme v češtině vid za kategorii převážně lexikální.“ (Šmilauer 1972: 39)

Částečně nový pohled na aspekt přináší do české tradice Mluvnice češtiny (Petr et al. 1986). Vid definuje bez ohledu na způsoby slovesného děje jako kategorii gramaticko-lexikální, stojící na rozhraní mezi mluvnicí a slovníkem. Způsoby slovesného děje přitom od aspektuální kategorie explicitně odlišuje: „[z]působ slovesného děje je lexikální, nikoli lexikálně-gramatická kategorie, což vyplývá i ze skutečnosti, že se uplatňuje jen u některých, nikoli u všech sloves.“ (Petr et al. 1986: 185) Lexikální složka vidu je tedy nezávislá na způsobech slovesného děje, respektive lexikálnost vidu není projevem provázanosti s aktionsartem, ale vyplývá z samotné povahy kategorie aspektu.

Příruční mluvnice češtiny (Karlík et al. 1995) volí v souladu se svým popularizačním zaměřením zjednodušující výklad aspektu jako kategorie primárně gramatické. Vyplývá to jednak ze zařazení pojednání o vidu mezi ostatní gramatické významy slovesa, jednak ze způsobu, jakým je aspekt definován: „Slovesným videm (aspektem) rozumíme ten fakt, že české sloveso existuje ve dvou (až třech) podobách, které mají stejný lexikální význam, ale odlišují se od sebe **vztahem k završenosti (ukončenosti) děje**.“ (Karlík et al. 1995: 318) Při popisu formálních vidových prostředků však autoři přiznávají, že „vid není čistě gramatickou kategorií, proto nevede ostrá hranice mezi prostředky morfologickými a slovotvornými.“ (Karlík et al. 1995: 318)

Čechová (Čechová et al. 2000) konečně přisuzuje kategorii aspektu obojí charakter, z hlediska morfologického gramatický, z hlediska lexikologického a slovotvorného lexikální.

Jako kategorii převážně gramatickou vid implicitně vykládá i příslušné heslo v Encyklopedickém slovníku češtiny (Karlík et al. 2002, autorem hesla je Norbert Nuebler).

Kategorie aspektu ve slovanských jazycích je bezpochyby kategorií pomezí, povahově nevyhraněnou. Pro gramatičnost hovoří především její rozsah: aspektuální opozice zasahuje prakticky všechna slovesa, jednotlivé výjimky nemohou zpochybnit principiální komplexnost vidového systému. Aspektuální značení je současně obligatorní, sloveso musí být pro kategorii vidu určeno stejně jako pro ostatní gramatické kategorie, hodnota vidu nemůže pro slovanské sloveso zůstat nespefikovaná, sloveso musí být buď perfektivní, nebo imperfektivní. Zároveň plní vid funkci časovou, přítomný tvar perfektiv je ve většině slovanských jazyků (převážně v jejich severní větvi) gramatikalizován ve futurální funkci, vid je v nich prostředkem časové reference.

Ve prospěch lexikálního pojetí svědčí naopak skutečnost, že vid je „vepsán“ v samotném slovesném lexému. Při časování se neobměňuje, zůstává stálou součástí slovesa bez ohledu na jeho aktuální gramatický tvar. Aspektuální protějšky se nadto jen zřídka liší

čistě gramatickými významy, opozice perfektiv a imperfektiv prostředkuje ve většině případů i rozdíly sémantické.

3.2.2 Slovanský aspekt a teličnost

Rovinu teličnosti uvedl do české lingvistiky Daneš (např. Daneš 1971, 1985) v rámci popisu větné sémantiky. Ojedinelé poukazy na lexikálněsémantický rozměr sloves se přirozeně v české aspektologii objevovaly už dříve, ovšem teprve Daneš jednotlivé postřehy systematizoval v ucelenou koncepci.

Ne náhodou přichází podnět k lexikálněsémantické klasifikaci sloves právě z oblasti syntaxe. V syntaktické perspektivě se ve slovese, které plní roli větného přísudku, rozkrývají elementární syntaktikosémantické předpoklady pro jeho konstitutivní roli ve větné struktuře. Predikát je výchozím organizačním činitelem věty, na základě svých sémantických dispozic vymezuje základní větnou strukturu a rozvrhuje pozice jednotlivým participantům. „[S]émantická struktura věty (rozuměj slovesné) buduje na sémantické struktuře slovesa, tj. na struktuře jeho významu.“ (Daneš 1971:193) Pojem predikátu v sobě prakticky zahrnuje myšlenku syntaktické kompozicionality: zjednodušeně řečeno je predikát sloveso spolu s argumentovými pozicemi, odpovídá tedy vyšší než základní rovině analýzy a je ztotožnitelný se slovesnou frází. Predikát je tedy jakousi základní větnou šablonou, která mimo vlastní sloveso obsahuje i potenciální argumentové pozice.

Daneš klasifikuje slovesné významy pomocí pěti distinktivních rysů: 1) dynamičnost, 2) mutační změna, 3) členěnost, 4) akčnost a 5) přítomnost více než jednoho participantu. Pro temporálněsémantickou klasifikaci sloves jsou relevantní pouze první dva rysy, ostatní dále precizují syntaktickou charakteristiku predikátů. Kritérium dynamičnosti rozděluje slovesa na dvě základní třídy: slovesa statická (situace) a slovesa dynamická (děje). Mutační změna dále v rámci sloves dynamických vyděluje kategorii procesů, odpovídajících jednoduchým dějům, a událostí či mutací, implikujících vývojovou změnu, resp. přechod z výchozí situace do situace závěrečné (formálně vyjádřeno formulí vTz , kde „v“ je výchozí význam, „T“ přechod a „z“ závěrečný význam). Mutační slovesa spíná rys rezultativnosti, resp. teličnosti: směřování k výslednému stavu. Danešova kategorie mutačních sloves tak přibližně koresponduje s kategorií teličnosti, s níž pracuje zahraniční lingvistika. Je-li implicitní mutační změna skutečně naplněna, signalizují vidové operátory. Zatímco perfektiva se k výsledku děje vyjadřují pozitivně, imperfektivum jako základní bezpříznakový tvar o výsledku děje nic nevyovídá. Pozorujeme tedy, že právě rys rezultativnosti, jenž vymezuje

třídu mutací, podmiňuje vidovou korelaci: pouze v rámci mutací se profilují skutečné vidové protějšky definované pouze svým poměrem k výslednému stavu, tj. pouze mutace jsou garantem čistě vidové opozice.

Rovina teličnosti výrazně prohlubuje charakteristiku českého, potažmo slovanského vidového systému, neboť ukazuje na základní podmíněnost aspektuálních vztahů sémantickou stránkou sloves. Poměr perfektiv k imperfektivům se projasňuje: nejčistší vidové dvojice zastřešuje kategorie mutací, stavy a procesy inklinují pouze k imperfektivnímu ztvárnění, slovesa vyjadřující různé lexikální modifikace mají pouze perfektivní formy.

Danešova klasifikace slovesných významů se řadí ke klasifikacím sémantickým, opírá se o elementární sémantické (nikoli jazykové) pojmy a jejich pomocí vyděluje jednotlivé sémantické třídy. Současně spadá pod kompozicionální přístupy operující s rysy teličnosti od počátku na vyšších syntaktických rovinách. Na rozdíl od zahraničních koncepcí rozlišujících dnes primárně mezi slovesy telickými a atelickými vede Daneš hlavní dělicí čáru mezi slovesy stavovými a slovesy procesuálními. Teprve v rámci procesuálních sloves se formuje třída mutací korespondující s kategorií teličnosti.

Velkou výhodou Danešova modelu je jeho kompatibilita s jazykovým systémem češtiny, pro který byl také primárně vyvinut. Danešova teorie dokáže popsat i značně idiosynkratické rysy českého gramatického a lexikálního systému, které mnohé vlivnější a modernější zahraniční koncepce často ani nereflektují. Významná je především výrazná explanační síla, kterou má Danešův model pro český (a širěji slovanský) aspektuální systém, klíčové je přitom jeho základní usouvztažnění se sémantickými dispozicemi sloves. Zřejmě proto dosáhl v českém prostředí značného ohlasu a široké recepce napříč jednotlivými lingvistickými disciplínami a jeho dnešní role v české jazykovědě je prakticky srovnatelná s významem klasifikace Vendlerovy v lingvistice angloamerické.

3.2.3 Slovanský aspekt jako kategorie teličnosti

Současná angloamerická aspektologie nabízí v otázce interpretace slovanského aspektu řadu alternativních řešení, které výrazně osvěžují domácí tradici bádání. Výrazným obohacením klasického domácího přístupu už byla ostatně Danešova lexikálněsémantická klasifikace predikátů, inspirovaná angloamerickou lingvistikou. Daneš ovšem nikdy nezpochybňoval morfologickou povahu slovanského aspektu, pouze ho usouvztažňoval s paralelní sémantickou dimenzí.

Zcela opačný názor na aspektuální charakter slovanské opozice PERF x IMP zastávají autoři Bertinetto & Delfitto ve svém článku *Aspect vs. Actionality: Why should be kept apart* (Dahl (ed.) 2000: 189–227). Jak napovídá už název studie, prosazují autoři striktně bidimenzionální přístup k aspektu, morfologický aspekt a aspekt lexikální (nazývány „aspect“ a „actionality“) představují v jejich pojetí dvě různé roviny, které by v lingvistických popisech neměly být směřovány. Zatímco morfologický aspekt je vyjadřován flektivními prostředky, akcionalita je běžně vepsána v lexikonu. Není tomu tak ovšem nutně. Specifičnost slovanského aspektu tkví podle autorů právě v tom, že „these languages have found a way to overtly mark, in a fairly regular way, one of the most salient distinctions belonging to the actional domain. To the extent that this opposition is systematic and pervasive, we are obviously entitled to consider it part of the grammar of Slavic languages...“ (Dahl (ed.) 2000: 210). Autoři tak zastávají názor v klasickém výkladovém rámci slavistické aspektologie nepřijatelný, možná přímo heretický: slovanská opozice perfektiv a imperfektiv není aspektem ve vlastním slova smyslu, nýbrž aspektem lexikálním, vyjadřuje opozici mezi ději telickými a atelickými. Zároveň je však součástí gramatiky, její telický charakter principiálně nevyklučuje gramatické ztvárnění.

Závěry, ke kterým autoři dospívají, plynou z vlastního výzkumu aspektuálních distinkcí prováděném pomocí jazykových testů. Nástroji klasifikace sloves byla časová adverbiala jako „until X time“, „from X time“, „to X time“, „since X time“, „in X time“, „for X time“, „already“, „still“ atd. Zvolená metoda testování vychází z předpokladu, že různá slovesa preferují různá časová doplnění a jiná naopak vylučují, a to nejen v závislosti na svém časověsémantickém charakteru, ale i na své čisté aspektuální hodnotě. Stejně tak můžeme říct, že různá časová adverbiala preferují různě určená slovesa. Zkoumána je tedy kompatibilita časových adverbiala se slovesy. Nositeli hodnot teličnosti a (čisté) aspektuálnosti nejsou v tomto případě slovesné formy, ale právě časová adverbiala.

Každé časové doplnění je nejprve charakterizováno jednak pro hodnotu čistého aspektu (perfektivní x imperfektivní), jednak pro hodnotu teličnosti (telický x atelický)¹⁵. Podle logických možností vzájemné kombinovatelnosti jsou roztrženy do čtyř, resp. tří skupin:¹⁶

¹⁵ V terminologii autorů terminativní x neterminativní („terminative x nonterminative“) a ohraničený x neohraničený („bounded“ x „unbounded“). Termíny perfektivní a imperfektivní vyhrazení pro souhrnné označení aspektuální opozice v širokém smyslu, tj. pro ty případy, kdy není nutné mezi oběma aspektuálními dimenzemi rozlišovat. Dvojice terminativní/aterminativní se vztahuje k vlastnímu aspektu, termíny ohraničený/neohraničený označují opozici, kterou nacházíme ve slovanských jazycích a která bývá tradičně popisována podle autorů zavádějícími pojmy perfektivní/imperfektivní. V následujícím výkladu se přidržím označení, se kterým operuje zdrojová studie.

¹⁶ Klasifikace zachycená v tabulce platí pro anglická adverbiala, ostatní jazyky byly pro přehlednost vyloučeny.

TELICKÝ	TERMINATIVNÍ	TYP	ČASOVÉ ADVERBIÁLE
+	+	1	in X time
-	+	2	until X time, for X time
-	-	3	since X time, already, still
+	-	4	0

Tabulka 3: kombinace rysů [telický] a [terminativní] anglických adverbíále podle Bertinetta & Delfitta

První a třetí typ jsou bezproblémové, sdružují stejně orientované hodnoty, které k sobě obecně výrazně inklinují. Bez ohledu na kompatibilitu s typem časového doplnění bývají právě tyto kombinace v obecné jazykové perspektivě nejsilněji obsazeny a zvláště pro slovanské jazyky jsou typické. Typ 4 je předem vyloučen, autoři totiž počítají s platností imperfektivního paradoxu (viz kapitola 3.1.3). Kombinace hodnot telický a terminativní je tedy v tomto rámci principiálně nepřípustná, progresivní (imperfektivní) aspekt vždy rekatégorizuje telický predikát na atelický.

Preference aspektuálních hodnot ve slovanských jazycích, reprezentovaných zde ruštinou a bulharštinou, odpovídá očekávané distribuci: Adverbíále prvního typu volí jednoznačně ohraničené („bounded“) predikáty, tj. perfektiava, adverbíále třetího typu se pojí výlučně s predikáty neohraničenými („unbounded“), tj. imperfektivy. Čtvrtý typ je a priori vyloučen. Jedinou problematickou třídou tak zůstává skupina adverbíále zahrnutých pod typem 2. Zatímco bulharština, která disponuje neobvykle rozvinutým časově-aspektuálním systémem, hodnoty pro teličnost a terminativnost separuje a s příslušnými časovými doplněními vyžaduje kombinaci atelický + terminativní, ruština (v tomto ohledu bližší jazykům západoslovanským) dovoluje kombinaci jak s ohraničenými, tak neohraničenými predikáty.

TYP	ČASOVÉ ADVERBIÁLE	ANGLIČTINA	BULHARŠTINA		RUŠTINA
			telické	terminativní	
1	in X time	+	+	+	+
2	until X time	+/-	-	+	+/-
	for X time	+/-	-	+	+/-
3	since X time	-	-	-	-
	already	-	-	-	-
	still	-	-	-	-
4	0	0	0	0	0

Tabulka 4: aspektuální hodnoty časových adverbiále v angličtině, bulharštině a ruštině podle Bertinetta & Delfitta. [+] = „bounded“, [-] = „unbounded“, [+/-] = v určitých kontextech „bounded“, v jiných „unbounded“.

Závěrem můžeme shrnout základní zjištění, ke kterým autoři dospívají: slovanskou opozici perfektiv a imperfektiv, tradičně považovanou za opozici čistě aspektuální, je vhodnější pojímat spíše jako opozici lexikální, prostředkující rozdíl mezi telickými a atelickými predikáty. Teličnost je vyjadřována gramaticky prostřednictvím derivační morfologie. Perfektivní formy převážně korespondují s telickými slovesy, imperfektivní formy s atelickými.

Výhodou představené analýzy je především její jazyková povaha. Nástroje klasifikace jsou jazykové prostředky, nikoli sémantické pojmy, které v jazyce nemají přímou oporu. Zvolený postup má samozřejmě i svá úskalí, pro naše účely je nicméně relevantní neotřelost nabízeného řešení, které je v přímém rozporu s tradičním přístupem slavistické aspektologie.

Z okruhu časových určení, které bývají nejčastěji využívány jako nástroje testování teličnosti, mají výsadní postavení adverbiále „in X time“ a „for X time“. V jazycích s nerozvinutým systémem morfologického aspektu, jako je angličtina, slouží jako klasické ukazatele, resp. spoluurčovatele teličnosti. Jaký je však jejich status v jazycích aspektuálních, jako jsou jazyky slovanské? Autoři se této otázce podrobněji nevěnují, pokusím se ji proto poněkud rozvést.

Na první pohled je zjevné, že „in“ a „for“ adverbiále jsou jednoznačně vázána na aspekt ve vlastním slova smyslu: „in“ je kompatibilní s perfektivním tvarem, „for“ vyžaduje tvar imperfektivní. Mohlo by se tedy zdát, že „in“ a „for“ adverbiále jsou ve slovanských jazycích ukazatelem vidu, „in“ definuje vid perfektivní, „for“ imperfektivní. Takový popis je však nedostatečný, nevysvětluje případy, kdy je sice sloveso v perfektivním tvaru, ale přesto

kombinaci s „in“ adverbiále nepřipouští: **Postála tam za dvě hodiny*. **Zatančila za 2 hodiny*. (*)*Umřela za dvě hodiny*. (*)*Poznala ho za dvě hodiny*. Příklady označení hvězdičkou v závorce spojení s „in“ adverbiále sice dovoluje, ovšem v jiném významu.

Ukazuje se, že kvantifikovat děj prostřednictvím „in“ fráze lze pouze u perfektiv, která spadají do třídy „accomplishments“, ostatní, netelická perfektiva a perfektiva z třídy „achievements“ (samozřejmě pokud jejich existenci vůbec uznáme) s „in“ adverbiále nejsou kompatibilní. Zatímco imperfektiva žádná lexikálněsémantická omezení na kombinaci s „for“ adverbiále nekladou (*Stála tam dvě hodiny*, *Tančila dvě hodiny*, *Natírala tu stěnu dvě hodiny*, *Umírala dvě hodiny*, *Poznávala ho dvě hodiny*), distribuci „in“ fráze si můžeme představit jako výsledek dvouúrovňové filtrace: filtrace na rovině teličnosti, která propustí jen třídu „accomplishments“ a filtrace na rovině čistě aspektuální, která propustí jen perfektiva. „In“ adverbiále můžeme tedy i přes jeho jednoznačnou vázanost na morfologický aspekt považovat i pro slovanské jazyky za indikátor teličnosti, třebaže v aspektuálních jazycích podléhá ještě kombinačnímu omezení na rovině vlastního aspektu.

Je však třeba si uvědomit, že testování teličnosti pomocí temporálních určení je pouze jedním z mnoha přístupů, které se při lexikálněsémantické klasifikace sloves tradičně uplatňují. Protože se při klasifikaci řídí distribucí jazykových jednotek, opírá se tedy o relevantní jazykové projevy, jeho výsledky se budou nutně lišit od přístupů sémantických, které pracují s elementárními sémantickými pojmy primárně nejazykové povahy (viz např. přístup Danešův). Jedním z teoretických důsledků odlišného založení lexikálněsémantické klasifikace je rozdílný postoj k efektu imperfektivního paradoxu. Zatímco analýza prostřednictvím temporálních určení, která se orientuje výlučně podle jazykových indicií, k němu nutně dospívá, sémantická analýza s ním nepočítá.

3.3 Typologický přístup k aspektuálním kategoriím

Způsob, jak vykročit z bludného kruhu tázání po povaze slovanského aspektu, uzavřeného v zásadě v hranicích binární klasifikace, nabízí lingvistická typologie. Jejím nejvýraznějším průkopníkem v oblasti slovesných gramatických významů byl pravděpodobně Dahl (1985) spolu s Bybee (1985). Obě studie poprvé při výzkumu slovesných kategorií pracovaly s bohatým vzorkem typologicky rozmanitých jazyků, kromě toho je spojovala společná teoretická východiska i obdobná metodologie výzkumu.

Typologický přístup nepracuje s klasickými předdefinovanými kategoriálními termíny, jako jsou aspekt, čas či způsob. Namísto toho se soustředí na formální manifestaci

gramatických významů v jednotlivých jazycích, bez ohledu na jejich tradiční kategoriální příslušnost. Výchozími jednotkami popisu tedy nejsou obecné kategorie aspektu či času, ale jejich formální projevy, tedy výrazové formy, které je ztělesňují (např. „is“ + „-ing“ coby anglická progresivní forma atd.). Tyto jazykové jednotky se nazývají „gramy“, na rozdíl od blízkého termínu „morfém“ zahrnuje tento pojem i nemorfologická vyjádření.

Typologický přístup je holistický: nevymezuje jednotlivé kategorie prostřednictvím elementárních distinktivních rysů, ale chápe je jako původní, dále nedělitelné jednotky definované souhrnem svých typických výskytů. Jazykově specifické kategorie pak mohou být odstupňovány podle míry, v jaké se jejich distribuce shoduje s ideální distribucí této kategorie. V pozadí typologického přístupu je tak jasně patrný model prototypické kategorizace, která dovoluje odpovědi po charakteru jednotlivých jazykových kategorií formulovat v jiných než absolutních termínech, ale nabízí jemnější, škálovité rozlišení. Zároveň pozorujeme, že jazykověkomparativní analýza aspektuálních významů zavádí popisný pojem „kroslingvistická kategorie“, který funguje jako prostředník mezi rovinou univerzálních sémantických kategorií a vlastními, jazykově specifickými kategoriemi. Kroslingvistická kategorie je zobecněním typických, tj. nejčastějších užitých jednotlivých jazykově specifických kategorií, jinak řečeno představuje „ideální“, prototypickou distribuci příslušného kategoriálního gramu.

3.3.1 Dahl 1985

Srovnávací analýzou jazyků obsažených ve shromážděném typologickém vzorku, který celkem čítal 64 jazyků z různých rodin (asi 1/3 tvořily jazyky indoevropské, poměrně silně zastoupeny byly rovněž jazyky semitské a nigerokonžské), dospívá Dahl (1985) k relativně omezenému okruhu aspektuálních kategorií: PERF/IMP¹⁷, PROGRESSIVE, HABITUAL a GENERIC¹⁸. Četností mezi nimi vyniká kategorie IMP/PERF: nejenže se vyskytuje v největším počtu testovaných jazyků (ve 45 z 64), ale je i nejfrekventovanější v jazycích, které disponují více než jedním z vymezených aspektuálních typů.

Pro každou postulovanou kategorii jsou vypočteny jazyky, které ji realizují. Ty jsou přitom seřazeny podle relativní blízkosti k prototypu. Jak bylo řečeno, kritériem podobnosti

¹⁷ Kategorie PERF/IMP se od zbylých aspektuálních kategorií liší atypickou formální manifestací. Zatímco u ostatních kategorií lze vcelku bez potíží identifikovat formálně příznakový člen, kategorie IMP/PERF to nedovoluje. Opozici IMP/PERF proto Dahl analyzuje jako ekvipolentní.

¹⁸ Zápis kapitálkami má u Dahla své opodstatnění: signalizuje referenci ke kroslingvistické kategorii.

s prototypem je počet a druh kontextuálních výskytů, ve kterých se obě kategorie, jazykově specifická a kroslingvistická, shodují.

Hodnotu distribuční afinity měří Dahl pomocí dvou koeficientů: prvním je „contingency coefficient“ (C), který udává rozsah shody mezi dvěma sadami atributů, tedy v tomto případě mezi distribucí dvou jazykově specifických kategorií. Hodnota C při plně identické distribuci je 0,707. Druhým faktorem je „hit rate“ (HR), relativní četnost případů, kdy se distribuce jazykově specifické kategorie shoduje s distribucí predikovanou, tj. distribucí ideální, kroslingvistické kategorie. Formálním vyjádřením HR je H/N , kde H značí počet zásahů („number of hits“ Dahl 1985: 59) a N celkový počet realizací. Při srovnatelné velikosti sledovaných kategorií si oba koeficienty zhruba odpovídají:

C	HR
0,70	1,0
0,60	0,80
0,50	0,65
0,40	0,50

Tabulka 5: korelace faktorů C a HR

Hodnoty nad 0,60 pro C a 0,80 pro HR signalizují optimální distribuční shodu, hodnoty pod 0,40 pro C a 0,50 pro HR naopak naznačují, že pozorovanou jazykově specifickou kategorii nelze už s příslušnou kroslingvistickou kategorií ztotožnit.

Protože Dahl nepočítá s předdefinovanými zastřešujícími kategoriemi, zahrnuje pod opozici PERF/IMP i ty jazykově specifické kategorie, které se tradičně řadí k výrazovým prostředkům času či způsobu. Ve výčtu PERF tvarů se proto objevují i takové formy jako bulharský aorist (dokonce na jedné z předních pozic, po maltském a arabském perfektivu, italském passato prossimo, latinském perfektu je na 5. místě ze 45 jazyků, které IMP/PERF opozicí v nějaké formě disponují) či portugalské simple past (6. místo). Vůbec nejvyšší naměřená hodnota pro shodu s kroslingvistickou kategorií PERF patří maltskému perfektivu: $C = 0,66$, $HR = 0,92$. Z indoevropských jazyků, které čtenáři poskytnou pravděpodobně nejlepší představu o charakteru PERF/IMP opozice, dosahuje nejvyšších hodnot již zmíněné passato prossimo v italštině ($C = 0,64$, $HR = 0,91$, 3.-4. pozice), perfektum v latině ($C = 0,64$, $HR = 0,91$, 3.-4. pozice), aorist v bulharštině ($C = 0,63$, $HR = 0,88$, 5. pozice), simple past

v portugalštině (C = 0,61, HR = 0,87, 6. pozice), perfektivum v řečtině (C = 0,60, HR = 0,86, 7. pozice) a „avoir être + V“ ve francouzštině (C = 0,59, HR = 0,84, 8. pozice).

Co však tabulka IMP/PERF kategorií vypovídá o slovanském aspektu? Slovanská perfektiva se nacházejí až v její druhé půli, zaujímají pozice ve třetí desítce celkového pořadí. Relativní prvenství přitom patří bulharskému perfektivu (C = 0,52, HR = 0,77), následuje perfektivum ruské (C = 0,51, HR = 0,76) a polské (C = 0,49, HR = 0,80). Čeština ze sledovaných jazyků obsazuje poslední místo (C = 0,44, HR = 0,75), ostatní slovanské jazyky nebyly do vzorku zahrnuty.

Dahl slovanská perfektiva vyděluje do zvláštní skupiny tzv. perfektiv slovanského typu („Slavic style Perfective“), k nim řadí, i když s určitými pochybnostmi, ještě perfektivum maďarské. Rozhodnout, zda je slovanské perfektivum realizací univerzální kroslingvistické kategorie PERF, není jednoduché: na jedné straně je korelace slovanských perfektivních forem s univerzálními typy ještě stále poměrně vysoká (zvláště pro minulé perfektivum, ovšem srovnání rozdílů mezi jednotlivými jazyky), na straně druhé nelze přehlížet jejich derivační charakter, který je od prototypu výrazně vzdaluje.

Zvláštní povaha slovanské aspektuální opozice se projevuje v atypické distribuci, která je odrazem specifického sémantického založení. Slovanská vidová opozice se totiž vzpírá klasické definici aspektuálních forem: „[P]erfectivity indicates the view of a situation as a single whole, without distinction of the various separate phases that make up that situation, while the imperfective pays essential attention to the internal structure of the situation.“ (Comrie 1976: 16) Ve slovanských jazycích se však imperfektivní formy objevují i tam, kde by podle navržené definice mělo stát perfektivum – to jsou případy již zmíněného „general factual“ užití, kdy je akcentován spíše děj sám ve svém průběhu než jeho výsledek.

Dahl upozorňuje na to, že klíčovým faktorem pro volbu aspektu ve slovanských jazycích není komplexní charakter situace, ale rys ohraničenosti („boundedness“) ve smyslu dosažení hranice („attainment of a limit“). Analýzu slovanského aspektu uzavírá shrnutím: „the Slavic-type aspect categories are no proper 'inflectional categories' but rather 'derivational' or maybe even 'grammaticalized lexical categories'. The semantic differences that we have seen might then reflect the fact that the Slavic categories grammaticalize **perfectivity:imperfectivity**' on the lexical or derivational level rather than in inflectional morphology.“ (Dahl 1985: 89)

3.3.2 Bybee et al. 1994

Charakteristiku slovanského aspektu dále prohlubuje Bybee v knize *The evolution of Grammar* s podtitulem *Tense, aspect, and modality in the languages of the world* (Bybee & Perkins & Pagliuca 1994), dodnes zřejmě nejkomplexnějším popisem aspekto-temporálních systémů z gramatikalizační perspektivy. I Bybeeovův přístup je široce komparativní, na rozdíl od Dahla však vlastní analýzu gramatických kategorií obohacuje o diachronní hledisko. Vodítkem je jí tak jako v případě studia futurálních markerů teorie gramatikalizace vysvětlující funkce gramatických jednotek z jejich původního lexikálního obsahu.

Bybee neuvažuje o aspektuálních a časových markerech systémově (strukturalisticky), v tradičních kategoriálních opozicích (IMP x PERF atd.), nýbrž substantiálně. Základními jednotkami analýzy jsou konkrétní prvky jazyka konstituované primárně nikoli svou funkcí v rámci systému, ale matérií, fonetickou substancí. Substantiální přístup k jazyku diktuje jinou organizaci gramatických kategorií: namísto striktně odlišených kategoriálních domén času, aspektu a způsobu se markery jednotlivých gramatických kategorií mísí a sdružují podle původu a typických kontextuálních užití. Kategorie perfektiv se tak ocitá vedle „completives“, „anterior“, „resultatives“ a tradičně časové kategorie „simple past“. „Completives“ označují děje kompletně provedené, které dospěly k úplnému završení, méně explicitní případy kompletivů byly v Bybeeově vzorku klasifikovány jako „perfectives“, které jsou jejich vývojovým nástupcem; „anterior“ jsou relační, referují k dějům proběhlým před vztažným časovým bodem, ale zároveň jsou pro tento moment relevantní, typickým příkladem je anglické perfektum; „resultatives“ představují určitý stav jako výsledek proběhlého děje, podobají se pasívu v tom, že často umisťují *patiens* do podmětové pozice („The letter is written“), jsou však aplikovatelné i na intransitivní slovesa se zachováním podmětové pozice pro *agens* („He is gone“), zároveň se objevují pouze s telickými predikáty; „perfectives“ předesťují situaci jako časově ohraničenou a „simple past“ značí děje proběhlé před momentem promluvy, ovšem bez přídatných temporálních významů.

Jmenované kategorie spíná nejen společný evoluční scénář (jednotlivé významy se vyvíjejí jeden z druhého, všechny pocházejí z omezeného okruhu lexikálních zdrojů), ale i vzájemné sémantické přesahy (jeden gram nese často více než jeden význam). Ze všech kategorií mají k sobě nejbližší perfektivum a „simple past“: „these two gram-types have similar semantic content and discourse function and are mainly distinguishable by the way they interact with lexical classes of verbs and other grams present in language.“ (Bybee et al. 1994: 81) Zatímco „simple past“ se může kombinovat se stavovými slovesy a je zároveň

syntagmaticky slučitelné s markery imperfektiva, typická perfektiva kombinaci se stavovými slovesy stejně jako s markery imperfektiva vylučují.

Bybee pro oba typy gramů rekonstruuje jejich evoluční historii. Okruh lexikálních zdrojů, ze kterých se „perfectives“ a „simple past“ rekrutují, se omezuje na tři typy lexikálních jednotek: 1) slovesa *být/mít*, 2) sloveso *přijít/přicházet* a 3) sloveso *dokončit* a směrová adverbia jako *dolů*, *nahoru* či jiné výrazy pohybu (předpony atd.).

Nejčastěji se perfektivní a minulé gramy vyvíjejí z resultativních a kompletivních významů, procházejí stádiem „anterior“ a teprve z nich se v závislosti na interních poměrech v jazykovém systému (přítomnost x nepřítomnost minulého imperfektiva) rodí buď perfektiva, nebo „simple past“. Tak vznikají perfektiva flektivního charakteru, která se nejvíce blíží prototypu perfektivní kategorie.

Slovanská perfektiva však touto cestou neprošla, jejich jediným bezprostředním zdrojem jsou pouze kompletiva odvozená z adverbíí. Proto má slovanské perfektivum vesměs derivační charakter. Vývojovou mapu gramatických významů vedoucích až k perfektivům a simple „past“ představuje následující schéma¹⁹:

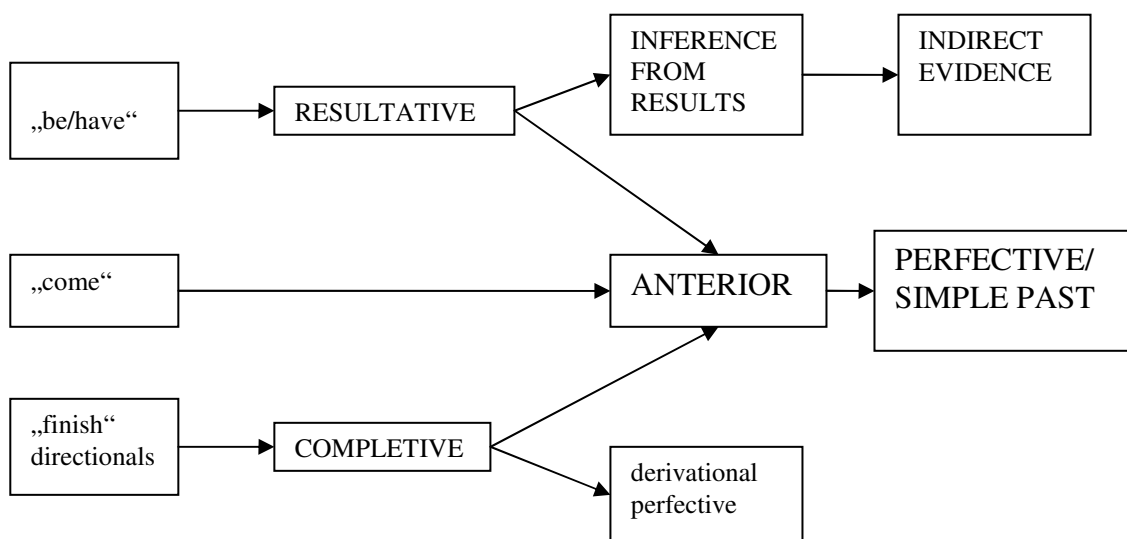

Schéma 5: Evoluční historie perfektivních gramů a gramů „simple past“

Derivační perfektiva se od klasických flektivních perfektiv vyvinutých z „anterior“ liší v několika směrech, Bybee pozorované rozdíly shrnuje do čtyř bodů:

¹⁹ Převzato z Bybee et al. 1994: 105, fig. 3.1.

1) Perfektivní markery vzniklé z „anteriorů“ jsou díky svému flektivnímu charakteru aplikovatelné v zásadě na jakoukoli lexikální jednotku, jejich distribuce je (tak jako distribuce flektivních markerů vůbec) prakticky neomezená. Perfektivní gramy odvozené z adverbálních výrazů mají mnohem užší kombinační možnosti, jsou kompatibilní pouze s některými slovesy a často modifikují význam i přídatnými sémantickými odstíny.

2) Už Dahl postřehl rozdíl v základní sémantice perfektiv slovanského typu a sémantice klasických perfektiv: zatímco klasická, tj. flektivní perfektiva označují typicky děje pojaté jako časově ohraničené, slovanská, tj. derivační perfektiva „emphasize that a limit has been attained, not just that the event is viewed as an unanalyzed whole.“ (Bybee et al. 1994: 89)

3) Na rozdíl od flektivních perfektiv, která běžně referují pouze k minulosti, vztahují se derivační perfektiva i k jiným časovým rovinám. Příkladem může být futurální platnost perfektivního prézentu v severoslovanských jazycích. Podrobněji se této otázce budu věnovat v kapitole 3.4.

4) Zatímco imperfektivní protějšky derivačních perfektiv mohou mít nulové značení, perfektiva derivačního původu jsou v principu morfologicky příznakové. Ve flektivním systému jsou to naopak imperfektiva, která jsou vždy explicitně značena, zatímco perfektivní markery mohou být nulové.

Typologický přístup otevírá alternativní cesty k řešení některých centrálních aspektologických otázek a přináší hlubší vysvětlení založená na generalizacích z konkrétního, typologicky různého jazykového materiálu. Samozřejmě i typologický přístup má své limity: kategoriální klasifikace založená na souhrnu prototypických výskytů poskytuje dobrou představu o celkovém rozvržení sledovaných gramatických významů v jazycích světa i „ideální“ realizaci takového významu v konkrétním jazyce, pro popis méně obvyklých kategorií (tj. kategorií vzdálenějších od prototypu) není však takový výkladový model příliš přínosný – dokáže pouze konstatovat míru, popř. projevy odlišnosti od typického zástupce dané kategorie, její status a distribuci v rámci konkrétního jazyka už však nesleduje. Přesto se domnívám, že typologický přístup představuje značné obohacení jazykového výzkumu a rozhodně patří k nejprogresivnějším koncepcím současné lingvistiky.

3.4 Časově-aspektuální systémy a časová reference perfektiv

Jak upozorňuje Dahl (Dahl 1985: 81), při sledování provázanosti času a aspektu je třeba rozlišovat dvě úrovně vztahů²⁰:

- a) časovou referenci jednotlivých aspektuálních kategorií,
- b) způsoby kombinace časových a aspektuálních prostředků v časově-aspektuálním systému.

V prvním případě se jedná o funkční omezení, kterým jednotlivé aspektuální kategorie podléhají v časové referenci. V druhém případě je zohledňováno formální vyjádření jednotlivých kategorií. Pozornost se soustředí na jejich syntagmatickou kombinovatelnost, konkrétně aplikovatelnost časových markerů na aspektuální kategorie.

Jazyky, které pracují s kategorií vidu, se liší v šíři časových významů, jež pro jednotlivé aspektuální kategorie připouštějí: zatímco typickým časovým polem perfektiv je minulost, imperfektiva běžně operují v rovině minulosti i přítomnosti. Takový model představuje typ *silného* časového omezení, tedy omezení časové reference perfektiv pouze na rovinu *minulosti*. Kategorie minulosti je v takovém systému explicitně značena pouze u imperfektiv. U perfektiv je její značení redundantní, všechna perfektiva k minulosti odkazují implicitně.

Jazyky se silnou časovou restrikcí a rozlišením minulosti a ne-minulosti pouze u imperfektiv tvoří nejběžnější, *tripartitní* časově-aspektuální systém:

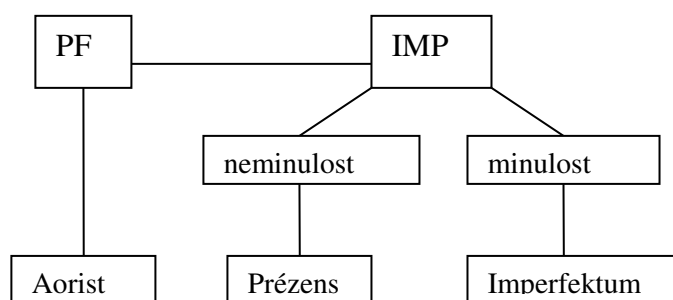

Schéma 6: tripartitní časově-aspektuální systém, viz Dahl (1985: 82)²¹

²⁰ Dahl koriguje analýzu Comrieho (1976: 71).

²¹ Velká počáteční písmena v typologické jazykovědě tradičně signalizují referenci k jazykově specifické kategorii. Tuto notační praxi zavedl Comrie (Comrie 1976) a typologické a jazykověsrovnávací přístupy se jí vesměs drží. Sama jsem od ní z praktických důvodů upustila, zachovávám ji ale v citovaných příkladech.

Toto uspořádání představuje jeden z nejtypičtějších časově-aspektuálních systémů, vlastních většině evropských jazyků (Dahl 2000: 16) (ne však právě jazykům slovanským). Hodnoty, které jsme právě rozlišili - šíře časové reference aoristu a kombinovatelnost gramatického rysu minulosti s jednotlivými aspektuálními kategoriemi, jsou přitom na sobě vzájemně závislé: vystupují v korelativním poměru. Volnost časové reference aoristu, tedy jeho potenciální schopnost vztahovat se i k jiným časům než k minulosti, je v přímé úměře k rozsahu aspektuálních tvarů, na které lze aplikovat marker minulého času. Konkrétně, jestliže aorist odkazuje pouze k minulosti, je préteritní marker vyhrazen pouze imperfektivům, naopak čím větší rozsah časových významů aorist vyjadřuje, tím silnější je tendence explicitně značit minulost i u perfektiv, jejichž časové zařazení je jinak rozostřené.

Ačkoli tripartitní systémy nefuturální reference, vycházející ze silného časového omezení, reprezentují většinový model časově-aspektuálních systémů, ne všechny jazyky kladou na perfektiva tak silná omezení a redukují jejich časovou platnost pouze na minulost. Ve slovanských jazycích jsou kategorie času a aspektu v nefuturálním plánu na sobě nezávislé: jak imperfektiva, tak perfektiva jsou kompatibilní s markery pro minulost i neminulost, a tvoří tak (menšinový) čtyřčlenný systém:

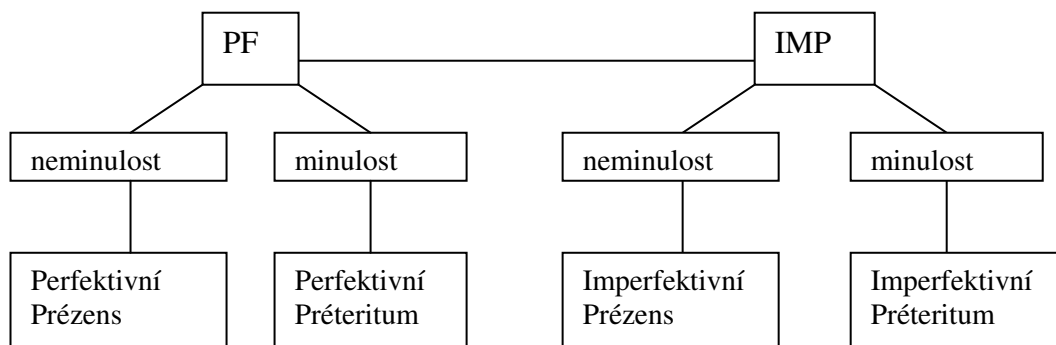

Schéma 7: čtyřčlenný časově-aspektuální systém, viz Dahl (2000: 17)

Zajímavá analogie s tripartitním systémem ne-futurální reference se ukazuje v okamžiku, kdy přesuneme pozornost do plánu přítomně-futurálního. Systémy, které byly dosud představeny, totiž sestávaly z kombinace výrazových prostředků pro perfektivum, imperfektivum a minulost, futurální tvary v poměru ke kategoriím aspektu nezahrnovaly.

Časově-aspektuální systém přítomně-futurní referencí slovanských jazyků si můžeme představit následovně:

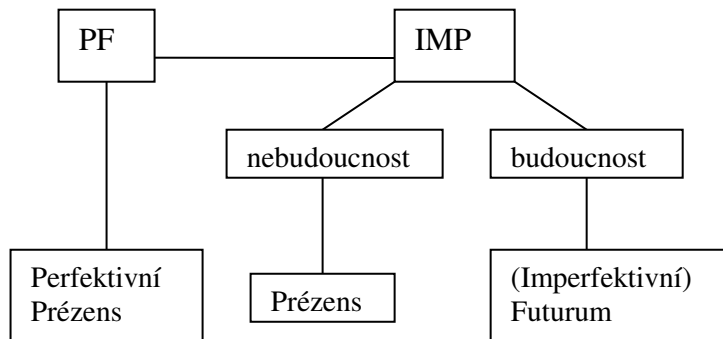

Schéma 8: časově-aspektuální systém přítomně-futurního plánu v části slovanských jazyků
 Pozn.: Závorky u termínu imperfektivní naznačují, že bližší aspektuální určení futura je z hlediska jeho formálního vyjádření nadbytečné, perfektivní futurum jako výrazová kategorie neexistuje, její funkci plní kategorie perfektivního přítomného.

Podobně jako v tripartitním systému přítomně-minulém funguje perfektivum primárně jako prostředek referencí do minulosti, odkazuje slovanské perfektivum v systému přítomně-futurním primárně k budoucnosti. Ani zde není perfektivní přítomné se svým implicitním časovým významem svázáno absolutně a připouští i jiné časové zařazení (jako je tomu v jihoslovanských jazycích). Korelace mezi otevřeností dalším časovým významům a okruhem aspektuálních forem, na které je aplikovatelný futurní marker, nicméně neplatí bezvýhradně, rozhodně ne ve formulaci, jakou navrhuje Dahl (Dahl 1985: 83).

Srovnáme například ruštinu s češtinou. Oba jazyky disponují v přítomně-futurní rovině identickým časově-aspektuálním systémem, znázorněným na obrázku výše. Marker budoucího času, jímž je opisné futurum, se vztahuje pouze na imperfektiva, a implikuje tak striktní časové omezení pro perfektivní přítomné. Ruština tuto korelaci skutečně potvrzuje, perfektivní přítomné je zde s futurní referencí svázáno velmi těsně, jiné významy připouští jen výjimečně. Stejná omezení v aplikovatelnosti futurního markeru na aspektuální kategorie však platí i pro češtinu, přestože okruh funkcí perfektivního přítomného je zde výrazně širší. Zjištěná závislost totiž neodráží míru *variability* časové referencí a aspektuálních tvarů značených futurem, nýbrž stupeň ustálenosti, a tedy *gramatikalizace* futurního významu pro perfektivní přítomné. I přes spektrum funkcí, které je perfektivní přítomné v češtině schopeno

plnit, zařazuje sloveso v tomto tvaru – v běžném kontextu, nepříznakově – referovaný děj do budoucnosti. Teprve v jazycích, kde je futurální funkce perfektivního přezentu oslabena, jako např. ve slovinštině, prolamuje futurum hranice třídy imperfektiv a alternativně se pojí i s perfektivou. Situace ve slovinštině tomu plně odpovídá. Konečně makedonština, která pro perfektivní přezens význam budoucnosti zcela vylučuje, zahrnuje do opisných futurálních konstrukcí bez rozlišení standardně jak imperfektiva, tak perfektiva, tzn. kombinuje futurum zcela volně s oběma aspektuálními hodnotami. Variabilita funkcí, které může potenciálně plnit perfektivní přezens, tedy není pro slovanské jazyky (dostatečným) ukazatelem produktivity opisného futura. Svou roli zde hrají i další faktory, zejména významová neslučitelnost perfektiv s pomocným slovesem opisných konstrukcí v severoslovanských jazycích.

3.5 Časová reference slovanského perfektivního přezentu

3.5.1 Aktuální vs. neaktuální užití slovesa

Všeobecně se soudí, že sémantika perfektivního přezentu ze své podstaty vylučuje užití v aktuální přítomnosti. Toto přesvědčení je živé zejména ve slavistické tradici, téměř každá česká mluvnice je staví jako východisko pro výklad aspektuálního systému (z moderních gramatik např. Čechová et al. 2000: 170, Karlík et. al. 1995: 318). Argumentováno přitom bývá zjevnou rozporností gramatických rysů, které v sobě perfektivní přezens slučuje: význam aktuální přítomnosti a význam perfektivnosti. Děj pojatý zvnějšku, jako završený celek s jistým výsledkem nelze zároveň prezentovat zevnitř, z jeho aktuálního průběhu, jak to vyžaduje sémantika příslušné kategorie. Neschopnost, či lépe nemožnost vyjádřit aktuální přezens se tak ukazuje být jediným výrazným principiálním omezením v užití perfektivního přezentu, na kterém se většina slavistických aspektologů shoduje. Rýsuje se zde tedy hranice mezi aktuálním významem na jedné straně a zbylými užitími na straně druhé.

Distinkce mezi „aktuálním“ a „neaktuálním užitím“ slovesa je poměrně důležitým faktorem popisu, srovnání a klasifikace funkcí, kterými disponují členové vidového páru, a ne náhodou s ní operuje právě literatura věnovaná otázkám aspektu, zejména tradice slavistická. Tento jinak poměrně užitečný nástroj analýzy aspektologických otázek nicméně trpí terminologickou rozkolísaností a významovou nevyjasněností, nadto bývá často zaměňován s příbuznými termíny „aktuální přezens“ a „neaktuální přezens“. Termín neaktuální užití slovesa tak, jak byl navržen výše, umožňuje shrnout všechny ty případy, které připouštějí

obouvidovou interpretaci děje, a vymezit je proti jedinému případu, který to nedovoluje. V tomto smyslu zdůrazňuje rozdíl mezi aktuálním a neaktuálním užitím slovesa Křížková při svém výkladu historie slovanského perfektivního prézentu: „Bylo by proto třeba si uvědomit, že právě neaktuální užití slovesa je ta oblast, kde se dodnes dokonavé a nedokonavé tvary slovesa lehce stýkají, kde mluvčí může užít dokonavého tvaru, potřebuje-li vyjádřit komplexnost děje.“

Zatímco se rozlišení aktuálního a neaktuálního užití slovesa opírá o jednoznačné kritérium sémanticko-pragmatické, termín „aktuální–neaktuální prézens“ naproti tomu směšuje dvě různá hlediska – formální a sémanticko-pragmatické. Označení „prézens“ se vztahuje na morfologický tvar slovesa, a kategorizuje slovesně ztvárněné děje nikoli podle jejich „skutečného“, náležitého časového ukotvení (např. do minulosti či budoucnosti), nýbrž podle formální podoby slovesného tvaru, kterým jsou – odvozeně – vyjádřeny. Sémanticko-pragmatická složka, soustředěná v rozlišení „aktuální–neaktuální“, pak blíže specifikuje v podstatě pouze děje náležející do roviny širší přítomnosti, jelikož jeho definice vychází z poměru k momentu promluvy: aktuální prézens konstatuje současnost s okamžikem promluvy, jakýkoli jiný děj je charakterizován jako neaktuální. Takto pojatá aktuálnost ztrácí transpozicí do jiných časových rovin, než je přítomnost, smysl, neboť v nich je koincidence s momentem promluvy již z podstaty předem vyloučena. Ostatně s distinkcí aktuálnost–neaktuálnost se v literatuře (převážně domácí, slavistické tradice) skutečně v jiné než prezentní rovině příliš často neoperuje. Ojedinelé pokusy konsekventně domyslet pojem aktuálnosti do poněkud univerzálnější podoby, která by umožnila aplikovat ho na širší množinu dějů než jen těch sousledných s okamžikem promluvy, jsou v konečném důsledku koncepčně nedůsledné, odvozené ve smyslu příliš silné vazby na původní, opěrnou představu aktuálnosti, aby na ně bylo možné dále navázat .

Jistou alternativu pojmu aktuálnosti, tak jak s ním pracuje domácí tradice, představuje Comrieho pojem průběhovosti / „continuousness“, který vyjadřuje průběh nějakého děje vzhledem k ději jinému nebo nějakému, explicitně či implicitně definovanému časovému okamžiku . Comrie ho ovšem staví od počátku na koncepčně odlišném základu, v jeho pojetí je pojem „průběhovosti“ součástí hlubší klasifikace aspektu, vyhrazeným pro ten druh imperfektiv, který vylučuje habituálnost, tj. děj nějak charakteristický (většinou svým častým opakováním). Průběhovost je tak formou vidu, ilustrativně bychom ji mohli přeložit opisem „vid průběhový“, aby tak vynikla jeho principiální nezávislost na ryze časovém faktoru, daném primárně zařazením události na časovou osu. Je to vlastnost v první řadě sémantická (ve smyslu gramatického významu), specifikuje vnitřní časovou kvalitu události (v souladu s

funkcí aspektu), může se ovšem otisknout i do gramatického plánu jazyka. V angličtině se například průběhovitost děje obligátně vyjadřuje přítomným participiém „-ing“ (v Comrieho pojetí se tedy nejedná o druh času, nýbrž o variantu aspektu), a jak ukazuje běžný úzus jazyka, slouží i k aspektové specifikaci dějů minulých a budoucích (5a,b):

(3) ANGLIČTINA (Comrie 1978: 34, 30)

a. – děj minulý: John was writing a poem at five o'clock on the fifth of June 1975 A.D.
„Pátého června 1975 v pět hodin odpoledne psal John báseň.“

b. – děj budoucí: When I visit John, he'll be reciting his latest poems.
„Až přijdu k Johnovi na návštěvu, bude (zrovna) recitovat své nejnovější básně.“

Koncept průběhovitosti tak v prvním plánu odráží základní dispozice slovesa značit podle pragmatických okolností (aspektuální) charakter děje, v druhém plánu však dovoluje postihnout i případnou charakteristiku morfologickou, aniž by ovšem mezi těmito dvěma základními významy vznikl rozpor: formální hledisko neodporuje hledisku sémanticko-pragmatickému, naopak ho doplňuje a rozvíjí. Přestože Comrieho pojem průběhovitosti je výrazně lépe koncepčně zaštitěn, pro naše účely bude vhodnější podržet se distinkce aktuální–neaktuální v jejím původním vymezení, definovaném toliko vztahem k době promluvy a omezeném na rovinu přítomnosti, který stojí v centru naší pozornosti.

Tato kapitola si klade dva zásadní cíle: prvním z nich je zmapovat a klasifikovat šíři užití, která perfektivní přítomnost principiálně připouští. Futurální reference zůstane již stranou zkoumání, její funkce je zřejmá a její popis má své tradiční místo v každém výkladu gramatických kategorií slovesa. Materiál i spekulativní zázemí nám přitom poskytne čeština, která vzhledem k širokému funkčnímu záběru perfektivního přítomnosti nabízí ideální oporu i měřítko pro podrobnější klasifikaci.

Okruh významů, které je perfektivní přítomnost schopen vyjádřit, bývá běžně vymezován v hranicích neaktuálního užití slovesa. Právě koncept neaktuálnosti je obecně pokládán za zdroj autonomní sémantiky perfektivního přítomnosti, resp. společnou sémantickou základnu, ze které jednotlivé jazyky v různém rozsahu odvozují a gramatikalizují konkrétní významy. Ve slavistické aspektologii reprezentuje toto pojetí výrazně např. Kopečný (1962). Je ovšem otázka, nakolik – a zda vůbec – lze významový rozptyl perfektivního přítomnosti redukovat na

společný sémantický základ, který by nebyl jen terminologickým svorníkem disparátních funkcí, ale skutečně odpovídal vzájemnému poměru rozlišovaných významů v daných jazycích. Bláha (2008: 117) tlumočí v tomto bodě stanovisko Komárkovo: ten pochybuje o tom, zda je vůbec přínosné hledat pro perfektivní přezens společný významový invariant a navrhuje chápat jeho různé významy jako homonymní. Pro podobné řešení se vyslovuje i Běličová-Křížková (Běličová-Křížková 1963), jen s tím rozdílem, že termín homonymie nahrazuje podle ní výstižnějším pojmem synkretismus. Oporu pro přesvědčení o funkční homonymii významů perfektivního přezentu poskytuje různá míra jejich ustálenosti, a tedy příznakovosti: futurální funkce perfektivního přezentu je (v češtině) evidentně základní, neboť v běžném, nepříznačném kontextu je jeho implicitní hodnotou, jiná gramatická užití musí být lexikálně či kontextově specifikována. Přirozené řešení se podle mého názoru nabízí v pojmání perfektivního přezentu jako kategorie prototypické, organizované kolem centrálního významu, který nemusí být kontextově určen (pro češtinu funkce futurální), a postupující dále k významům perifernějším (pro češtinu např. funkce habituální). Takové pojetí je mnohem pružnější, snáze aplikovatelné na jednotlivé realizace perfektivního přezentu v různých jazycích a přirozeně odráží různý stupeň gramatikalizace, jichž každý z významů v tom kterém jazyce dosahuje.

Ačkoli v otázce aktuálního užití perfektivního přezentu panuje vesměs shoda a většina aspektologů se kloní k tomu, že aktuální přítomnost je perfektivnímu přezentu nepřístupná, některé funkční transpozice, jimž perfektivní přezens podléhá, se nápadně blíží případům aktuálního užití v přítomnosti. Ne náhodou na tyto funkční posuny upozorňuje zejména jazykověsrovnávací lingvistika pracující s rozsáhlým, typologicky rozrůzněným materiálem. Vedle jazyků se silným časovým omezením (perfektivům je vyhrazena pouze minulost) a jazyků se slabým časovým omezením (perfektivům je vyhrazena minulost a budoucnost) by tak existovaly ještě jazyky, kde by perfektiva podléhala jen velmi slabé časové restrikci a do jisté míry zasahovala do oblasti aktuální přítomnosti (Dahl 1985: 81).

Druhým cílem této kapitoly je tedy přezkoumat možnosti užití perfektivního přezentu v aktuální přítomnosti. Akceptabilita aktuálního významu pro perfektivní přezens se bude v jednotlivých jazycích slovanské skupiny samozřejmě lišit, a pokud vůbec bude perfektivní tvar v této časové rovině v nějakém jazyce přípustný, pak jen v omezených, funkčně vyhraněných případech. Už samotná existence takových případů by však dokazovala, že sémantika perfektivního přezentu není, jak se běžně traduje, s významem přítomnosti *principiálně* neslučitelná. Současné komparativní výzkumy (Schmiedtová et al. 2006, 2008 a další) v tomto ohledu naznačují, že právě čeština se ve srovnání s ostatními slovanskými

jazyky zdá být aktuálnímu užití perfektivního přezentu zvláště otevřená. Této otázce se budu věnovat v závěru kapitoly.

3.5.2 Perfektivní přezens v nefuturálních významech

Při hledání vhodného klasifikačního rámce nefuturálních funkcí pro perfektivní přezens narážíme hned v počátku na klíčový problém: jak artikulovat významy, které jsou sice v určité míře autonomní a ve své ideální podobě nesporně vymezitelné vůči významům příbuzným, ale které jsou přesto součástí významového kontinua, kde se přesvědčivé hranice stanovují jen velmi obtížně. Tradiční popisy vymezují významy perfektivního přezentu na škále od významu atemporálního, gnómského (který je někdy ztotožňován s atemporálním, jindy nikoli) přes význam charakterizační až k významu děje obvyklého či habituálního. Terminologie je natolik rozkolísaná, že je prakticky vyloučené narazit ve dvou různých přístupech na stejné označení pro tentýž význam, natožpak jejich analogické třídění. Zdroje těchto nesrovnalostí leží často v uplatňování spíše intuitivních kritérií, podložených pouze sémantikou referovaných dějů, aniž by se bral dostatečný zřetel na skutečný odraz vymezených funkcí v jazyce. Přitom jedině jejich rozdílná (mezi)jazyková manifestace se může stát spolehlivým vodítkem jejich klasifikace.

Kopečný (1962: 31nn) u perfektivního přezentu rozlišuje dva základní významy: budoucí a atemporální, a to buď charakterizační, nebo gnómský. Poslední dva spojuje jejich vyvážanost z osy časové reference, označují všeobecnou, na čase nezávislou platnost dějů: *syťý hladovému neuvěří, s poctivostí nejdál dojdeš, země oběhne slunce jednou za rok, vykouří až 40 cigaret denně* (Kopečný 1962: 31). Je evidentní, že uvedené příklady vyžadují mnohem jemnější členění a ani konceptuální souvislost mezi nimi není příliš jasná. Gnómský význam se zdá být vymezen zejména svým užitím v žánru lidových přísloví, což jistě není dostatečný argument pro jeho vyčlenění. Důvod pro jeho ustavení by mohl poskytnout pouze jazykově relevantní nález: např. zvláštní omezení v užití vzhledem k ostatním významům nebo jeho zřetelně odlišný výskyt v různých slovanských jazycích. Kopečný opravdu gnómskému perfektivnímu přezentu přisuzuje obecně vyšší frekvenci než ostatním atemporálním významům, takže by se mohlo zdát, že gnómské užití je vzhledem ke zbylým významům na slovanském jazykovém území více gramatikalizováno. Kopečný ovšem předpokládá, že atemporální (gnómský) význam je vzhledem k futurální funkci vývojově původní a teprve z něj se rekrutovaly další významové deriváty. Právě v příslovích a ustálených obratech se

přítom nejnáze uchovává původní významové užití určité kategorie. Gnómičný perfektní přezens by tedy z tohoto hlediska nebyl užitím produktivním, nýbrž naopak reliktním.

Vzhledem k uvedeným argumentům jsem se rozhodla s detailnějším členěním atemporálního významu v teoretické části vůbec nepracovat a veškeré děje v tomto časovém významu označovat jako děje *habituální* – s vědomím nepřesnosti a zástupnosti zvoleného termínu. Skutečně habituální děje vyrůstají z opakování dějů jedinečných, opakování však není dostatečnou podmínkou habituality. Jejím nejpůvodnějším rysem je *obvyklost* či *charakterističnost* určitého děje či situace pro určité časové období (Comrie 1976: 27). Je tedy zjevné, že termín habituality v sobě nemůže obsáhnout obecnější význam atemporality či gnómičnosti. Přesto se mi jeví jako relativně vhodný reprezentant všech příbuzných užití, na rozdíl od ostatních termínů s ním totiž pracuje i současná typologická literatura, která ho využívá jako prostředek širšího jazykového srovnání. Obecnější časové významy se nadto od habituálního užití ve většině případů neliší. Na případné odchylné projevy některých užití výslovně upozorním a budu je klasifikovat jako samostatné významy, ovšem bez opory v představené klasifikaci. Kopečného charakterizační perfekta řadím k jiné třídě významů, termín charakterizační naopak používám pro skupinu dějů, jež jsou příbuzná dějům úžeji habituálním, přesto se však od nich určitými projevy liší.

3.5.2.1 Děje habituální (a děje s širší časovou platností)

V klasickém aspektologickém přístupu je habitualita jedním z potenciálně gramatikalizovatelných významů imperfektiv. Comrie ji vymezuje proti průběhovosti (Continuousness) a její pozici v aspektuálním systému znázorňuje následujícím schématem (Comrie 1976: 25):

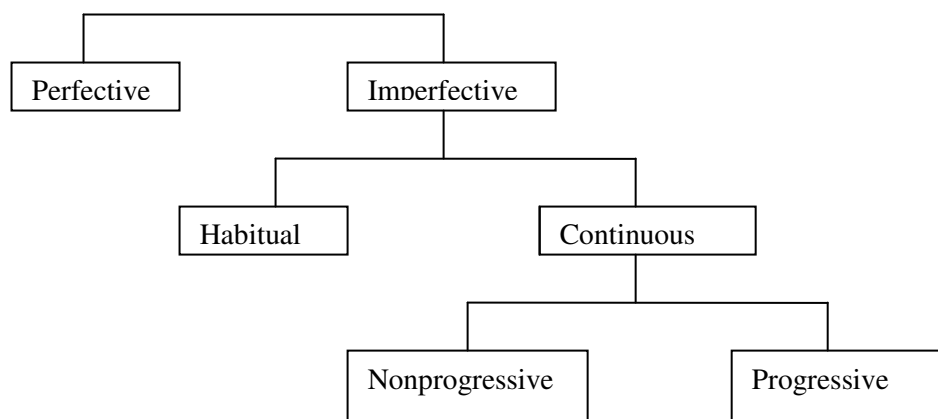

Schéma 9: klasifikace aspektuálních opozic

Některé slovanské jazyky nicméně disponují systémy, kde lze význam habituality (samozřejmě kromě sloves příznakově násobených) ztvárnit jak (bezpříznakovým) imperfektivem, tak perfektivem. Každý z vidů přitom propůjčuje ztvárňovanému ději jiné časově-aspektuální zabarvení. Imperfektivní forma v zásadě představuje děj jako obecnou charakteristiku, jako určitou zákonitost, která v sobě nijak nutně nezahrnuje prvek opakování. Její substituce perfektivním protějškem naproti tomu dovoluje zdůraznit děj jako celek, spolu s dějem pojmenovává i jeho výsledek – prezentuje celý děj i s tím, k čemu dospěje.

Jednou z možností, jak blíže ohledat a rozlišit významy vidových protějšků v případě, že sémantický rozdíl není v daném kontextu příliš zřetelný, je soustředit se na jejich potenciální kombinovatelnost s časovými adverbii, která charakterizují časovou povahu popisovaného děje přesněji, než dokáže optika (semi)gramatické kategorie aspektu. Uvažme např. následující větu:

*(IMP) Všechny peníze **utrácejí** za drogy x (PERF) Všechny peníze **utratí** za drogy.*

Při procházení inventáře možných lexikálních určení časové povahy, která jsou s každou vidovou variantou uvedeného slovesa kompatibilní, zjišťujeme, že každá z vidových forem je solidární s jiným druhem časového adverbia, naopak jiná spojení vyloženě vylučuje: imperfektivum tíhne k vazbě s adverbii *pořád/stále/neustále*, nebrání se specifikaci prostřednictvím *pravidelně, opakovaně*, naopak méně gramatické je už spojení s *pokaždé/vždycky*. Perfektivum naproti tomu preferuje spojení s adverbii *pokaždé/vždycky*, připouští i vazbu s *pravidelně*, vylučuje naopak bližší určení pomocí adverbii *pořád/stále/neustále* a stejně tak *opakovaně*.

Adverbium *stále* spolu se svými stylistickými variantami charakterizují děj v jeho *trvání*, promítají ho do určitého časového kontinua, které není nutně časově rozlišené na jednotlivé případy. Bližší členění děje není ovšem vyloučené: právě prostřednictvím přímých lexikálních určení typu *opakovaně, pravidelně*, která dodatečně artikulují výchozí, neohraňovaný a původně nerozlišený děj, vnitřně ho strukturují a dodávají mu prvek repetitivnosti. Podstatné je, že k vnitřnímu rozlišení dochází jaksi „zvenčí“, teprve sekundárním „prokreslením“ vnitřních časových kontur celkového děje. Adverbium *pokaždé* naproti tomu v tomto smyslu charakterizuje děj z opačného směru: vychází z jednotlivých případů, které pak „vrší“ na sebe, postupuje aditivně, řadí za sebou konkrétní, naplněné realizace určitého děje, až dospěje k jeho celku. V pozadí přitom stojí představa celkového úhrnu případů (která nemusí být dále nijak specifikována) a jednotlivé realizace jsou

původními, konstituujícími, nikoli až odvozenými jednotkami daného děje. Také proto se perfektivum v tomto kontextu brání klasifikaci adverbium *opakovaně*, prvek opakovanosti je totiž na rozdíl od imperfektiva v podobném užití nutně zahrnut už ve výchozí, rámcové sémantice opakovaného děje, který perfektum demonstruje jako děj uzavřený, opakovaně manifestovaný (nikoli jako neuzavřený, co do vnitřní rozlišenosti nespecifikovaný). Schematicky bychom mohli vnitřní utvářenost krajních představitelů škály zkoumaných lexikálních určení vyjádřit následovně:

Schéma 10: sémantická struktura adverbií *stále* a *pokaždé*

Ze syntagmatických preferencí perfektivních sloves plyne, že perfektivní ztvárnění děje oproti imperfektivní perspektivě přímo implikuje určitý *počet* obvyklých, resp. opakovaných dějů. Perfektivní optika tedy vždy staví na konkrétním případě, na celistvé zakládající události a postupuje cestou jejího „zmnožování“, „replikováním“ jednotlivých případů.

Perfektivní vyjádření habitualy je v mezijazykové perspektivě méně obvyklé, ve své podstatě totiž představuje kontradikci typických perfektivních užití: na jedné straně komplexně ztvárněný děj – oproti nekomplexnímu pojetí děje u imperfektiv, na straně druhé reference k jedinečné události – oproti imperfektivní artikulaci dějů opakovaných (Dahl 1985: 80).

Typické rozložení imperfektivních a perfektivních funkcí zachycuje následující schéma:

	jedinečná událost	opakovaná událost
komplexní pojetí	PERF	PERF
nekomplexní pojetí		IMP

Tabulka 6: rozvržení perfektivních a imperfektivních forem ve vztahu ke komplexnosti a repetitivnosti označovaných událostí

Pro každý z vidů je tučně vyznačena pozice, ve které je nejsilnější a prototypicky zastoupen: lokalizována je v průsečíku typických funkcí každého z vidů. Jazyky s obecně slabým kontextuálním omezením perfektivního prézentu však často připouštějí perfektivní ztvárnění i pro děje habituální. Ustálenost perfektiv jako prostředku vyjádření habituálních situací závisí právě na postavení perfektivního prézentu v daném jazyce. K jazykům akceptujícím perfektivum i při referenci k opakovaným dějům patří vedle češtiny a slovenštiny i obě varianty lužické srbštiny a slovinština. Naopak východoslovanské jazyky spolu s polštinou a bulharštinou se užití perfektiv v habituálních kontextech brání (třebaže i tam se může perfektivum v individuálních případech uplatnit). Podrobněji se budu mezijazykovému srovnání habituálních významů věnovat v kapitole 3.6.2.

Habitualita²² je solidární s prézentem. Prézens jako čas základní, nepříznačový je nejvhodnější pro vyjádření časově neurčité či méně specifikované hodnoty, vyvazující se ze sepětí s určitým úsekem časové osy a přecházející v obecnou, časově téměř neomezenou platnost.

Solidárnosti habituality s prézentem je však třeba rozumět správně. Rozlišovat zde musíme mezi implicitní habituální interpretací a jejím formálním vyjádřením. Formální příznak obdrží kategorie habituality nejpravděpodobněji v préteritu – v čase kategoriálně nejdiverzifikovanějším: anglický marker obvyklého děje „used to“ operuje výlučně v rovině minulosti, obdobně česká příznakově násobená slovesa (značena pro habitualitu), třebaže jsou principiálně přípustná i v jiných časech, se nejčastěji objevují v kontextech s časovou

²² Třebaže některá obecná tvrzení jsou platná pro habitualitu jako takovou, bez ohledu na její vidové ztvárnění, následující výklad se omezuje na habituální děje vyjádřené perfektivem.

referencí k minulosti, v přítomnosti jsou možná, nikoli však běžná, v budoucnosti je jejich užití teoretickou spekulací mluvnic spíše než živou praxí²³.

I sloveso bez explicitního habituálního značení může za určitých okolností vyjádřit habituální děj. Pravděpodobnost implicitně habituální interpretace závisí (mimo řadu dalších faktorů) na časové formě slovesa: sloveso v přítomnosti vyžaduje k signalizaci obvyklého děje slabší kontextuálně-lexikální specifikaci než sloveso v préteritu. V některých gramatických systémech se dokonce habituální význam prosadil jako základní význam jednoduchého, bezpříznakového přítomnosti, viz např. anglický simple present. Silnější omezení kladená na perfektivní slovesa s referencí k habituálním dějům minulým potvrzují i slovanské jazyky (Běličová 1998: 89) a ani čeština není mezi nimi v tomto směru výjimkou: zběžná sonda v Českém národním korpusu potvrdila pro každý nalezený výskyt minulého perfekta s habituálním významem dodatečnou specifikaci, v drtivé většině pomocí lexikálně vyjádřených časových určení:

(4) ČEŠTINA (Český národní korpus: SYN2005)

- a. *Občas jsem zabrousil na svých toulkách i dál na sever*
- b. *A tak jsme je za ty dlouhé cesty naučili vždycky několik nových českých písniček*
- c. *Rád tomu věřím, protože jsem si tuto zvěř několikrát zradil v situaci, kdy jsem to nepokládal za možné*

Prézentní forma perfektiv však v příhodném kontextu dovoluje lexikální podporu habitualy vypustit, a přesto zachovat habituální interpretaci: viz např. výše analyzovaná věta *Všechny peníze utratí za drogy* nebo *Prodají tam i rum*, které čteme primárně habituálně, nikoli jako odkaz k singulární události v budoucnosti. V préteritu naopak bez dodatečné specifikace jednoznačně převládne singulární interpretace: *Všechny peníze utratili za drogy*, *Prodali tam i rum*.

²³ Český národní korpus (SYN2006PUB) uvádí pro různé časové tvary vybraných sloves s habituálním značením následující frekvence (zadávané byly pouze jednotlivé tvary pro 3. osobu sg. v minulém, přítomném a budoucím čase): „chodíval“ 269x, „chodívá“ 108x, „bude chodívat“ 0x; „jezdíval“ 171x, „jezdívá“ 47x, „bude jezdit“ 0x; „nosíval“ 51x, „nosívá“ 17x, „bude nosívat“ 0x; „dělával“ 100x, „dělává“ 43x, „bude dělat“ 0x.

3.5.2.1.1 Vztah nominální a verbální reference jako prostředek jemnější klasifikace domény habituality

Zkoumání vztahu nominální a verbální reference náleží k dnes již klasickým přístupům aspektologie, etablovaným a rozvíjeným především v anglosaských školách, resp. těmi lingvisty, jejichž opěrným jazykem je angličtina. První práce v tomto směru vznikly v 70. letech (Verkuyl 1972), dalším výrazným představitelem tohoto přístupu je např. Krifka (1989). Specifickým způsobem tento přístup integrovaly mereologické teorie, které vztah mezi slovesem a jeho nominálním doplněním nazírají z hlediska jejich kvantifikačních vlastností (v současnosti a pro české prostředí zejména Filip 1999). Zakořenění i široká odezva tohoto aspektologického směru v anglické lingvistice je pochopitelné: anglické sloveso, stejně jako sloveso dalších izolativních jazyků, je pro řadu gramatických hodnot – mimo jiné právě i aspekt – vzhledem k verbálním možnostem mnohých jiných jazyků podspecifikováno, příslušné gramatické významy jsou „dourčovány zvnějšku“ hodnotami nominálního argumentu, takže výsledný gramatický (aspektuální) význam má kompoziční charakter, vzniká „skládáním“ informací z různých syntaktických vrstev.

Hlavním cílem tohoto typu aspektologického zkoumání je dokázat, že gramatické vlastnosti nominálních argumentů slovesa (určenost – neurčenost, kvantifikovanost – nekvantifikovanost) ovlivňují interpretaci sloves a určují výslednou aspektuální hodnotu celé fráze. Zatímco v angličtině se pozornost soustředí z pochopitelných důvodů právě na dopad nominální fráze na sloveso (výrazně méně rozvinutá aspektuální morfologie, využívání členů), v jazycích, které disponují bohatším vidovým systémem a kde je vidové určení slovesa obligátní, jako právě jazyky slovanské, je zohledňován naopak vliv vidu slovesa na interpretaci argumentů. Srovnávací studie, které v poslední době vznikají (ať už kratší články jako Nekula pro němčinu a češtinu (Nekula 1998), nebo rozsáhlé práce, zaštitěné vyhraněnými teoretickými přístupy, jako Filip (1999) pro češtinu a angličtinu), přitom mezi těmito dvěma typy jazyků odhalují zajímavou souvislost: přestože každý z nich (angličtina/němčina na jedné straně, čeština na straně druhé) disponuje výrazně jiným druhem prostředků, jsou gramatické významy, které jsou oba typy jazyků schopny vyjádřit, překvapivě shodné, pouze jinak (a jinde) kódované. Liší se tedy směr přenosu gramatické informace: v angličtině/němčině ovlivňuje jmenná fráze sloveso, v češtině sloveso jmennou frází.

Ukazuje se tak zajímavá paralela ve využití gramatických rysů nominální fráze v angličtině/němčině a funkci slovesného vidu: oba prostředky jsou za určitých okolností

schopny plnit tutéž funkci. Jako ilustrace tohoto pravidla poslouží příklad z Nekulova článku, kde jsou stručně představeny hlavní zákonitosti (Nekula 1998: 216):

Nasekal *dřevo*. = *Er hat das Holz gespalten.*

Sekal *dřevo*. = *Er hat Holz gespalten.*

Děti natrhaly *jablka*. = *Die Kinder haben (die) Äpfel gepflückt.*

Děti trhaly *jablka*. = *Die Kinder haben Äpfel gepflückt.*

Z korespondencí mezi videm a členem Nekula mimo jiné vyvozuje neslučitelnost imperfektiva s určitým členem. Tento závěr potvrzují nejen fakta z jazyků, kde se paralelně uplatňuje jak člen, tak vid, jako je např. bulharština, ale právě odvozenost implicitní interpretace argumentů v češtině od explicitně vyjádřeného vidu slovesa: „**Vid dokonavý** (...) vede k určité interpretaci nominálních argumentů (nebo ji přinejmenším připouští), **vid nedokonavý** (...) vede k neurčité interpretaci nominálních argumentů (nebo alespoň blokuje interpretaci určitou).“ (Nekula 1998: 216) Kombinace hodnot imperfektivum + určitost je tak silně diskriminována (kombinace zbylých dvou protichůdných hodnot perfektivum + neurčitost tak silným omezením nepodléhá, její popis by však už šel za rámec této práce).

Nekula tuto část analýzy uzavírá konstatováním, které zcela koresponduje s našimi dosavadními zjištěními: „... dokonavý vid nazírá situaci jako uzavřený (a v tomto smyslu také determinovaný) celek; do popředí se dostávají objekty vyjádřené v nominálních argumentech a výsledky děje. Naproti tomu nedokonavý vid nazírá situaci jako nedeterminovaný proces; objekty vyjádřené v argumentech a výsledky děje ustupují spíše do pozadí.“ (Nekula 1998: 216)

3.5.2.2 Význam habituální vs. obecně charakterizační

Zjištěné zákonitosti platí pouze pro jména látková a substantiva v plurálovém tvaru (v angličtině pouze pro *bare plurals*, tj. nekvantifikovaná a neurčená jména v plurálu), pro singulár počitatelných jmen obdobně prokazatelnou verbonominální korespondenci stanovit nelze, interakce mezi gramatickou informací nominálního argumentu a slovesa nejsou v tomto ohledu tak jednoznačné. Jak potvrzují příslušné překladové varianty v angličtině, perfektivní sloveso připouští jak určitou, tak neurčitou interpretaci argumentu.

Jan snědl jablko. = *John ate **an** apple.*
 = *John ate **the** apple.*

Součinnost gramatických rysů slovesa a jeho nominálního doplnění bývá nadto zkoumána téměř výlučně v rovině minulosti, kde nedochází k posunům v časové referenci a kde oba vidové protějšky vystupují v nejčistších časových významech. V préteritu mají k sobě obě vidové formy nejbližší, liší se především svou primární, aspektuální funkcí. Prézens naopak vidový rozdíl prohlubuje, každý ze členů vidové dvojice si osvojuje různé časové funkce: české perfektivum referenci k budoucnosti, anglický jednoduchý čas referenci k opakovaným událostem. Minulost tak představuje nejlepší půdu pro mezijazykové srovnání, kde se stírají rozdíly v sekundárních užitích.

Gramatické vlastnosti nominálních argumentů však hrají roli i při vyjadřování jemnějších časových odstínů, jako je právě habitualita. Gramatickým rysem, na který se v této souvislosti zaměříme, bude pouze kategorie jmenného čísla (opozice singulár vs. plurál), kategorie či významy určenosti/neurčenosti, kvantovosti/nekvantovosti necháme stranou. Ukazuje se, že kombinační možnosti vidů s nominálními argumenty závisejí na číselné hodnotě jmen, tedy na tom, zda je příslušné jméno v singuláru, nebo v plurálu. Ne všechna užití slovesa jsou kombinovatelná se všemi číselnými hodnotami bez omezení. Gramatické určení nominálního argumentu se tak stává indikátorem druhu časového významu.

Jako východisko použijeme jednoduchou příkladovou větu s přítomným tvarem slovesa spolu se všemi variantami kombinačních možností vidově-číselných hodnot:

SG	PL
IMP <i>Po obědě kouří doutník.</i>	<i>Po obědě kouří doutníky.</i>
PERF <i>Po obědě vykouří doutník.</i>	<i>Po obědě vykouří doutníky.</i>

Všechny věty mají jednoznačně habituální význam, žádná z nich není gramaticky defektní. Neplatí zde žádná kombinační omezení, všechny hodnoty jsou vzájemně slučitelné.

Jinak je tomu ovšem u zdánlivě podobné věty:

SG	PL
IMP <i>*Prodávají tam zbraň.</i>	<i>Prodávají tam zbraně.</i>
PERF <i>Prodají tam (i) zbraň.</i>	<i>Prodají tam (i) zbraně.</i>

Vidíme, že zde je kombinace imperfektiva a počítatelného jména v singuláru vyloučena, pakliže má děj vyjádřený imperfektivním slovesem odpovídat implicitní představě, kterou za tímto vyjádřením cítíme: na označeném místě neprodávají zbraň jednu, ale jejich neomezené množství.

Je jisté, že zde máme co do činění s rozdílnými časovými významy použitých sloves.

V prvním případě je habituální interpretace dosaženo opakováním jedinečných událostí – jednotlivých, aktuálních realizací děje „kouření doutníku“. Východiskem je situace identifikovatelná ve svých jednotlivých provedeních na časové ose a jejím *opakováním* se formuje význam obvyklého děje.

Právě zde odhalujeme významové jádro habitualy: habituální význam se ustavuje z *opakování* určité situace, která může nabýt obecné platnosti – významu charakteristického zvyku (kouření doutníku po obědě), nicméně vždy bude v hypotetickém úhrnu jejích případů každá z jejích realizací identifikovatelná. Kvantum habituálního děje je tvořeno artikulovatelnou řadou jednotlivých událostí. Děj vyjádřený slovesem je zde nazírán jako opakování jeho jednotlivých *token*.

Jinak je tomu v druhém případě. Obecná časová platnost výpovědi zde nemá základ v opakování jedné jediné události, ale v časově nspecifikovaném charakteru děje. Optika zde zaostřuje nikoli na jednotlivý případ, nýbrž na děj jako takový, na děj v jeho trvání, aniž by předpokládala jeho vnitřní členění. Nejpůvodnějším prvkem tohoto časového významu není (jediná) konkrétní situace, *token* určitého děje, nýbrž druh situace, její charakter, a tedy *type* děje. Nominální argument zde funguje jako specifikace druhu děje, není zahrnut v jednotlivých realizacích, jako je „doutník“ v situaci „kouření doutníku“. Je tedy logické, že nominální argument v singuláru se u takto pojatého děje bude vztahovat k celému ději naráz, tj. že agens děje bude stále týž, takže výpověď ztratí svou obecně charakterizační platnost (Prodávají tam zbraň = teď tam prodávají zbraň, nikoli obecně).

Děj v obecně charakterizačním významu ztvárněný imperfektivem tedy na rozdíl od děje čistě habituálního není rozložitelný na jednotlivé situace „prodej zbraně“. Právě zde se ovšem prosazuje výše popsaná funkce perfektiva, které dokáže z dějového kontinua vydělit právě jeho jednu jedinou realizaci a tu představit jako jeho exemplář (tedy opět *token* děje). Argument perfektivního slovesa pak označuje objekt/objekty zahrnuté v jedinečné situaci, číselné hodnoty (singulár vs. plurál) nominálních argumentů tu nepodléhají žádnému omezení a fungují stejně jako v imperfektivně vyjádřených habituálních dějích.

Schematicky bychom rozdíl mezi oběma druhy časových odstínů mohli znázornit takto:

DĚJE HABITUÁLNÍ

1. *Po obědě kouří doutník.*
2. *Po obědě vykouří doutník.*
3. *Po obědě kouří doutníky.*
4. *Po obědě vykouří doutníky.*

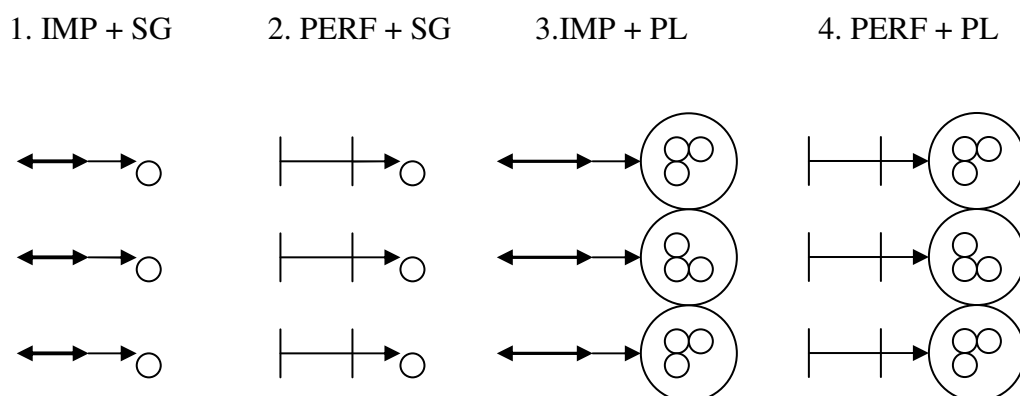

Schéma 11: kombinace aspektuálních hodnot sloves s číselnými hodnotami slovesných argumentů u dějů habituálních

DĚJE OBECNĚ CHARAKTERIZAČNÍ

1. **Prodávají tam zbraň.*
2. *Prodají tam zbraň.*
3. *Prodávají tam zbraně.*
4. *Prodají tam zbraně.*

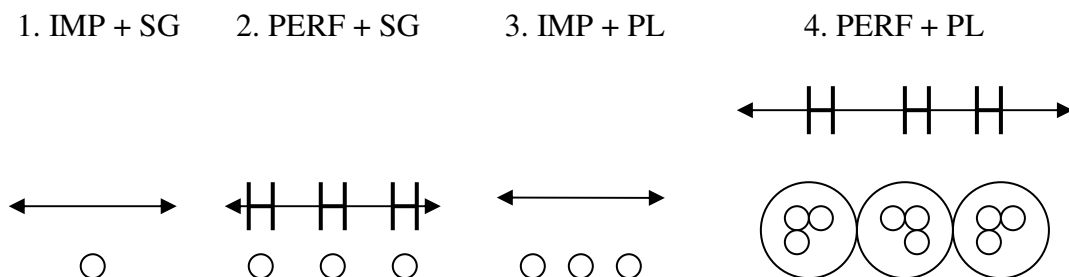

Schéma 12: kombinace aspektuálních hodnot sloves s číselnými hodnotami slovesných argumentů u dějů charakterizačních

„Výchozí“ situaci (kombinace IMP a SG) nelze v tomto případě znázornit analogicky předchozímu příkladu (jako na obr. 1 děje habituálního), neboť obecně charakterizační význam, jak už bylo řečeno, nelze odvodit z opakování jedinečné události. Faktický význam první výpovědi zachycuje schéma 1: z něj je evidentní, že negramatičnost vyjádření je odrazem významové rozpornosti popisovaného stavu. Jediný objekt se při zachování obecně charakterizačního významu, jak jsme ho právě představili, nemůže vztahovat k celému ději. Má-li si sloveso podržet imperfektivní formu, je třeba ho doplnit nominálním argumentem v plurálu, viz obr. 3. Perfektivum sekundárně vydělí z obecně pojatého děje jeho jednotlivé realizace a jednu z nich ustaví jako jeho exemplář. Objekty těchto jedinečných situací mohou být v singuláru (obr. 2) i v plurálu (obr. 4).

Citlivost číselné hodnoty nominálních argumentů na časový význam prostředkovaný slovesem tak umožnila identifikovat nový typ časového významu, který jsme nazvali obecně charakterizačním. Přestože na první pohled splývá s významem čistě habituálním, jeho jazykové preference jednoznačně dokazují, že je vhodné s ním zacházet jako s autonomním významem, vyděleným z rámce čisté habituality.

3.5.2.3 Význam schopnostní

Kopečný v rámci svého pojednání o perfektivech vymezuje zvláštní skupinu tzv. neaktuálních perfektiv, mezi nimi slovesa označující schopnost (1962: 36, 37): *unese, uveze, utáhne, uzdvihne ...* (jisté množství), *ujde, ujede, uběhne, uplave, uletí ...* (jistou vzdálenost)²⁴. Pozornost přitom věnuje především otázce jejich vidové platnosti – otázce, která byla předmětem dlouhodobého sporu české aspektologie šedesátých let. Kopečný, jak ostatně vyplývá ze samotného třídění, prosazuje perfektivní charakter kapacitiv, opačný názor zastává Poldauf (1964: 50), Kopečného přední oponent v aspektologických otázkách. Poldauf pro imperfektivnost kapacitiv argumentuje především stránkou významovou, formální shodu vidí jen jako „vypůjčování tvaru od sloves dokonavých“ (Komárek 2006: 185). I Kopečný si je defektnosti kapacitiv dobře vědom: připouští, že kapacitiva jsou významově blízka nedokonavým slovesům označujícím taktéž schopnost (např. *umět*) a na rozdíl od běžných perfektiv nevyjadřují primárně budoucnost, nýbrž právě širší, neaktuální přítomnost, přičemž budoucí význam většinou vyžaduje lexikální doplnění (viz *Zítřka to sotva dokáže, Zítřka tolik*

²⁴ Komárek (2006: 185) nazývá tuto skupinu sloves *kapacitiva*. Pro výstižnost, ekonomii a ostatně i vžitost tohoto označení se navrhaného termínu přidržím.

neuplave (Kopečný 1962: 37). Svoje stanovisko však Kopečný opírá především o formální znaky kapacitiv, které mluví ve prospěch perfektivity. S Kopečného názorem se ztotožňuje i Komárek, který shrnuje hlavní perfektivní rysy kapacitiv do čtyř bodů: 1) sepětí s běžnými perfektivy vyjadřujícími schopnost (např. *Ten toho ale vypije!*), 2) neaktuální platnost, 3) explicitní zaměření k výsledku a 4) nemožnost tvořit opisné futurum. Zejména poslední argument považuji za nejprokazatelnější a vlastní důkaz perfektivní platnosti kapacitiv.

Formálně tvoří kapacitiva homogenní skupinu: jejich společným morfologickým znakem je prefix *u-*, který jim propůjčuje schopnostní význam. Přesto se však chování jednotlivých členů různí, rozhodujícím faktorem je přitom jejich akceptabilita v aktuálním významu – Komárek v této souvislosti hovoří o „vyjadřování konkrétního děje“ (Komárek 2006: 186). Už Kopečného dělení kapacitiv na ta, která vyžadují doplnění „jistým množstvím“, a ta, která se pojí s „jistou vzdáleností“ (viz výše), napovídá, že si byl rozdíl mezi oběma typy kapacitiv vědom, blíže ho ovšem ve své práci nedefinuje. Různé citlivosti kapacitiv na aktuální význam si všímá i Komárek (2006: 186), ani ten však kromě konstatování různého poměru kapacitiv k aktuálnímu významu, který dokládá několika příklady, rozdíl mezi oběma druhy sloves podrobněji nevysvětluje. Pokusím se proto analýzu kapacitiv poněkud zpřesnit.

Senzitivita kapacitiv na aktuální význam závisí, jak naznačil Kopečný, na druhu doplnění slovesa. Konkrétní děj mohou obecně vyjádřit kapacitiva odvozená prefixací od sloves bezpředmětových, kapacitiva utvořená od sloves předmětových aktuální interpretaci nepřipouštějí. Názorněji se jejich kontextové možnosti projevují v minulosti, uvedeme je tedy v souladu se tradičním výkladem v préteritu, ovšem s vědomím, že stejné možnosti platí i pro přítomné tvary.

SLOVESA PŘEDMĚTOVÁ	SLOVESA BEZPŘEDMĚTOVÁ	vyjadřování aktuálního významu
nést		* Když unesl metrák pšenice, ...
vézt		* Když uvezl celou rodinu, ...
táhnout		* Když utáhl trabanta, ...
zvednout/zdvihnout		* Když uzvedl/uzdvihl kýbl vody
držet		* Když udržel rovnováhu, ...
	letět	Když uletěl pár metrů, ...
	jít	Když ušel několik kroků, ...
	plavat	Když uplaval tři bazény, ...
	jet	Když ujel kus cesty, ...
	běžet	Když uběhl celou trasu, ...

Tabulka 7: klasifikace kapacitiv podle schopnosti vyjadřovat aktuální význam

Kapacitiva odvozená od předmětových sloves lze interpretovat pouze ve významu schopnosti, druhá skupina je otevřena jak interpretaci schopnostní, tak aktuální. Prvně vymezenou třídu bychom mohli označit jako „čistá kapacitiva“, prefix *-u* zde plní pouze jedinou funkci, vyjádření významu „dokáže / má schopnost“. Druhá skupina sloves má už blíže k běžným perfektivům, prefix *-u* zde vystupuje ve dvou významech: „dokáže / má schopnost“ a „překoná jistou vzdálenost“. Na schopnostní význam, který je vlastním jádrem kapacitiv, se tak vrší další, „nekapacitivní“ význam, která tuto řadu kapacitiv vzdaluje od prototypu schopnostních sloves.

3.5.2.4 Význam kvalifikující

Mezi schopnostně užitými perfektivy, které podle Komárka argumentačně zaštiťují perfektivitu kapacitiv, Komárek dále nerozlišuje. Zahrnuje pod ně zároveň vyjádření jako *Ten toho ale vypije i Stroj vyrobí za směnu 1000 kusů*. (Komárek 2006: 185) Slavistická tradice ve srovnávacím výkladu vidu pracuje s jemnějším rozlišením: Běličová na základě různé vidové preference rozlišuje mezi (čistě) schopnostním významem a významem kvalifikujícím: ke schopnostnímu významu řadí případy jako *Snadno zvedne půl metráku*, kvalifikující význam vyjadřuje např. *Kráva nadojí 4000 litrů ročně* (1998: 88). Stejně postupuje i při přímém popisu rozdílného užití vidů v češtině a ruštině (Křížková 1958). Kvalifikujícímu užití u ní odpovídá (specifičtější) význam *normy*, vztažený na děje vyjadřující běžnou, obvyklou normu.

Pro vydělení kvalifikujícího významu z širšího rámce schopnostně užitých sloves nemusíme však hledat oporu pouze v mezijazykovém srovnání. Pro další členění schopnostně užitých sloves mluví i jazyková fakta češtiny. Dále tedy budu pracovat se dvěma skupinami sloves, zahrnovaných Komárkem pod schopnostně užitá perfektiva: schopnostně užitá perfektiva v užším smyslu a perfektiva užitá kvalifikačně (kvalifikující perfektiva). V následující části se pokusím pro každou z vymezených tříd podat podrobnější charakteristiku, a obhájit tak přístupy, které mezi nimi rozlišují.

Uvedme nejdříve několik pracovních příkladů schopnostního užití slovesa: *Bagr vytáhne najednou 2 tuny zeminy. Můj bratr spraví tranzistor za pět minut. Soused zdvihne stokilové závaží. Bratr zvedne pytel pšenice jednou rukou.*

Tučně jsou vyznačeny kvantifikační prostředky děje, které jsou nejvlastnější podmínkou schopnostní interpretace slovesa. Vidíme, že ve funkci kvantifikačního prostředku mohou vystupovat určení různého druhu, od časového intervalu (*za pět minut*), kdy je kvantifikována rychlost provedené akce, přes kvantifikaci nominálním argumentem (*2 tuny zeminy, stokilové závaží, pytel pšenice*) až po způsobová určení (*jednou rukou*). Všem typům kvantifikátorů je přitom společné to, že nepřispívají „pouhou“ zpřesňující kvantifikační charakteristikou děje, kterou by prostředkovaly v kontextech mimo schopnostní užití, ale právě že kvantifikace zde prostředkuje další význam: vyjadřuje *produktivitu* činnosti. Ve srovnání s kvalifikujícím užitím je podstatné si uvědomit konceptuální souvislost schopnostního pojetí sloves s jedinečnou, uzavřenou událostí: to, co je zde kvantifikováno, není sled událostí, ale právě jeho jedna jediná manifestace, jedna jediná realizace děje. Právě jedno provedení určitého děje je měřítkem schopnosti děj realizovat, schopnost je demonstrována jediným, jednorázovým aktem. Schopnost tak má velmi blízko k celostnímu, „perfektivnímu“ pojetí děje. Jednoznačné projevy této konceptuální spřízněnosti perfektivní perspektivy se schopnostním pojetím děje lze pozorovat i v různé citlivosti slovanských jazyků na schopnostně užitá slovesa vyjádřená perfektivem. Podrobněji tuto souvislost rozvedu ve srovnávací kapitole 3.6.3.

Schopnostní užití lze přiblížit následujícím schématem:

Bagr vytáhne najednou 2 tuny zeminy.

Bagr vytáhne najednou 3 tuny zeminy.

Schéma 13: schopnostní užití perfektivních sloves

Kvantifikující užití naproti tomu staví na opakování jednotlivých událostí, vyjadřovaný děj sestává ze sledu jednotlivých dějových realizací. Děj v kvalifikujícím významu má epizodickou strukturu. Sloveso zde referuje k ději jako k řadě jeho realizací: *Kráva nadojí 4 000 litrů ročně, Vykouří 30 cigaret denně, Člověk vypije denně 3 litry vody, Stroj vyrobí za směnu 500 kusů, Švec spraví 3 páry bot denně.* To, co je zde kvantifikováno, není jedno provedení děje, a tedy ani schopnost referovaný děj provést, nýbrž obvyklý výsledek dosažený v součtu jednotlivých realizací děje za určitý časový interval, a tedy obvyklá, charakteristická norma. Na rozdíl od schopnostního užití se zde ve funkci kvantifikačního prostředku příznačně uplatňuje pouze časové adverbiále (*ročně, denně, za směnu* apod.), které může být jediným měřítkem děje sestávajícího z opakovaných událostí. Schematicky bychom si kvalifikující význam mohli znázornit následovně:

Vykouří 3 cigarety denně.

Vykouří 5 cigaret denně.

Kráva nadojí 3 000 litrů ročně.

Kráva nadojí 4 000 litrů ročně.

Schéma 14: kvalifikující užití perfektivních sloves

Významným jazykovým indikátorem vzájemné odlišnosti vymezených významů je poměr perfektiv každé skupiny k jejich imperfektivním protějškům. Zatímco u kapacitiv je imperfektivní tvar z formální stránky prakticky vyloučen (*ujede* x **ujíždí*, *uběhne* x **uběhá*, *unese* x **unáší*), schopnostně užitá perfekta mají imperfektivní protějšek pouze „formálně“, ve významu vzdáleném sémantice schopnosti (*Spraví rádio za pět minut* x *Spravuje rádio za pět minut*). Nejzajímavější situace nastává u kvalifikujících perfektiv: ta nejenže imperfektivní tvar mají, ale mohou jím dokonce i substituovat perfektivum, aniž by to narušilo rámcový kvalifikující význam. Imperfektivum zde vystupuje jako plnohodnotná alternativa perfektiv. Rámcová sémantika kvalifikujícího užití je dokonce natolik silná, že ruší omezení, která imperfektivům za normálních okolností brání vazbě s adverbialní konstrukcí „za X času“, viz *Kouří 30 cigaret za den*, *Kráva dojí 4 000 litrů ročně*.²⁵

Provázanost jednotlivých variant široce schopnostního významu (kapacitiva, slovesa schopnostně užitá a slovesa kvalifikačně užitá) odhalí nejnázorněji jejich zobrazení na škále postupující od nejprototypičtějších reprezentantů schopnostního významu, jimiž jsou kapacitiva, přes skupinu perfektiv v užitím odvozeném (schopnostně užitá slovesa) až k nejvzdálenější transpozici ve význam kvalifikující.

KAPACITIVA		SCHOPNOSTNĚ UŽITÁ PERFEKTIVA	KVALIFIKAČNĚ UŽITÁ PERFEKTIVA
čistá kapacitiva	kapacitiva	<i>Bagr vytáhne najednou 2 tuny zeminy. Můj bratr spraví tranzistor za pět minut. Soused zdvihne stokilové závaží.</i>	<i>Kráva nadojí 4 000 litrů ročně. Vykouří 30 cigaret denně. Stroj vyrobí za směnu 500 kusů.</i>
<i>unese, utáhne, uveze...</i>	<i>uletí, ujde, uběhne...</i>		
nemají IMP		mají IMP, ne však ve stejném významu	IMP je alternativním tvarem k PERF
formální vyhraněnost (prefix <i>u-</i>)		formálně nepříznačové; nutná kontextuální/lexikální specifikace	formálně nepříznačové; nutná kontextuální /lexikální specifikace
		kvantifikace různými prostředky: časové adverbium, kvantifikovaný nominální argument, způsobová určení	kvantifikace pouze časová
		konceptuální základ v jedné realizaci děje	konceptuální základ v opakování děje

Tabulka 8: přehled základních vlastností kapacitiv, schopnostně užitých perfektiv a kvalifikačně užitých perfektiv

²⁵ Analogickou výjimku nacházíme i v opačném případě: některá perfekta se silným atelickým (stavovým) významem naopak připouštějí vazbu s adverbialní konstrukcí „X času“: *Postál tam hodinu*, *Poseděl tam jen chvíli* atd. Záleží ovšem na lexikálním obsazení konstrukce: je-li časový údaj vyjádřen číslovkou, gramatičnost konstrukce už je oslabena: *?Postál tam dvě hodiny*. *?Poseděl tam tři a půl hodiny*.

3.5.2.5 Perfektivní prézens v aktuálním užití

V otázce aktuálního užití perfektivního prézentu není v současné aspektologii jasno. Zatímco školy rozvíjející slavistickou linii aspektologického bádání, které se opírají převážně o vidové poměry ve slovanských jazycích, aktuální platnost perfektivního prézentu vylučují jako logicky nemožnou, současné jazykově srovnávací přístupy, které pracují s nepoměrně širším spektrem typologicky odlišných jazyků, kombinaci perfektivity a přítomnosti striktně neodmítají (mezi prvními Dahl 1985: 80).

Věcně vzato nelze perfektivnímu prézentu potenciál aktuálního užití upřít. I lingvisté, kteří aktuální platnost tohoto tvaru popírají, se shodují na tom, že ve své futurální funkci je perfektivní prézens prostředkem nestandardním, časově ne plně vyhraněným: na rozdíl od imperfektivního (opisného) futura, které referuje ke skutečně budoucím dějům vyloučeným z hranic přítomnosti²⁶, perfektivní prézens principiálně nevylučuje, že děj završený v budoucnu probíhá už v přítomném okamžiku, konstatuje pouze, že děj dospěje k závěru až v nějakém momentu po okamžiku promluvy (Kopečný 1962: 34).

Právě využitím časové nedourčenosti futurální funkce se perfektivní prézens přibližuje aktuální referenci. Čeština této možnosti příliš nevyužívá, přesto i zde najdeme několik příkladů, které si v tomto ohledu zaslouží pozornost: je jimi hrstka performativně užitých sloves jako *poprosím*, *pozvu* (vás) apod. Nejedná se přitom o užití typologicky ojedinělé: Dahl je spolu s tzv. „reportive present“ uvádí jako jednu z empiricky zjištěných funkcí perfektivního prézentu. Oba časově-pragmatické významy (performativy i „reportive present“) sice představují odvozené, neprototypické užití, přesto má v celkovém úhrnu jazykového vzorku relevantní zastoupení (Dahl 1985: 71, 72).

Slovesa v performativním užití označují právě probíhající verbálně realizované aktivity, vztahují se tedy přímo k přítomnému okamžiku. Reference performativních sloves se plně shoduje s momentem promluvy. Základní vidovou hodnotou je přirozeně imperfektivita (srov. Koschmiederovu tezi o tzv. koincidenční nedokonavosti performativních sloves, citovanou v ESČ 2002: 519), perfektivní forma však není v takových kontextech vyloučena, třebaže – alespoň v češtině – vyjadřuje spíše odstíny významů pragmatických než časově-aspektuálních.

²⁶ Srovnej ovšem protipříklad Běličové-Křížkové (1962: 198): *Jak dlouho se budeš učit?*, kde opisné futurum nevylučuje, že příslušný děj probíhá už v momentu promluvy.

Podívejme se na následující příklady:

Prosím minerálku.

Poprosím minerálku.

Zvu vás teď do další místnosti.

Pozvu vás teď do další místnosti.

Nabízím vám dršťkovou a zelňačku. Nabídnu vám dršťkovou a zelňačku.

Vidovou substituci lze v těchto případech vysvětlit pragmatickou motivací: snahou zmírnit časovou platnost výpovědi pro moment promluvy. Vidový posun, ke kterému zde dochází, je ve skutečnosti jednou z mnoha kategoriálních transpozic, jež se standardně uplatňují v širším rámci tzv. zdvořilostní strategie (ESČ 2002: 564). Cílem tohoto konverzačního principu je „snížení konfliktního potenciálu [rozhovoru], předcházení konfliktu.“ (ESČ 2002: 564) Prostředky, které má přitom mluvčí k dispozici, se rekrutují z různých jazykových rovin, převážně gramatické a lexikální (slovesný způsob, vid, negace, modální slovesa, částice apod.). Funkčním ekvivalentem vidového posunu je např. užití kondicionálu namísto indikativu: *Dám si roštěnou s knedlíkem* > *Dal bych si roštěnou s knedlíkem*. Oba typy transpozice jsou projevem úsilí vytlačit platnost výpovědi z oblasti dějů reálných a přítomných. Oslabení futurální funkce perfektivního prézentu v takových případech představuje možnost, jak vyjadřovaný děj maximálně integrovat do přítomnosti a zároveň ho cele nezbavit jeho principiálně hypotetického charakteru.

Zajímavý příklad aktuálního užití perfektiva zmiňuje Kopečný (1962: 36) ve své polemice s E. Seidelem, který aktuální užití perfektivního prézentu pro vybrané slovanské jazyky obhajuje. Seidel podle Kopečného argumentuje následujícími autentickými vyjádřeními:

(5) ČEŠTINA (Kopečný 1962: 36)

a. *Vy už si **přijdete** pro ty šaty?* (= přicházíte, jdete)

b. *Pán si **přijde** již pro ty hodinky?* (= jde)

Kopečný tato užití podle očekávání bagatelizuje poukazem na jejich nestandardnost („nejde o příklady vzorně české“, Kopečný 1962: 36), nelze však popřít, že byly součástí jazykové praxe určité doby. Domnívám se, že i tato dnes již skutečně neobvyklá užití lze obhájit stejnými konverzačními principy jako příklady předchozí; typ komunikační situace, ve které byly tyto obraty proneseny, tomu jednoznačně napovídá. Zejména druhý příklad však

nabízí ještě jedno zajímavé vysvětlení: zachycené vyjádření údajně pochází od bilingvního mluvčího češtiny a němčiny. Uvážíme-li možné interference mezi němčinou a češtinou, je možné, že zde čelíme obdobné situaci jako u současných mluvčích horní a dolní lužičtiny, kteří pod dlouhodobě silným vlivem němčiny ztrácejí povědomí o vidovém rozdílu sloves. Studie věnovaná lužické srbštině (Comrie & Corbett (eds.) 1993: 593-686, autorem studie je Gerald Stone) uvádí zcela analogický příklad s identickým slovesem: přítomný tvar hornolužického *přinć* („přijít“) plní v hovorové lužičtině jak funkci futurální, tak přítomní, je tedy vidově indiferentní stejně jako jeho německý protějšek *kommen* (Comrie & Corbett (eds.) 1993: 636).

Performativně užitá perfektiva v aktuální platnosti se fakticky nacházejí na periferii českého aspektuálního systému, aktuální referenci nerozvíjejí plně, spíše v náznaku a jen v jednotlivých případech. Výsledky některých nedávných studií v oblasti slovanského aspektu však naznačují, že právě čeština ve srovnání s jinými jazyky perfektivní prézens s přítomnou referencí užit může, dokonce ho pro vyjádření určitého typu dějů v přítomnosti preferuje. Na první pohled překvapivé zjištění ve skutečnosti jen potvrzuje celkové postavení perfektivního prézentu v časově-aspektuálním systému češtiny: perfektivní prézens zde na rozdíl od ostatních slovanských jazyků není tak silně svázán s určitou gramatickou funkcí a vykazuje mnohem širší funkční variabilitu. Tato funkční mnohostrannost, rozvolněnost vazeb k časovým významům pak vede k silnějšímu prosazení rysu perfektivity a jeho uplatnění i v běžně zapovězených časových rovinách.

Za velmi inspirativní zdroj poznání aspektuálních preferencí ve slovanských jazycích považují v této souvislosti studie B. Schmiedtové a kol. (Schmiedtová & Sahonenko 2006, Schmiedtová & Flecken 2008), věnované strategiím vidové perspektivizace děje, které mluvčí volí v závislosti na aspektuálním systému svého mateřského jazyka. Srovnávanými jazyky jsou přitom čeština, ruština a němčina, pro naše účely jsou relevantní pouze první dva.

Zachytit aktuální užití (perfektivních) sloves je přirozeně metodologicky obtížné. Autorkám to umožnilo nastavení experimentu – místo s písemnými materiály pracují s krátkými videosekvencemi, které zobrazují různé typy dějů snímající situace každodenního života: od neuzavřených procesů (lidé kráčí po chodníku, dojení krávy) přes události s inherentním časově-kvalitativním vývojem, ovšem bez dosažení koncového bodu (pes běží do skleníku) po události sémanticky uzavřené, se zahrnutým koncovým bodem (pád vázy ze stolu na zem, vhození dopisu do schránky atd.). Účastníci experimentu měli přímo v průběhu projekce popisovat dění na obrazovce. Instruktažní otázka byla přitom formulována

v přítomném čase: „Co se děje (na obrázku)?“ Jednotlivé klipy oddělovaly pětisekundové pauzy, zkreslení aspektuálních preferencí faktory narativně-textovými (které rozvrhují aspektuální funkce podle postavení referovaných dějů v příběhu a podle jejich vztahu k sobě navzájem – následnost dějů je vyjádřena perfektivem, souslednost imperfektivem) tedy bylo téměř vyloučeno (jednotlivé obrazy neskládaly souvislý příběh a nebyly v tomto smyslu textem). Testu se zúčastnilo mimo jiné 30 českých a 30 ruských rodilých mluvčích ve věku dvaceti až třiceti let s vysokoškolským vzděláním, celý experiment trval zhruba 15 minut a skládal se ze sledu 40 videoklipů. Podrobný popis podmínek experimentu viz Schmiedtová & Sahonenko 2006: 55.

Přestože východiska experimentátorů se od našich liší (autoři studie uplatňují kognitivní přístup k jazyku) a jiné jsou i jejich cíle (výzkum kognitivně konceptuálního podloží gramatické kategorie aspektu), lze výsledky, ke kterým se dobrali, využít i pro naše účely, tj. pro argumentaci ve prospěch aktuálního užití perfektivních forem.

Z hlediska komplementarity gramatických rysů navozují některé snímky v zásadě konfliktní situaci: zobrazují časově uzavřenou událost, která sice v průběhu projekce dospěla ke svému závěru, nicméně přesto se odehrává přímo před divákovými očima, v situaci *tady a teď*. Divák je postaven před dilema, jak produkovat gramaticky správnou výpověď, která by obsahovala sloveso značené pro perfektivitu, a přitom s přítomnou referencí, tedy gramaticky prakticky nepřijatelnou kombinaci. Perfektivita, jak jsme upozornili při výkladu časových restrikcí kladených na perfektiva, přirozeně tíhne k minulé referenci, typickou funkcí perfektiv je narace a přirozenou časovou doménou narace je minulost.

Ukazuje se, že strategie, které jednotliví mluvčí volí, se liší v závislosti na jejich mateřském jazyce. Zatímco ruští mluvčí sahají převážně k sekundárním imperfektivům, většina českých mluvčích volí právě perfektivní prézens, a to dokonce i v situaci, kdy projekce události ještě nedospěla k závěru. Ukazuje-li tedy třeba promítaný snímek ženu, která pije sklenici vody, mluvčí použije neminulou perfektivní formu ještě před tím, než žena vodu skutečně dopije (Schmiedtová & Sahonenko 2006: 57). Ruští mluvčí perfektivní prézens v těchto situacích téměř úplně vylučují. Pro představu o poměrných preferencích jednotlivých aspektuálních forem pro každý z jazyků přepisujeme výsledky pro situaci „dopis je vhozen do schránky“.²⁷

²⁷ Tabulka je uvedena v překladu a v mírně zjednodušené podobě, originální verze viz Schmiedtová & Sahonenko 2006: 59.

SLOVESNÁ FORMA	ASPEKT	ČEŠTINA	RUŠTINA
neprefigované sloveso	imperfektivum	39 %	32 %
sekundární imperfektivum	imperfektivum	4 %	59 %
prefigovaná slovesa	perfektivum	57 %	9 %

Tabulka 9: užití aspektu ve scéně „dopis je vhozen do schránky“²⁸

Pozorovaný nepoměr v aspektuálním rozložení lze vysvětlit zohledněním vztahů mezi jednotlivými slovesnými formami a stupněm gramatikalizace jednotlivých aspektuálních kategorií.²⁹ Dvě věci jsou v tomto bodě relevantní: 1) rozvinutost a produktivita řady sekundárních imperfektiv v daném jazyce a 2) těsnost sepětí perfektivního prézentu s futurální funkcí. Nepřekvapuje, že mezi těmito dvěma proměnnými existuje vztah úměrnosti: čím pevnější vazba perfektivního prézentu na futurální funkci, tím rozvinutější (a využívanější) systém sekundárních imperfektiv, naopak čím volnější sepětí perfektivního prézentu s futurální funkcí, tím omezenější systém sekundárních imperfektiv. První kombinaci odpovídá ruština, na opačném pólu stojí čeština. Silný stupeň gramatikalizace perfektivního prézentu ve futurální funkci přirozeně brání jeho časové transpozici do přítomnosti, mezeru v systému tvaru s přítomnou referencí, která tímto vzniká, pak vyvažuje řada sekundárních imperfektiv. Ta na jedné straně podržují rys komplexity obsažený v prefixu perfektivních sloves, na druhé straně referují k přítomnosti. Naopak čím více se perfektivní prézens může vzdálit svému (prototypickému) užití ve futurálním významu, tím spíše se může prosadit i v rovině přítomnosti a suplovat zde funkci chybějících sekundárních imperfektiv.

Řada sekundárních imperfektiv je v češtině oproti jiným slovanským jazykům omezená, zdaleka ne od všech prefigovaných perfektivních sloves lze odvodit imperfektivum. Nerozvinutost sekundárně imperfektivních tvarů má přirozené důsledky i pro jejich úhrnnou produktivitu v jazyce: ani u sloves, která tvoří plnou aspektuální trojici simplexní imperfektivum – prefigované perfektivum – sekundární imperfektivum, čeština sekundárních imperfektiv příliš nevyužívá. Produktivita této formy koresponduje s diferencovaností příslušné části gramatického systému.

Autorky studie striktně rozlišují mezi aspektem gramatickým a aspektem lexikálním (aktionsartem) a pro slovanské jazyky prosazují jejich vzájemnou nezávislost. Aspektuální

²⁸ Je důležité upozornit na to, že v této části studie jsou sledovány pouze aspektuální proměnné, čas u sloves rozlišován není. Všechny rozlišené slovesné formy tak obsahují jak formy přítomné, tak přeteritní. Přesto považují získané výsledky za relevantní, užití perfektivního prézentu v aktuální přítomnosti nadto autorky explicitně zmiňují jako výraznou tendenci, přestože není přímo procentuálně vyjádřena.

²⁹ Upozorňuji, že autorky studie sledují svým experimentem jiné cíle, jejich interpretace získaných výsledků jde tedy jinou cestou než můj výklad podaný níže.

preferance jednotlivých jazyků v této části přitom zkoumají výlučně v rovině čistě aspektuální, bez odkazu k rozměru aktionsartu. Sledujeme-li však strategie uplatňované při výběru jednotlivých aspektuálních forem pouze v hranicích kategorie gramatického aspektu, narážíme na problém, čím volbu mezi jednotlivými alternativami vlastně motivovat: jednoduše řečeno, proč tam, kde čeština připustí perfektivní přezens, ruština mnohem pravděpodobněji využije sekundárního imperfektiva než simplexního imperfektiva? Sledujeme-li pouze hodnoty gramatického aspektu, jsou obě formy – simplexní a sekundární imperfektivum – srovnatelné a měly by tedy pro mluvčí ruštiny představovat stejnou alternativu.

V předchozím výkladu jsem se motivaci k volbě sekundárního imperfektiva pokusila vysvětlit pomocí pojmu „komplexnost“. Je však jisté, že to je termín příliš vágní a že k přesnějšímu popisu aspektuální distribuce je třeba zavést další rovinu, a to rovinu aspektu lexikálního, resp. teličnosti. Jedině tak totiž překonáme paradox, ke kterému nutně dospíváme v jednodimenzionálním přístupu, a sice že slovesná forma substituující v ruštině nepřipustný perfektivní přezens musí nějak zachovat, a zároveň vyloučit rys perfektivity. (Pokud by tomu tak nebylo, tj. pokud by neexistoval tlak na podržení „perfektivního“ odstínu, byla by distribuce mezi simplexním imperfektivem a sekundárním imperfektivem vyrovnaná.) Ve skutečnosti jde o to, že slovesná forma by měla odrážet komplexnost události a zároveň být akceptovatelná v přítomnosti. Je evidentní, že komplexnost či celistvost události, o které je zde řeč, není čistou perfektivitou, a tedy vlastností gramatickou, ale právě teličností, a tedy vlastností lexikální. Analýza aspektuálních strategií se rázem projasňuje. Sekundární imperfektivum se už nejvíce jeví jako bizarní spojení rysu „perfektivity“ a „ne-perfektivity“, ale jako adekvátní prostředek pro vyjádření aktuálně probíhající telické události. Jeho simplexní protějšek rys teličnosti nezahrnuje, proto se při popisu telických událostí objevuje méně často.

Prefigované sloveso v přítomném tvaru slučuje význam telický (složka lexikální) s perfektivním = ne-přítomným (složka gramatická). Při jejich konfliktu mohou nastat dvě situace: buď jsou restriktory na časovou referenci natolik silné, že transpozice do přítomnosti je vyloučena a převládá složka gramatická, jako je tomu v ruštině, nebo jazyk posun v časové referenci připustí a převládá složka lexikální, jako je tomu v češtině. V prvním případě to vede k volbě jiného slovesného tvaru (sekundárního imperfektiva) s adekvátní gramatickou hodnotou (tj. imperfektivitou, která jediné může referovat k přítomnosti), v druhém případě zůstane slovesný tvar zachován, pouze se posune jeho implicitní časová funkce.

3.5.2.6 Perfektivní přezens ve funkci dějově relativizační

Až dosud jsme se zabývali vždy samostatnými ději, které sice nevyklučovaly opakování, ovšem opakování jedné a téže události či situace, vyvázané ze souvislostí s jinými ději a stavy, a prostředkované jediným slovesem. Dá se říci, že jsme zatím zohledňovali pouze „paradigmatiku dějů“ – jejich různé aspektové nasvícení a odvozovali funkce, které si v té či oné aspektové podobě osvojují, výlučně z poměru k opačnému členu vidové opozice. Jednotlivé děje však v této perspektivě vstupují i do vztahů syntagmatických, tj. do vztahů k jiným dějům, a vidové formy pak nabývají dalších funkcí podle způsobu, jakým tyto děje usouvztažňují. Schopnost vidu relativizovat děje se přitom projevuje stejným způsobem v préteritním i v přítomném plánu, jinými slovy každý z členů vidové dvojice si v každé časové platnosti (a morfologické podobě) uchovává tutéž funkci, pro naše účely je nicméně relevantní pouze rozdíl v morfologickém přítomtu.

V zásadě lze rozlišit dvě varianty časové relativizace stavu či událostí podle toho, zda děje či stavy probíhají buď zároveň, nebo jeden po druhém. K vyjádření *souslednosti* dějů přitom slouží imperfektivum, perfektivum značí dějovou *následnost*. Přítomní vidovou morfologií mohou být usouvztažňovány děje jedinečné minulé, transponované do přítomtu (na které se především zaměří následující kapitola), ale také děje přítomné v širším smyslu, všeobecně platné či opakované, jak byly vymezeny v tomto oddílu, proto jim je třeba vyhradit místo ještě v tomto rámci, kam svým obecným významem fakticky spadají³⁰. Základní funkční rozdíl, který v tomto ohledu aspektový pár prostředkuje, je patrný z následujícího příkladu:

(IMP) (Pokaždé) když **se rozhoduješ**, rozvaž všechna pro a proti x (PERF) (Pokaždé) když **se rozhodneš**, uleví se ti.

Na tomto místě je však třeba upozornit na to, že dějově relativizační funkce se projevuje ve dvou různých ohledech. Prvním z nich je rovina syntaxe, kde má vidová dvojice přesně vymezenou roli. Časová reference každého z členů vidového páru jednoznačně plyne z jeho postavení ve větné struktuře, časový poměr slovesně vyjadřovaného děje k dalšímu ději se odvíjí od toho, nachází-li se příslušné sloveso v postavení syntakticky závislém, nebo

³⁰ Připomínám, že význam budoucnosti, třebaže ho český perfektivní přezens může i v této funkci vyjadřovat (viz *Až se rozhodneš, uleví se ti* = následnost v budoucnosti), není předmětem naší pozornosti a vzhledem k výchozímu vymezení problému ani nemůže být: sledujeme totiž perfektivní přezens vždy jako komplement imperfektivního přítomtu, ve futurálním významu sekunduje ovšem perfektivnímu přítomtu nikoli imperfektivní přezens, nýbrž složené (imperfektivní) futurum (*Až se rozhodneš, uleví se ti x Až se budeš rozhodovat, rozvaž všechna pro i proti*).

syntakticky nezávislém. Syntakticky usouvztažňovací funkce je plně gramatikalizovaná, vzájemný časový poměr referovaných událostí je značen explicitně a nelze ho vyvrátit dodatečnou lexikální či kontextuální specifikací.

Druhým ohledem je rovina textu. Do textových vztahů vstupují slovesa nezávisle na svém syntaktickém postavení. Relevantní jsou v této souvislosti právě ty případy, kdy se k sobě vztahují děje vyjádřené slovesy bez syntakticky specifikované časové reference. Právě tehdy se prosazuje textová role aspektu, která se projevuje v implicitní časové interpretaci referovaných dějů. Vidový charakter slovesa určuje vzájemný časový poměr popisovaných dějů. Podstatné je, že textová funkce vidu nastavuje pouze základní, nepříznakovou, implicitní časovou interpretaci, kterou lze explicitním lexikálním či kontextuálním doplněním vyvrátit. Comrie ilustruje tuto možnost na větě *Vítr strhl střechu, přetrhl prádelní šňůru a vyvrátil jabloň* (Comrie 1978: 5). Perfektivní forma za normálních okolností indikuje následnost dějů, popisované události bychom tedy bez dalšího kontextu četli jako po sobě následující. Tato interpretace však není nutná, stačí vyvrátit implicitní čtení lexikálním zpřesněním, např. *Vítr zároveň strhl střechu, přetrhl prádelní šňůru a vyvrátil jabloň*, nebo výpověď chápat jako pouhou rekapitulaci větrem napáchaných škod.

Textová funkce, jakkoli postrádá jednoznačné, explicitní prostředky časové reference, je v typologické perspektivě jednou z nejdůležitějších aspektuálních funkcí, ne-li přímo funkcí prototypickou (Bybee et al. 1994: 90). Charakteristiku textové funkce aspektu můžeme tedy uzavřít poznámkou, že právě časová organizace diskurzu (textu či promluvy) je funkčním svorníkem užití aspektu napříč typologicky odlišnými jazyky a vlastním jádrem jeho funkčního využití.

3.5.2.7 Perfektivní prézens ve funkci narativizační / „prézens historický“

V další kapitole podržíme perspektivu závěru předcházejícího oddílu a budeme dále sledovat funkce, které perfektivní prézens, potažmo přítomní vidový pár plní při relativizaci více dějů, změní se pouze některé „parametry“ zkoumaného předmětu: na rozdíl od předchozího významového rámce, který zahrnoval děje obecné, popř. opakované, se zaměříme na děje *jedinečné minulé*, a to takové, jejichž formální podoba je výsledkem časové transpozice motivované výlučně *stylistickými* potřebami – dosažením zpřítomňujícího či dramatického efektu vypravované události. Užití přítomní formy bývají v tomto významu označovány jako prézens historický, popř. prézens dramatický. Náš přehled nicméně pole vymezené těmito tradičními termíny poněkud přesáhne a zohlední i posuny uvnitř samotné

aspektové dvojice v přítomnosti. Mapovat tedy budeme nikoli pouze transpozice perfektiva préterita do přítomnosti, ale i „překlady“ čistě vidové – z imperfektiva přítomnosti do perfektiva přítomnosti. Funkčním svorníkem všech posunů, jejichž výsledkem je forma perfektivního přítomnosti, přitom bude tendence k *narativizaci*, potřeba zdůraznit časovou linku vyprávění.³¹

Termín „narativizace“ oproti konkurujícím označením „serializace“, „sekvencialita“ apod. má nespornou výhodu v tom, že přímo odkazuje k prototypickému užití perfektivního vidu (Comrie 1978: 66). Zatímco prvotní, charakteristickou funkcí imperfektiv je *popis, deskripce*, líčení pozorované situace, a imperfektivum se tak přirozeně váže k *přítomnosti*, typickou funkcí perfektiv je *vyprávět*, tedy chronologizovat události, a perfektivum je tedy přirozeně spjato s *časem minulým* coby časem završených dějů. Můžeme tedy na jedné straně pozorovat solidaritu přítomnosti s imperfektivem, zastřešenou konceptem deskripce, na straně druhé komplementaritu minulosti s perfektivem, danou funkcí naračnickou.

Rámec *deskripce* je možné dále prohloubit, a to dvojnásobným směrem: jednak může nabývat charakteru *obrazu* a líčit stavy a děje simultánní a současné s momentem promluvy, jako je popisován obraz, např. (*Obraz zachycuje malou, stísněnou místnost.*) *Do dveří vchází žena a otáčí se*; jednak může představovat *drama*, které sice užívá totožných prostředků vidově-časového značení jako předchozí varianta, ale popisovanou situaci nepojímá staticky, jako obraz, nýbrž procesuálně, jako sérii aktuálně probíhajících dějů sledovaných v jejich aktuální přítomnosti. Jako příklad uvedené deskriptivní metody může sloužit rozhlasový komentář sportovního zápasu, kdy je dění na hřišti prostředkováno jako v každém okamžiku právě přítomné, nebo jen reinterpretace předcházející ukázky jako scénářistické poznámky, která v podobě režijního komentáře upřesňuje vstup postavy na scénu. Schematicky bychom mohli tato dvě různá pojetí deskripce znázornit takto:

Obraz – *Do dveří vchází žena a otáčí se.* **Drama** – *Do dveří vchází žena a otáčí se.*

Schéma 15: varianty deskriptivního užití imperfektivního přítomnosti: obraz a drama

³¹ Na rozdíl od předchozích teoretických kapitol, které se při výkladu omezovaly pouze na teoretický popis daného významu, pracuje tato kapitola přímo v obecném výkladu s různojazyčnými daty. Zatímco totiž všechny předcházející funkce ve všech jejich projevech (na úrovni našich potřeb) dostatečně reprezentovala čeština, plný rozsah transpozičních možností, které se slovanským jazykům nabízejí, se odkryje jedině mezijazykovým srovnáním. V opačném případě by možnosti, které čeština nenaplňuje, hrozily zůstat skryty, nebo přinejmenším zastřeny.

V tomto rozlišení základních kategorií již není obtížné vysledovat všechny časové a vidové posuny, ke kterým může při stylistických transpozicích docházet, a spolu s nimi nahlédnout i jejich motivace. V zásadě lze identifikovat dva možné zdroje ukotvení dějů – v minulosti a v (širší) současnosti. Čeština může nejen podržet perfektivum z minulosti – tak, že za účelem zdůraznění dynamičnosti či procesuálnosti událostí transponuje řadu minulých perfektivních dějů do přítomné roviny, ale i perfektivizovat imperfektivní děje v (širší) současnosti, tentokrát ovšem už nikoli k vyjádření opakovanosti děje, nýbrž právě následnosti. V prvním případě je časová osa, coby páteř „příběhu“, podržena (*Do dveří vešla žena a otočila se* → *Do dveří vchází žena a otáčí se.*), v druhém případě je naopak vnořena. Protože však deskripce nabývá dvou různých podob – „obrazu“ a „dramatu“, je třeba blíže specifikovat sémantický zisk, který v tom kterém případě motivuje vidovou transpozici.

Uvažujeme-li o „dramatu“, umožňuje perfektivní varianta chronologizovat události, které nejsou z kontextu jednoznačně časově zařaditelné. Např. v dramatické poznámce *Do dveří vchází žena a otáčí se* není z kontextu bez dalších upřesnění patrné, jestli děje probíhají současně, nebo následně, tj. jestli se žena otáčí už při vstupu do místnosti, nebo teprve až poté, co do místnosti vešla. Perfektivní prézens zde slouží jednoznačně chronologickému usouvztažení dějů v tom smyslu, jak o něm byla řeč výše. Chápeme-li nicméně tentýž výrok jako popis obrazu, můžeme ho převodem do perfektivní podoby „*rozhybat*“, dynamizovat tak, že jakoby nahlédneme původně statickou situaci jako sérii procesů v určitém vývoji.

Schopnost perfektivizovat přirozeně imperfektivní situace je u češtiny dokonce tak rozvinutá, že zasahuje i stálé, abstraktní, obecné děje a stavy, které jsou součástí neměnných přírodních zákonitostí, cyklů či krajinných scénérií. Křížková pro tuto (dnes již) jedinečnou dispozici češtiny uvádí doklad z beletrie:

*Od městečka Pánova, kde se tohle přihodilo, smýká se pražská silnice v lesích dolů dvěma ostrými vlásničkami, a sotva **vyběhne** na nejnižším místě v mělkém úvalu potoka Čeperky z lesního moře, **přejde** po hrázi lemované šesti starými duby podle rybníka Kuňáku, **mine** hospodu pana Pohořelého a proti ní několik přízemních stavení... a tady v Dolině... řidiči hned přehazují rychlost, protože od sousedního rybníka, od Šípu, menšího, ale hlubšího, stoupá silnice velkým obloukem k Losově hájovně... (Valenta, Jdi za zeleným světlem, 10)³²*

³² Křížková (1960: 35-36), zvýraznění vlastní

Není bez zajímavosti, že ještě stará ruština obdobné užití perfektivního přezentu v deskriptivní stylizaci připouštěla, teprve postupem času futurální význam posílil natolik, že vytlačil téměř všechny alternativní významy.³³

Nahrazení nepříznačového imperfekta, které je i v češtině v geografických popisech prostředkem standardním a preferovaným, příznačovým perfektem je, jak je zřejmé z ilustrativního úryvku, vedeno potřebou dynamizovat vyprávění a zároveň zaštitěno možností/ schopností obecné děje vůbec nahlédnout jako repetitivní dynamické děje, stále znovu realizované procesy podložené obecnou zákonitostí. Perfektivní deskripce totiž vyžaduje určitého konkrétního reprezentanta každého z ilustrovaných dějů, na němž by mohly být tyto obecné procesy časově znázorněny nikoli ve svém neměnném koloběhu, nýbrž v aktuálním průběhu jedné své fáze či alespoň části. Křížková zasazuje tento předpoklad do historických souvislostí: „Užití dokonavého přezentu např. při geografickém popise v staré ruštině nebo v staré češtině tam, kde současné slovanské jazyky dávají přednost tvaru nedokonavému, který nejlépe vyjadřuje abstraktní stavové pojetí stále probíhajících dějů (řeka pramení, vtéká...), svědčí o značně konkrétní představě o těchto dějích. Místo dějů obecně pojatých jako stav je vzat jeden, konkrétní. Zobecnění děje a tedy vyjádření tvarem nedokonavým je poměrně pozdní“ a dále: „Možnost užití dokonavého přezentu nebo préterita (Cesta vyběhla z lesa na rozsáhlé paseky... Ted' kudy? – Valenta, 58) je dána právě touto schopností dokonavého tvaru zkonkrétnit děj, představit si ho na jednom názorném příkladu.“ (Křížková 1960: 37)

Ne v každém jazyce slovanské rodiny je nicméně potenciál narativizační funkce natolik silný, aby tak jako v češtině dokázal zaštitit užití perfektivního přezentu byť jen ve vztahu k jedinečným dějům minulým, natožpak při referenci k dějům obecným, statickým. Postavení perfektivního přezentu v časově-vidovém systému je totiž značně labilní, spolu s imperfektivem préterita tvoří přechodovou oblast mezi dvěma vyhraněnými póly časově-vidových svazků, z nichž jeden představuje právě pevné spojení perfekta s préteritem a druhý spojení imperfekta s přezentem. Kombinace přezentu s perfektem (stejně jako

³³ Perfektivně podaný geografický popis ve staré ruštině Křížková ilustruje na starých ruských pověstech, nicméně jako možnou paralelu představuje údajně analogický úryvek ze staročeské Alexandreidy, který svým lexikálním obsazením a formálním tvarem sloves odpovídá ruské verzi, a může tak přiblížit dobové ruské poměry:

<i>Třetie sieho světa strana</i>	<i>Prostřednieho moře stoka,</i>
<i>Azia jet jmenována.</i>	<i>toho moře, po němž plovú</i>
<i>Tu stranu ot slunce vzhoda</i>	<i>pútníci k Božímu hrobu.</i>
<i>Okeána, moře, voda</i>	<i>Ot pólnoci ji zatieká</i>
<i>I, otňadže vzhodí zořě,</i>	<i>Tanajs, slovutnějšie řěka,</i>
<i>obteče Polednie moře.</i>	<i>i jenž Meotides slove,</i>
<i>Ot nás ji dělí hluboká</i>	<i>ta ji také i oplove.</i>

viz Křížková (1960: 34), zvýraznění vlastní

préterita s imperfektivem, které ovšem stojí mimo naši pozornost) je tak ve své podstatě nestandardní, atypická, neboť kombinuje dvě rozporuplné hodnoty: završenost s přítomností, a vlastně tak participuje na obou výše vymezených funkcích aspektu: na příběhovosti, která sem přesahuje z perfektivní minulosti, i na deskriptivnosti, jež je doménou imperfektivní přítomnosti. Většina jazyků připouští pouze silná krajní spojení a brání se prolínání narativního a deskriptivního významu tím, že užití perfektivního přezentu s tímto účelem vylučuje, popř. silně omezuje.

Systém vztahů včetně možných přechodů mezi jednotlivými kategoriemi se pokusíme vyjádřit v přehledné grafické podobě:

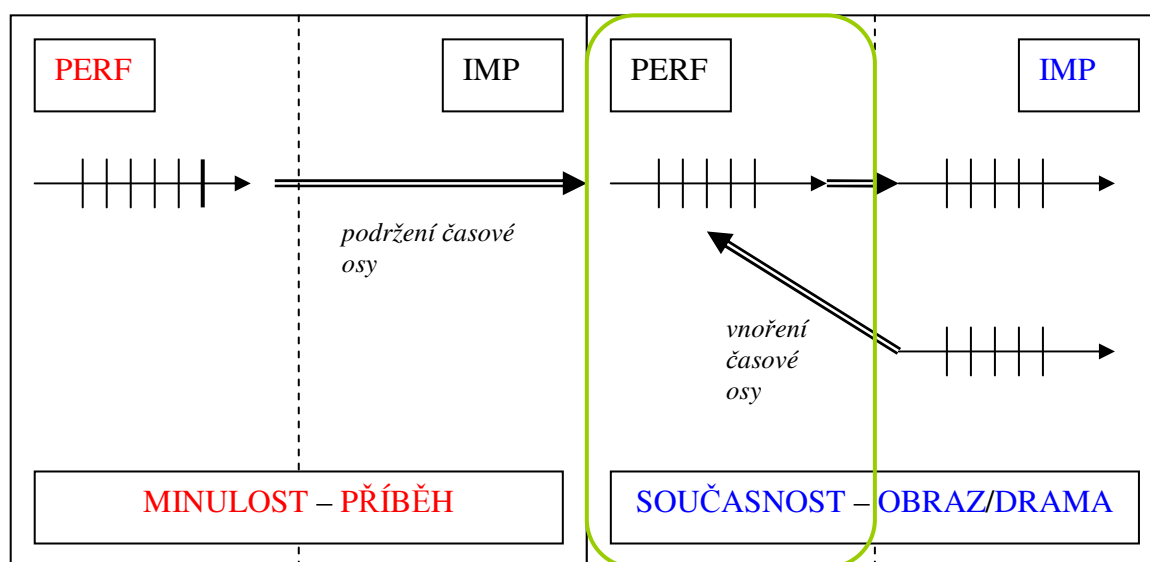

Schéma 16: kompatibilita vidově-časových forem a transpoziční možnosti minulých dějů do přezentu

Nejméně stabilní, a tedy „nejohroženější“ pásmo představuje střední přechodová oblast imperfektiva préterita a perfektiva přezentu, kde se střetává funkce narační s protichůdnou funkcí deskriptivní/zpřítomňovací. V tomto poli, a zvláště v oblasti perfektiva přezentu, který je předmětem našeho zájmu, panují také v jednotlivých jazycích nejsilnější restrikce. V celoslovanské perspektivě tvoří tato oblast v podstatě jakýsi „tranzit“ mezi perfektivně ztvárněnou dějovou řadou v minulosti a jejímu plnému zpřítomnění v imperfektivní přítomnosti, jakousi funkčně nevyhraněnou fází, kdy je sice daná situace už z přímého dosahu narativizační funkce, ale zároveň ještě cele nedospěla k plnému efektu zpřítomnění. To na jedné straně umožňuje těžit z obou efektů zároveň, tak jako to dělá

Kromě funkce futurální je v češtině výrazněji rozvinuta funkce habituální, resp. vyjadřování dějů opakovaných a dějů s širší časovou platností. Základem habituální interpretace je opakování jednotlivých událostí, které svým postupným zmnožováním nabývají charakteru obvyklého, běžného děje. Habituální situace vyjádřená pouze perfektivem (nikoli speciálním markerem habitualy) bude časově ukotvena spíše v širší přítomnosti než v minulosti.

Od čistě habituálního významu je třeba odlišit význam charakterizační, který nevyrůstá z opakování jedné jediné situace, ale z celkové specifikace děje jako takového. Jediněčná situace v něm není identifikovatelná tak, jako je tomu u dějů habituálních, kde právě jednotlivá událost tvoří výchozí stavební jednotku habituální interpretace. Charakterizační význam se zaměřuje na povahu samotného děje, nikoli na jeho jednotlivé realizace. Charakterizační význam dovolila identifikovat různá míra senzitivity gramatických hodnot slovesných argumentů na vid slovesa.

Konceptuálně úzce provázaný svazek funkcí tvoří kapacitiva a schopnostně užitá slovesa, zahrnutá zde pod význam schopnostní, a slovesa ve významu kvalifikujícím. Kapacitiva jsou formálně příznaková (vyznačují se prefixem *u-*), slouží primárně k vyjádření schopnosti a nedisponují nedokonavým protějškem. Dělit je dále lze na kapacitiva odvozená od sloves předmětových, která připouštějí pouze schopnostní čtení (*unese, uveze*), a kapacitiva odvozená od sloves bezpředmětových, která lze číst jak schopnostně, tak ve významu časově aktuálním (*uletí, ujde*). Na rozdíl od kapacitiv nejsou ani schopnostně, ani kvalifikačně užitá slovesa formálně vyhraněna, jejich časový význam plyne z lexikální či kontextuální specifikace. Zatímco schopnostně užitá slovesa připouštějí různé prostředky kvantifikace děje (*Bagr vytáhne **najednou 2 tuny** zeminy*), slovesa v kvalifikujícím významu vyžadují pouze kvantifikaci časovou (*Vykouří 30 cigaret **denně***). Rozdíl mezi oběma druhy významů spočívá v odlišném konceptuálním založení: schopnostní význam je podložen jedinečnou realizací děje, kvalifikující naopak jeho opakováním. Schopnostně užitá slovesa tak mají mnohem blíže k perfektivům než slovesa kvalifikující, jak ostatně dokazuje i jejich poměr k imperfektivním protějškům: zatímco schopnostně užitá slovesa vidovým protějškem formálně disponují, ovšem v jiném než schopnostním významu, kvalifikující perfekтива odpovídající párová imperfektiva nejenom mají, ale dokonce jimi mohou být i sama nahrazena, aniž by bylo narušeno kvalifikující čtení.

Výrazně kontroverzní funkcí perfektivního prézentu je reference k aktuálně probíhajícímu událostem. Čeština dovolila v rámci aktuálního užití identifikovat dva různé případy nestejně průkaznosti: pragmaticky podmíněná aktuální reference některých

performativně užitých sloves a obecná tendence referovat perfektivním přítomným k aktuálně probíhajícímu události. Výsledky získané psycholingvistickými experimenty potvrzují širokou časovou toleranci (českého) perfektivního přítomného a zpochybňují tak jeden z axiomů (slavistické) aspektologie, totiž že perfektivní přezens principiálně nemůže referovat k aktuální přítomnosti.

Poslední funkcí perfektivního přítomného, které jsme se v této kapitole věnovali, je funkce narativizační, realizovaná v rámci textových struktur³⁴. Narativizační funkce je jeden ze způsobů usouvztažnění vícera dějů a slouží k signalizaci dějové následnosti. Svoje uplatnění nachází i při chronologizaci dějů časově transponovaných, tedy těch, jejichž reálným časovým zázemím je minulost, z důvodů stylistických jsou však vyjádřeny přítomnými tvary (historický přezens).

Nyní už můžeme přistoupit ke katalogizaci shledaných významů ve slovanských jazycích.

3.6 Funkce slovanského perfektivního přítomného v mezijazykovém srovnání

Jednotlivé slovanské jazyky se přirozeně liší v rozsahu i míře, v nichž si jednotlivé funkce osvojují. Hned v počátku je třeba přiznat, že jejich přesné zachycení v gramatické mapě slovanského jazykového prostoru je úkol technicky takřka nemožný. Hlavním úskalím takového podniku není jenom (téměř obligátní) rozkolísanost terminologická, ale především faktická: jednotlivé studie věnované tomuto tématu se ve svých popisech často rozcházejí, a to nikoli pouze ve zpracování či interpretaci pozorovaných faktů, kde je určitá variabilita pochopitelná i žádoucí, ale právě přímo ve zdrojových údajích. V některých hraničních případech si shromážděná fakta přímo odporují. Markantním příkladem této rozpornosti je polština. Zatímco někteří lingvisté polský perfektivní přezens hodnotí jako vyhraněně futurální a v jeho indiferenci vůči dalším významům ho řadí ještě před ruštinu a ostatní východoslovanské jazyky (Křížková 1958), jiní jeho pozici naopak vymezují blíže jazykům západoslovanským a argumentují přitom údajně větší funkční volností, než je běžná v jazycích východoslovanských (Comrie & Corbett (eds.) 1993: 711). Zorientovat se v takto rozporných údajích je bez podrobné znalosti všech zkoumaných jazyků takřka nemožné (i příležitostné konzultace s mluvčími některých jazyků ostatně ukázaly, že ani velmi dobrá jazyková znalost nezaručuje adekvátní popis kategorie, jejíž status je v daném jazyce velmi nejasný). Situaci navíc komplikuje fakt, že zatímco typická, standardní užití perfektivního

³⁴ Syntaktickou funkcí aspektuálních forem se ve své práci systematicky nezabývám, tato otázka by vzhledem ke své komplexnosti vyžadovala mnohem detailnější studium a ostatně i důkladnou znalost sledovaných jazyků.

prézentu jsou považována za samozřejmá, a v důsledku toho materiálově dokládána jen velmi sporadicky, výjimečné, netypické případy užití jsou naopak předmětem mnohem většího badatelského zájmu a téměř vždy ilustrovány konkrétním materiálovým příkladem. Výsledkem této deskriptivní nevyváženosti je poněkud zkreslený obraz poměrů: standardní funkce perfektivního prézentu jsou v celkovém pohledu příkladově podhodnoceny, naopak často raritní užití dokladově nadreprezentováno. Současný, živý úzus je nadto ve srovnávacích studiích sledován jen velmi ojediněle, většina dokladů pochází z jazyka literárních děl.

Přes zmíněné komplikace jsem se podrobnou a opakovanou komparací dostupných zdrojů pokusila sestavit věrohodný obraz funkčního rozvržení perfektivního prézentu ve slovanském jazykovém prostoru. Cílem mezijazykového srovnání sledované kategorie ostatně nebylo podat přesný popis jejího fungování pro každý jazyk (to je úkolem případových studií), ale naopak postihnout obecné zákonitosti, které se projevují v jejím využití napříč různými jazyky. Určitá míra simplifikace a určité riziko zkreslení poměrů v jednotlivých jazycích je nutnou daní komparativnímu pohledu.

Pro každou z funkcí perfektivního prézentu, vymezenou v teoretické části, zmapuji nyní její distribuci ve slovanských jazycích. Tam, kde to materiál dovoluje, ilustruji typická i sporná užití konkrétními příklady z jednotlivých jazyků. Distribuci každého z významů bude odrážet jednak schéma, jednak mapa jeho rozšíření v jednotlivých jazycích.

Nejvhodnějším východiskem funkčního popisu slovanského perfektivního prézentu je klasifikace slovanských jazyků podle celkové variability významů, které je perfektivní prézens v každém z těchto jazyků schopen prostředkovat. Získáváme tak v zásadě tři třídy jazyků: první tvoří jazyky západoslovanské kromě polštiny (omezeně také slovinština), kde je perfektivní prézens etablován jak ve funkci futurálního markeru, tak v ostatních významech neaktuálního (omezeně i aktuálního, jak dokazuje předchozí kapitola) prézentu. Ve druhé skupině se stýkají jazyky, které futurum vyjadřují jak pomocí perfektivního prézentu, tak pomocí jiných prostředků, spojuje je ovšem akceptabilita perfektivního prézentu v sekundárních funkcích: i zde perfektivní prézens vystupuje jako prostředek signalizace sekundárních významů, na rozdíl od jazyků předchozí skupiny je však už jeho funkční rozsah menší. Spadají sem jednak jazyky východoslovanské a polština, kde je perfektivní prézens výhradním prostředkem futurální reference perfektivních sloves, jednak jazyky jihoslovanské, které perfektivní prézens v roli futurálního markeru obecně nevyužívají. Konečně na zcela opačném pólu než jazyky západoslovanské se nachází makedonština, kde perfektivní prézens

nemá prakticky žádnou samostatnou funkci, vystupuje pouze jako formální součást jiných gramatických konstrukcí. Základní rozvržení funkcí perfektivního prézentu ve slovanských jazycích přibližuje následující schéma:

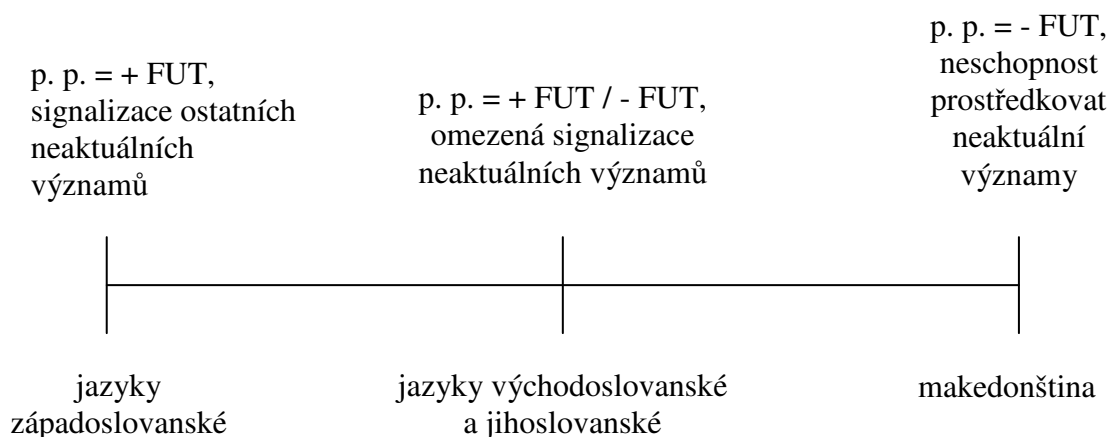

Schéma 17: základní rozvržení funkcí perfektivního prézentu ve slovanských jazycích podle schopnosti vyjadřovat budoucnost a další neaktuální významy

Nyní už můžeme přistoupit ke klasifikaci jednotlivých významů.

3.6.1 Perfektivní prézens ve funkci futurální

Využití perfektivního prézentu jako futurálního markeru perfektivních sloves se ve slavistické jazykovědě řadí k základním kritériím třídění slovanských jazyků do užších jazykových skupin. Na jedné straně stojí jazyky severoslovanské (západo- a východoslovanské), které futurum perfektivních sloves vyjadřují bezvýhradně perfektivním prézentem, na druhé straně jazyky jihoslovanské, které budoucí čas perfektiv i imperfektiv značí identickou opisnou konstrukcí a tvar perfektivního prézentu využívají jen v ojedinělých, příznakových případech. Výjimkou jsou jazyky v hraničním pásmu mezi prostorem severoslovanským a jihoslovanským, zejména slovinština a do určité míry i chorvatština se srbsštinou. Ostatně ani bulharština není vůči futurální funkci perfektivního prézentu zcela imunní, jak se ukáže, zohledníme-li faktor syntaxe.

Na rozdíl od ostatních jihoslovanských jazyků je ve slovinštině perfektivní prézens ustálen i ve funkci futurálního prostředku: *Ali prideš jutri?* (Běličová 1998: 82). Není však, tak jako na slovanském severu, prostředkem jediným, vystupuje paralelně se standardní

jihoslovanskou opisnou konstrukcí zahrnující bez rozlišení jak imperfektiva, tak perfektiva. Slovinské perfektivní futurum (tj. tvar perfektivního prézentu), jak upozorňuje Bláha (2008: 113), je oproti analytickému futuru stylově příznakové, jeho hlavní doménou je mluvený projev, v psaných textech, zvláště vyššího stylu (biblický text apod.), převažuje forma opisná.

V chorvatštině a srbštině je pozice perfektivního prézentu ve futurální funkci ještě vzdálenější západoslovanským poměrům než situace ve slovinštině, i když i zde můžeme na futurální užití nalézt ojedinělé doklady. Nespadaly by však již do spisovného jazyka, ale řadily by se už k vyjadřovacím prostředkům jednotlivých dialektů, spisovné varianty obou jazyky futurální význam perfektivního prézentu již neznají (Běličová 1998: 82).

Bulharština samostatné užití perfektivního prézentu ve futurální platnosti nepřipouští, a to ani jako příznakovou alternativu standardního prostředku. Podrží si ovšem, stejně jako všechny výše charakterizované jihoslovanské jazyky, futurální význam ve větách vedlejších, nejčastěji časových a podmínkových:

(7) BULHARŠTINA (Běličová 2998: 82)

<i>Toj</i>	<i>šte</i>	<i>si</i>	<i>kupi</i>	<i>knigata,</i>	<i>kojato si</i>
Ten	PARTFUT	si	koupit.PERF.PRÉZ	knihu,	kteou si

izbere.
vybrat.PERF.PRÉZ

„Koupí si knihu, kterou si vybere.“

Faktický ústup perfektivního prézentu z futurálních kontextů, pozorovaný obecně v jihoslovanských jazycích, se projevuje pouze v syntakticky samostatném užití, tedy v hlavních větách, perfektivní prézenty ve vedlejších větách zůstávají v tomto ohledu nedotčeny a uchovávají si futurální význam.

Rozšíření perfektivního prézentu ve futurální funkci je tedy třeba sledovat v syntakticky diverzifikovaném pohledu: první rovina zohlední jeho pozici ve větách hlavních, druhá, hlubší rovina jeho postavení ve větách vedlejších. Teprve sloučením obou rovin dostaneme komplexní obraz chování perfektivního prézentu.

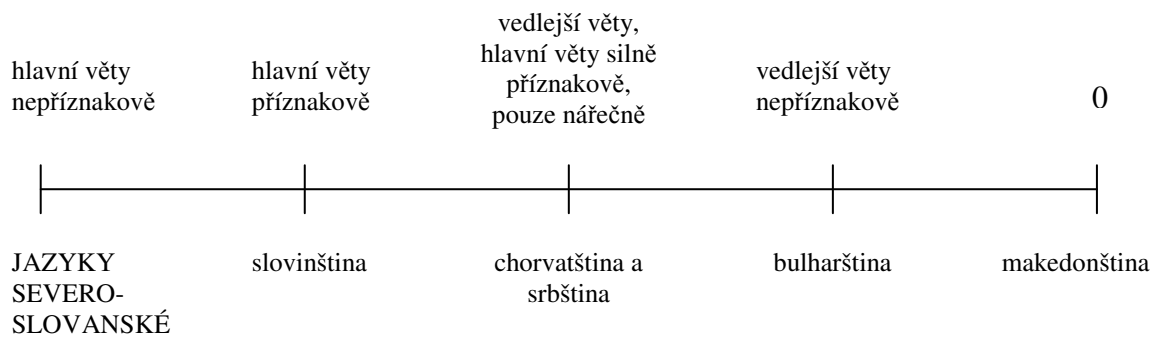
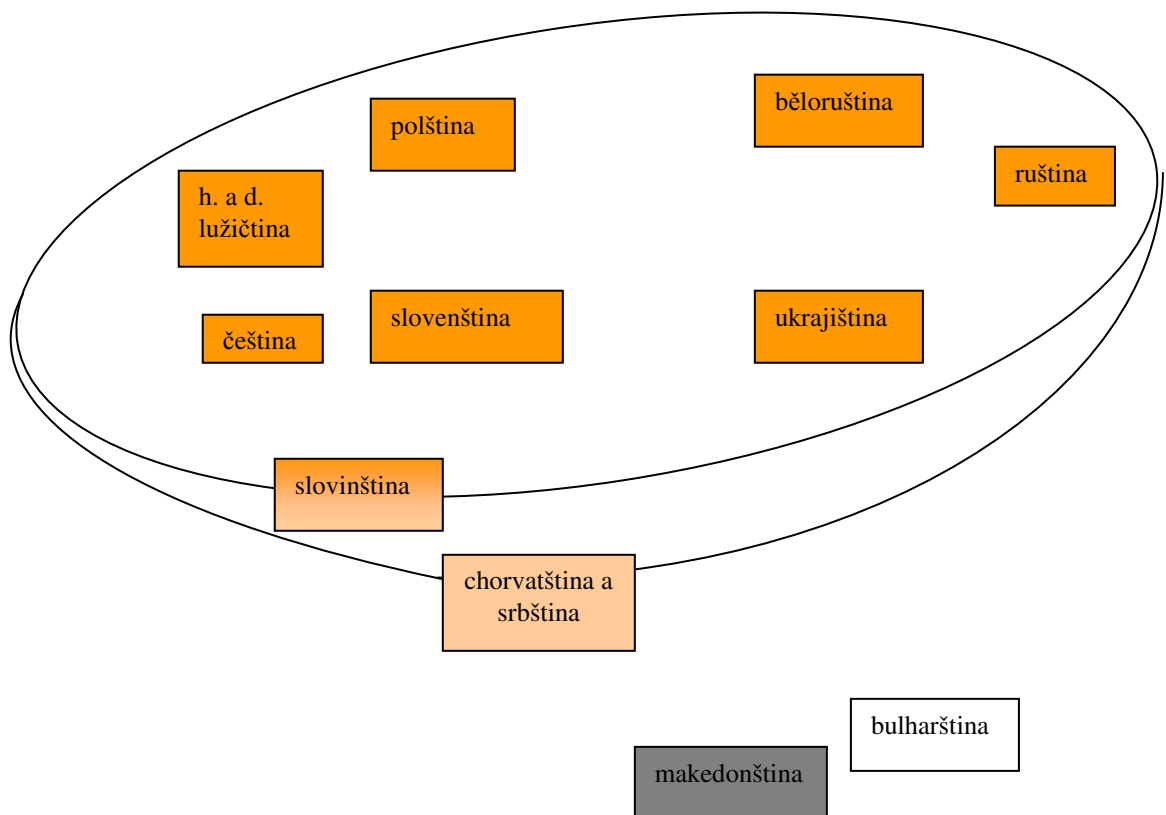

Schéma 18: perfektivní prézens ve funkci futurální

Je evidentní, že škála, na které jsou jazyky uspořádány, odráží vlastní míru futurální gramatikalizace perfektivního prézentu ve slovanském prostoru: čím dále postupujeme k jejímu pravému pólu, tím slabší pozice perfektivního prézentu, a tedy nižší stupeň gramatikalizace. Naopak s postupem k levému pólu osy gramatikalizace futurální funkce sílí.

Rovněž geografické uspořádání dovoluje nahlédnout fakta jednotlivých jazyků jako součást areálové distribuce, která indikuje ustálenost gramatických významů v širších (areálových) souvislostech:

Mapa 1: perfektivní prézens ve funkci futurální

Pozn.: exkluzivita makedonštiny je značena šedým stínováním, mapa klasifikuje futurální platnost perfektivního prézentu v hlavních větách.

3.6.2 Perfektivní prézens ve funkci habituální

Jakkoli je habituální význam perfektivního prézentu v celkovém pohledu pro slovanské jazyky (až na makedonštinu) nezpochybnitelný, jeho status v jednotlivých jazycích není úplně jasný.

Nejpevnější je jeho postavení bezpochyby opět v západoslovanských jazycích (kromě polštiny), poměrně ustálený je rovněž v hraničních jazycích jihoslovanských, slovinštině, srbštině a chorvatštině. Habituální funkci perfektivního prézentu rozvinula i bulharština, která se jinak využití perfektivního prézentu poměrně výrazně brání. Rys habituality tak v rámci bulharštiny nabývá výsadního postavení, a ačkoli zde zřejmě není tak silný jako v češtině a zbylých jazycích západoslovanských a nesnese pravděpodobně ani srovnání s gramatikalizací futura v severoslovanských jazycích, bývá v literatuře pro bulharštinu často zdůrazňován a obecně ilustrován právě na bulharském jazykovém materiálu:

(8) BULHARŠTINA (Comrie 1976: 69)

<i>spoglednat</i>	<i>se,</i>	<i>pousmichnat</i>	<i>devojki,</i>
pohlédnout.PERF.PRÉZ	se,	usmát. PERF.PRÉZ	dívky,

<i>ponadevat</i>	<i>zarumeni</i>	<i>lica</i>
sklonit.PERF.PRÉZ	zrudlé	tváře

„Dívky na sebe pohlédnout, usmějí se a skloní zrudlé tváře.“

Zřejmě nejproblematičtější je status habituální funkce v jazycích východoslovanských a v polštině. Ačkoli je všeobecně konstatována tendence habituální význam v ruštině a příbuzných jazycích perfektivně nevyjadřovat, objevují se v materiálech často protipříklady. Některé zachycuje Kopečný (1962: 74, 75), jednak pro polštinu, jednak pro ruštinu³⁵:

(9) RUŠTINA (Kopečný 1962: 75)

<i>Krugom</i>	<i>ticho.</i>	<i>Liš</i>	<i>izredka</i>	<i>plesnět</i>	<i>ryba</i>
Kolem	ticho.	Jen	občas	plesknout.PERF.PRÉZ	ryba

<i>v rečke i snova</i>	<i>vsě</i>	<i>smolkajet.</i>
v řece a znovu	všechno	umlkat.IMP.PRÉZ

„Kolem ticho. Jenom občas pleskne ryba v řece a opět vše umlká.“

³⁵ V jeho terminologii významy charakterizační.

Pravděpodobně všechny citované příklady ovšem pocházejí z klasických beletristických textů a jejich stáří je vzhledem k datům vydání zdrojových studií (1934, 1927) můžeme odhadnout téměř na sto let. Habituální význam pro perfektivní přezens explicitně zmiňuje autor typologické studie o ruštině (Comrie & Corbett (eds.) 1993), příkladem ho nicméně dokládá pouze ve vedlejší (časové) větě:

(10) RUŠTINA (Comrie & Corbett (eds.) 1993: 849)

<i>otkažut,</i>	<i>migom</i>	<i>utešalsja</i>
odmítnout.PERF.PRÉZ	hned	uklidnit se.PRÉT

„(Když) odmítnou, hned se uklidní.“

Výmluvný je opět zdroj dokladu: Puškin – Evžen Oněgin. Běličová dodává kromě ruštiny a polštiny ještě příklad z ukrajinštiny:

(11) UKRAJINŠTINA (Běličová 1998: 88)

<i>V seli tycho-tycho,</i>	<i>til'ky inodi skolychnet'sja</i>
Ve vsi ticho tichoučko	jenom někdy mihnout.se.PERF.PRÉZ

<i>tin' molodoho derevcja.</i>
stín mladého stromku.

„Ve vsi ticho tichoučko, jenom čas od času mihne se stín mladého stromku.“

Nejblíže pravdě bude zřejmě Křížková (1958), která perfektivní přezens v habituálním užití pro ruštinu sice neodmítá, podmiňuje ho ovšem dodatečnou lexikální či kontextuální specifikací.

Shromážděná data naznačují, že habituální užití perfektivního přezentu nelze ve východoslovanských jazycích zcela vyloučit. Jeho pozice v syntakticky nezávislých větách však zřejmě nebude příliš silná, ke srozumitelné, jednoznačné manifestaci bude pravděpodobně vyžadovat lexikální či kontextuální podporu.

Úhrnné rozvržení habituálního významu pro perfektivní přezens ve slovanských jazycích můžeme znázornit schématem analogickým ose pro význam futurální:

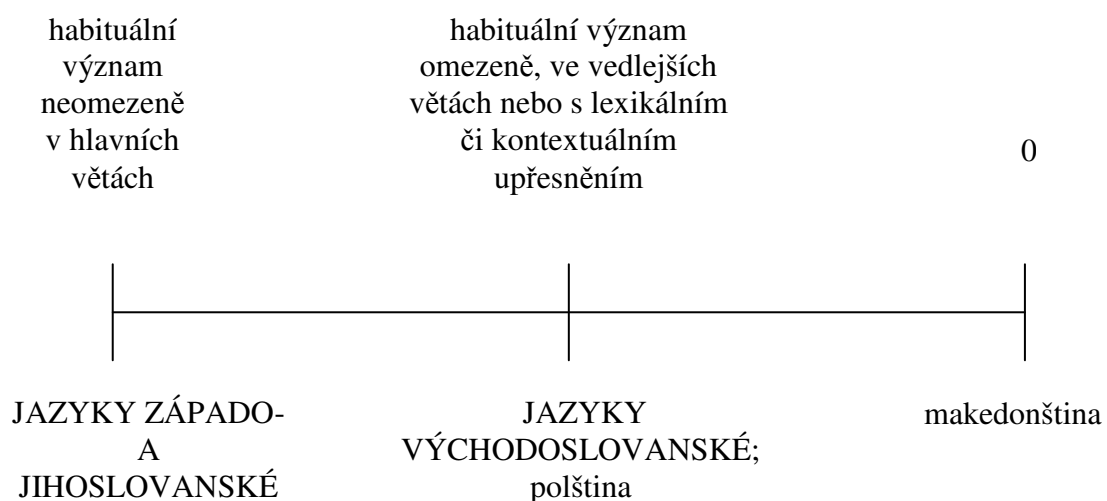

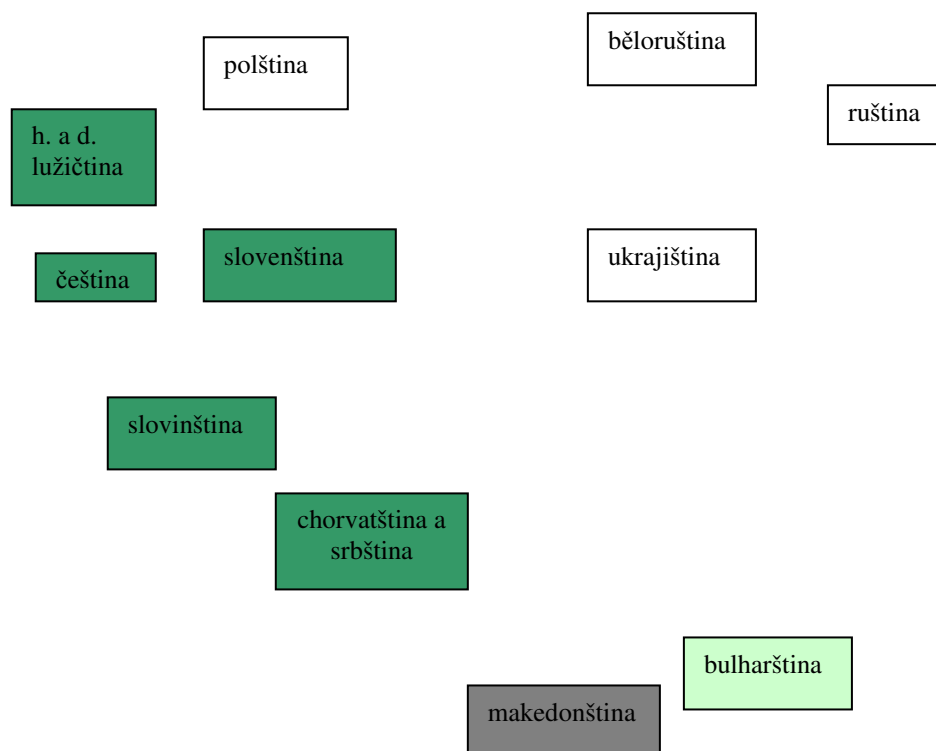
Schéma 19: perfektivní prézens ve funkci habituální

Předchozí, teoretická kapitola odvozovala v části věnované habitualitě solidaritu habituálního významu s prézentem z jejich sémantické interakce, tedy z čistě teoretických pozic. Mezijazyková perspektiva této kapitoly dovoluje toto zjištění potvrdit empiricky. Z porovnání možností, které jednotlivé jazyky mají pro perfektivní vyjádření opakovaných dějů v minulosti a v širší současnosti, plyne jednoznačná podmíněnost minulých habituálních dějů přítomnými habituálními ději. Jak ukazuje následující schéma, vyjadřuje jazyk habituální děje v minulosti perfektivním préteritem teprve tehdy, je-li už v něm pro označení stejného typu dějů v přítomnosti etablován tvar perfektivního prézentu:

	JAZYKY ZÁPADOSLOVANSKÉ; chorvatština, srbština, slovinština	JAZYKY VÝCHODOSLOVANSKÉ; polština	bulharština	makedonština
PERFEKTIVNÍ PRÉTERITUM	+	-	(+)	-
PERFEKTIVNÍ PRÉZENS	+	(+)	+	-

Tabulka 10: podmíněnost habituálního užití perfektivního prézentu habituálním užitím perfektivního préterita

Závorky u znaménka značí lexikálně či kontextuálně podmíněné vyjádření. Pro bulharské perfektivní préteritum shledává toto omezení Běličová (1998: 89). Závěrem dodávám opět geografické zobrazení:

Mapa 2: perfektivní prézens ve funkci habituální

Pozn.: sytě zelená vyznačuje jazyky, které ztvárňují habituální děje jak perfektivním prézentem, tak perfektivním préteritem, světle zelená naopak signalizuje, že daný jazyk využívá k vyjádření habitualy pouze perfektivní prézens.

3.6.3 Perfektivní prézens ve významu schopnostním a kvalifikujícím

Vzhledem ke vzájemné provázanosti schopnostního a kvalifikujícího užití pojednáme v této kapitole oba významy současně. Blízkost schopnostního a kvalifikujícího významu se přitom projevuje nejen v rovině konceptuální, jak už naznačil teoretický výklad, ale i v jejich jazykové manifestaci. Systematické uspořádání hodnot, kterých jednotlivé jazyky pro dané významy dosahují, znázorňuje opět jednoduché schéma (viz níže).

Stejně jako v případech předchozích narážíme nicméně i zde na rozpornost zdrojových dat. Nejasné je opět zejména postavení polštiny. Běličová polštinu do jazyků vyjadřujících schopnost a kvalifikaci perfektivním prézentem nezahrnuje, resp. ji z této skupiny jazyků

explicitně vyděluje (Běličová 1998: 88). Nelze ovšem pominout, že polský perfektivní přezens vykazuje v některých ohledech poměrně výrazný modální odstín:

(12) POLŠTINA (Comrie & Corbett (eds.) 1993: 710)

a. *Nie powiem*
ne povědět.PERF.PRÉZ

„Nemohu říct.“

b. *Koń ma cztery nogi, a potknie się*
kůň má čtyři nohy a klopýtnout.PER.PRÉZ

„Kůň má čtyři nohy, a přesto klopýtne / může klopýtnout.“

Třebaže modalitu jako takovou nelze redukovat na schopnostní význam v úzkém smyslu, lze předpokládat, že schopnost polského perfektivního přezentu prostředkovat i modální význam zvyšuje jeho šance vyjadřovat i specifitější význam schopnostní. Kromě toho, jak se názorně ukáže v geografickém rozvržení, vynětí polštiny z okruhu jazyků akceptujících perfektivní přezens ve schopnostním užití by výrazně narušilo systémové rozvržení gramatických rysů ve slovanském prostoru a vychýlilo dosud sledovanou distribuci slovanských jazyků (polština zatím vždy provázela východoslovanské jazyky). Vzhledem k uvedeným okolnostem a ostatně i s ohledem na celkově nepřilíš průhledné chování polského perfektivního přezentu, který potvrzují téměř všechny sledované významy, polštinu z jazyků vyjadřujících schopnost explicitně nevyklučuji, pouze upozorňuji na její zvláštní postavení.

Výraznější modální nádech má i perfektivní přezens slovinský:

(13) SLOVINŠTINA (Bláha 2008: 114)

Kdo mi odpre vrata?
Kdo mi otevřít.PERF.PRÉZ DVEŘE

„Kdo by mi mohl otevřít dveře?“

Schopnostní užití perfektiv v přítomnosti je zde přítomno zcela běžně:

(14) SLOVINŠTINA (Běličová 1998: 88)

Jas zadenem škatlico na vžigalice
Já zasáhnout.PERF.PRÉZ krabičku od sirek

na petdeset metrov.
na padesát metrů.

„Já zasáhnou krabičku od sirek na padesát metrů.“

Schopnostní význam není v našich materiálech explicitně zmíněn pro běloruštinu a ukrajinštinu. V těchto případech však nebude příliš odvážné usuzovat na analogickou situaci jako v ruštině, která schopnostní užití prokazatelně připouští:

(15) RUŠTINA (Běličová 1998: 88)

Pod'jemnyj kran podnimet i avtomashinu
zvedací jeřáb zvednout.PERF.PRÉZ i automobil

„Zvedací jeřáb zvedne i automobil.“

Z uvedené klasifikace vypadáva vedle makedonštiny pouze bulharština, která vylučuje oba dva významy. Všechny ostatní jazyky vyjadřují (s výhradami zmíněnými výše) vždy alespoň jeden z významů, a to následujícím rozvrhu:

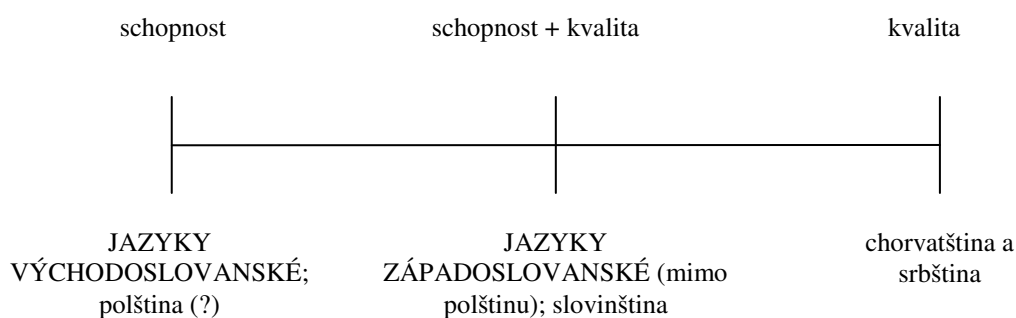
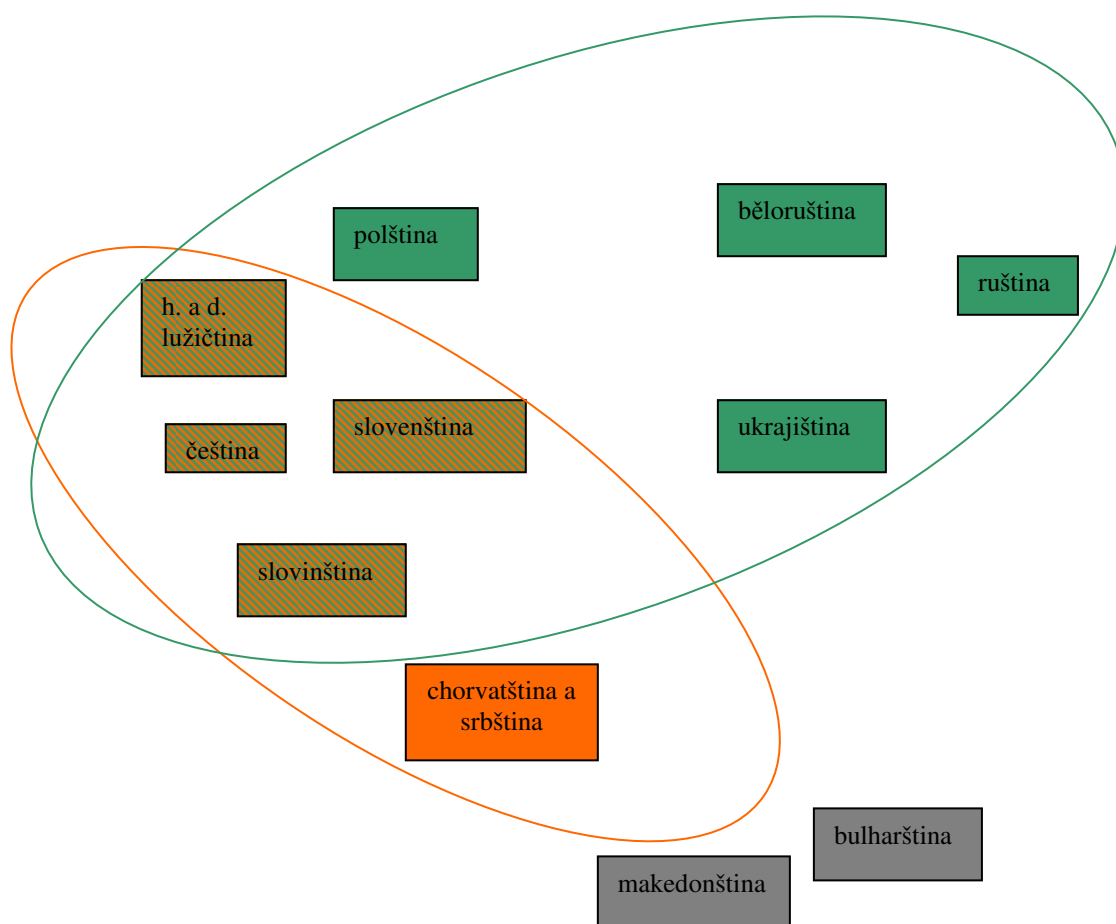

Schéma 20: perfektivní prézens ve významu schopnostním a kvalifikujícím

Bulharština a makedonština jako jazyky s nulovými hodnotami tentokrát v klasifikaci nejsou zahrnuty.

Názornější představu o interakci sledovaných významů poskytne geografické zobrazení:

Mapa 3: perfektivní prézens ve významu schopnostním a kvalifikujícím

Zvláště v geografickém zobrazení nelze přehlédnout nápadnou shodu areálové distribuce sledovaných rysů s rozvržením funkce futurální a habituální: na jedné straně se zcela kryje oblast futurálního užití perfektivního prézentu s oblastí užití schopnostního, na straně druhé pozorujeme korespondenci mezi užitím habituálním a kvalifikujícím. Distribuční shoda pozorovaných významů se tak zdá potvrzovat konceptuální blízkost obou významových dvojic, kterou jsme už letmo naznačili v předchozí kapitole. Schopnostní význam je konceptuálně úzce provázaný s perfektivitou, resp. rodí se z jednoho jediného provedení určité události. Dalo by se tedy předpokládat, že k vyjádření schopnosti perfektivním prézentem budou tíhnout především ty jazyky, kde je perfektivní prézens běžně schopen vyjádřit jedinečnou, neopakovanou událost, tedy jazyky, kde je perfektivní prézens pevně stabilizován ve futurální funkci. Význam kvalifikující naopak vyrůstá nikoli z jedinečné realizace, ale z opakování určité události, proto ho budou vyjadřovat perfektivně

spíše ty jazyky, kde je perfektivní přezens ustálený v roli markeru habituality. Platnost uvedené implikace však zpochybňuje bulharština. Přestože perfektivní přezens v habituálním významu připouští, v kvalifikujícím užití ho vylučuje. Na druhé straně je ovšem třeba přiznat, že bulharský perfektivní přezens má kromě makedonštiny mezi slovanskými jazyky zřejmě nejomezenější rozsah funkcí a ani ty funkce, které je schopen prostředkovat, nejsou výrazně gramatikalizovány. Perfektivní přezens zaujímá v bulharštině, i přes často zmiňovanou habitualitu, prakticky periferní postavení.

3.6.4 Perfektivní přezens v aktuální platnosti

Ačkoli teoretický výklad rozlišoval mezi dvěma způsoby aktuálního užití perfektivního přezentu, aktuální platností performativně užitých perfektiv a všeobecnou tendencí vyjadřovat aktuální dění perfektivní slovesnou formou, předmětem mezijazykového srovnání této kapitoly budou pouze performativně užitá slovesa. Okolnosti, za kterých je perfektivní přezens v jednotlivých jazycích schopen referovat k aktuální přítomnosti, se popisují velmi obtížně a vyžadují poměrně nestandardní metodologické postupy. Pro jiné slovanské jazyky než češtinu a ruštinu žádné podobné výzkumy, pokud vím, zatím nejsou k dispozici.

Aktuálním užitím perfektivního přezentu se některé slovanské jazyky poprvé vymykají dosud sledovanému distribučnímu trendu. Jádrem aktuálního užití performativních sloves tentokrát netvoří jazyky západoslovanské, jako tomu bylo ve všech předchozích významech, nýbrž netradičně slovinština. Produktivitu performativních sloves v aktuálním užití ve slovinštině potvrzuje většina pramenů, slovinská performativní slovesa zmiňuje v tomto ohledu i Kopečný, který o nich dokonce uvažuje jako o možné výjimce z pravidla, že perfektivní přezens nedokáže vyjádřit aktuální přítomnost:

(16) SLOVINŠTINA (Kopečný 1962: 36)

- a. *Tuka vam nekaj prinesem*
Tu vám něco přinést.PERF.PRÉZ

„Tady vám něco nesu.“

- b. *Jaz pridem ravno od tam*
já přijít.PERF.PRÉZ rovnou odtamtud

„Právě odtud přicházím.“

Zatímco v češtině nalezneme na perfektivní přezens v tomto užití sotva hrstku dokladů (poprosím, pozvu, nabídnu), okruh perfektiv schopných referovat k aktuální přítomnosti je ve slovinštině mnohem širší: *řeknu, odvolám, slíbím, nabídnu, zruším*, výše uvedené *prinesem, pridem* ad. (Bláha 2008: 114). Zároveň je evidentní, že na rozdíl od češtiny nelze perfektivní tvar v těchto případech vysvětlit jako pragmaticky motivovanou kategoriální transpozici, slovinský perfektivní přezens je v těchto užitích zbaven sekundárně pragmatických odstínů. Běličová hledá vysvětlení v kombinaci dvou faktorů: v nerozvinutosti sekundárních imperfektiv a relativně menší ustálenosti perfektivního přezentu v roli futurálního markeru. Perfektivní přezens by tak v této perspektivě suploval chybějící sekundární imperfektivum, zvláště když oproti jazykům severoslovanským není tak pevně svázán s určitou (futuraální) časovou charakteristikou. Potřeba vyjádřit terminativnost by tedy převážila nad (oslabenou) časovou restrikcí, kladenou na perfektivní přezens. Stejnou tendenci jsme ostatně pozorovali i v češtině, kde je futuraální funkce perfektivního přezentu bezpochyby rozvinutější.

Druhou výjimkou z dosud sledovaného distribučního vzorce je polština. Ta se v rozvržení vyjadřovaných významů poprvé prokazatelně vyděluje ze skupiny východoslovanských jazyků a stejně jako zbylé západoslovanské jazyky okrajově značí aktuální platnost performativ perfektivním přezentem:

(17) POLŠTINA (Bláha 2008: 114)

<i>A teraz</i>	<i>poproszę</i>	<i>państwa</i>	<i>do tamtego</i>	<i>pokoju</i>
A teď	poprosit.PERF.PRÉZ	pány	do tamtoho	pokoje

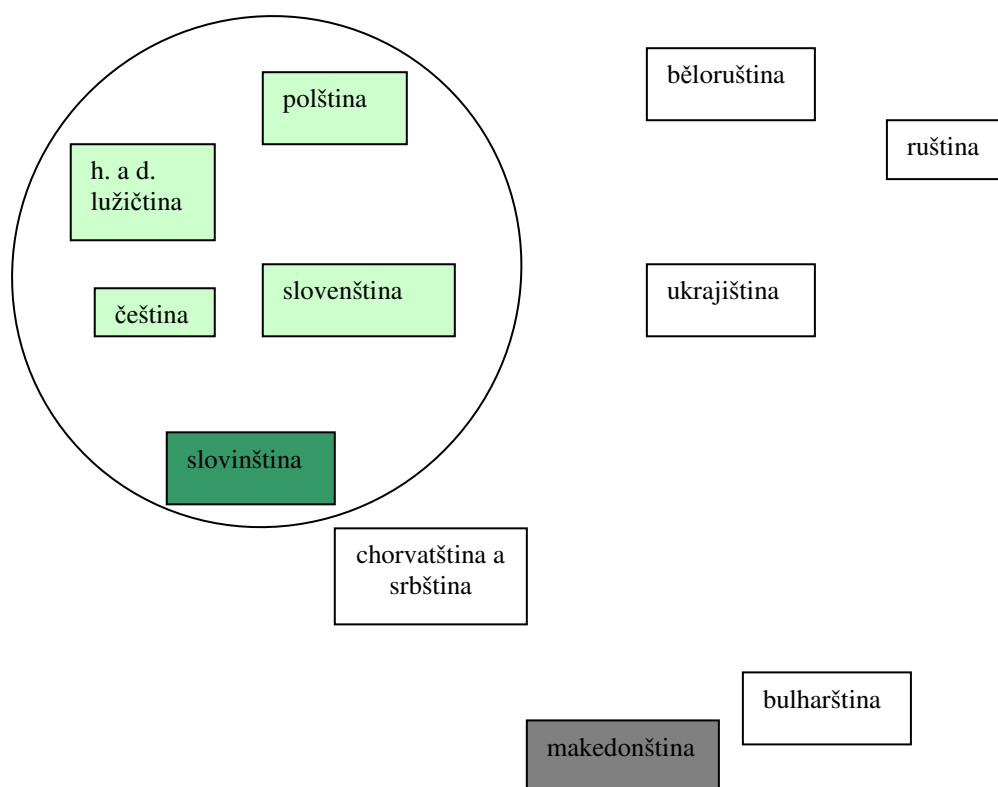
„A teď poprosím pány do tamtoho pokoje.“

(18) (HORNÍ) LUŽICKÁ SRBŠTINA (Comrie 1993: 636)

<i>Přeprošu</i>	<i>was</i>
Pozvat.PERF.PRÉZ	vás.

„Zvu vás.“

Vzhledem k celkové perifernosti tohoto užití uvádím tentokrát pouze mapu, ze které je patrné areálové rozvržení sledovaného rysu, schéma by v tomto případě nepřineslo žádný výrazný užitek.

Mapa 4: perfektivní prézens v aktuální platnosti

3.6.5 Perfektivní prézens ve funkci narativizační

Poměry v jednotlivých jazycích už byly v hrubých rysech představeny v rámci teoretického výkladu. Tato kapitola doplní chybějící údaje a především zasadí shromážděná data do uceleného výkladového systému. Hodnoty pro jednotlivé jazyky závěrem opět pro větší přehlednost převedeme do grafické podoby a zaneseme do gramatické mapy slovanského prostoru.

Jestliže jsme u předchozích významů zmiňovali rozkolísanost zdrojových údajů, při komparativním popisu historického prézentu se prakticky nesetkáme se dvěma identickými verzemi výkladu. Diskutováno je tentokrát nejen postavení jazyků východoslovanských s polštinou, ale i jazyků jihoslovanských, resp. bulharštiny. Pro historický prézens zřejmě nejsilněji platí to, co bylo předesláno v úvodu srovnávací kapitoly: jako prostředek z povahy knižní, literární se v živém jazyce příliš nevyskytuje, zdrojem jeho poznání jsou tedy texty samy o sobě příznakové, ne vždy odrážející skutečné poměry v jazyce. Navíc lze oprávněně

předpokládat, že prakticky každý jazyk disponuje ve své literární historii dílem, které užití perfektivního prézentu ve sledovaném významu dokazuje.

Namísto výčtu jednotlivých nesrovnalostí a porovnávání jednotlivých variant popisu, které by za těchto okolností nepřineslo příliš užítku, jsem se v tomto případě rozhodla při výkladu opřít primárně o jednu verzi a k ostatním přihlížet pouze jako k prostředkům drobných korekcí. Prameny, kterých se přidržuji, jsou především Comrie (1976: 73nn) a Křížková (1958, 1981).

Konkrétní poměry v jednotlivých slovanských jazycích se pokusíme zpřehlednit pomocí jednoduchých tabulek, které v souladu s dominující funkcí předdefinovávají dvě základní možnosti transpozice aspektu z préterita Comrie (1978: 74):

1) buď plně zvítězí princip deskripce, který je hlavním motorem celého transpozičního procesu, préteritní vidová distinkce je v prézentu zrušena a préteritní perfektivum nahrazeno prezentním imperfektivem, takže je dosaženo úplného efektu zpřítomnění situace, schematicky:

DESKRIPCE

MINULOST	SOUČASNOST
IMP	IMP
PERF	IMP

Tabulka 11: transpozice minulých dějů do prézentu – princip deskripce

2) nebo převládne princip narativity a vidová distinkce z préterita je podržena i v prézentu, tj. préteritní vidové formy jsou přeloženy do svých prezentních protějšků, schematicky:

NARACE

MINULOST	SOUČASNOST
IMP	IMP
PERF	PERF

Tabulka 12: transpozice minulých dějů do prézentu – princip narace

Transpoziční proces, jehož úběžníkem je co možná nejplnější aktualizace vyprávěných událostí, zůstává v tomto případě jakoby nezavršen, brzděn narativní silou popisovaného příběhu a vyprávění si v celkovém deskriptivním rámci, který tvoří prezentní stylizace, vymíňuje prostředky pro signalizaci svého původního/ skutečného časového charakteru.

Protože přirozeným narativizačním prostředkem je perfektivum, uvolňují některé jazyky perfektivum pro tyto účely ze standardní funkce futurální reference.

Než přistoupíme k interpretaci shromážděných dat, je třeba předeslat několik technických poznámek k úpravě tabulky. Především je důležité si uvědomit, že časové kategorie v záhlaví sloupců se vzhledem k diverzifikaci přítomné morfologie ve významy přítomné a futurální neopírají ve všech případech o stejné kritérium: zatímco „minulost“ označuje shodně jak formu, tak gramatický význam vidového páru, pojem „současnost“ se vztahuje přirozeně pouze na formální stránku zachycených vidových kategorií (transponovaný děj má stále význam préteritní) a konečně termín „budoucnost“ využívá obou dvou možných pojetí – v jazycích, kde perfektivní přezens slouží k futurální referenci, označuje význam (v tabulkách zvýrazněn kurzivou), jindy (prakticky pouze v jedné verzi v ruštině) se váže pouze k morfologické podobě, ani jeden z členů vidového páru nemění totiž v tomto užití časovou platnost referované události. Vágnost zvolených termínů je sice potenciálně konfúzním faktorem, na druhé straně však umožňuje jednodušší a přehlednější schematizaci i širší vzhled do gramatických vztahů uvnitř jednotlivých jazyků, riziku dezinterpretace předcházíme explicitním poukazem na dvojakost označení.

Symbol „x“ zastupuje kategorii imperfektivního futura, která se svým odlišným formálním založením (složený tvar) vymyká sledovanému rámci přítomné morfologie, a je tak pro naše účely irelevantní. Nula prozrazuje pro daný jazyk absenci futurální funkce perfektivního přezentu.

JAZYKY ZÁPADOSLOVANSKÉ (kromě polštiny);

slovinština, chorvatština, srbština - *narace*

MINULOST	SOUČASNOST	BUDOUCNOST
IMP	IMP	x
PERF	PERF	<i>PERF</i>

bulharština – běžnější varianta: - *deskripce*

MINULOST	SOUČASNOST	BUDOUCNOST
IMP	IMP	x
PERF	IMP	0

bulharština – méně časté: - *narace*

MINULOST	SOUČASNOST	BUDOUCNOST
IMP	IMP	x
PERF	PERF	0

JAZYKY VÝCHODOSLOVANSKÉ³⁶ - *deskripce*

MINULOST	SOUČASNOST	BUDOUCNOST
IMP	IMP	x
PERF	IMP	<i>PERF</i>

JAZYKY VÝCHODOSLOVANSKÉ – minulé děje opakované: - *narace*

MINULOST	SOUČASNOST	BUDOUCNOST
IMP	IMP	x
PERF	PERF	<i>PERF</i>

JAZYKY VÝCHODOSLOVANSKÉ – minulé děje opakované – současná tendence: - *narace*

MINULOST	SOUČASNOST	BUDOUCNOST
IMP	IMP	IMP
PERF		PERF <i>PERF</i>

Tabulka 13: transpozice minulých dějů do přítomnosti – konkrétní poměry v jednotlivých jazycích

Na první pohled překvapí, že transpoziční strategie, které jednotlivé jazyky preferují, nenaplnují logické možnosti, které jim otevírá celek gramatického systému, tj. že nějak narušují „systémovost“ gramatického plánu. Dalo by se předpokládat, že možnosti posílit narativní funkci budou využívat především ty jazyky, které mají volný perfektivní přítomnost, a mohou ho tak plně vyhradit pro účely narativizace vyprávění. Naopak u jazyků, které mají perfektivní přítomnost obsazený futurální funkcí, bychom očekávali, že zřetelně profilovaný futurální význam perfektiva bude určitou překážkou důsledného rozvoje narativní funkce, a predikovali spíše tnutí k deskripci. Pozorovaná fakta jednotlivých jazyků nicméně naznačují, že mezi způsobem překladu minulých dějů do přítomnosti a využitím perfektivního přítomnosti ve funkci futurálního markeru není přímý vztah. Severoslovanské jazyky, kde se perfektivní přítomnost plně stabilizoval ve významu budoucnosti, transponují jak „narativně“ (západoslovanské jazyky mimo polštinu), tak „deskriptivně“ (východoslovanské ve standardních případech) s tím, že se vzrůstající habitualitou situací sílí sklon k narativní reprodukci (jazyky východoslovanské při opakovaných dějích). Východoslovanské jazyky ovšem na užití perfektivního přítomnosti v jiném než futurálním významu kladou silné restriktce, takže je zde perfektivní přítomnost velmi silně svázán s významem budoucnosti a brání se

³⁶ Zachycená transpoziční strategie se v původní verzi (Comrie 1976: 74nn) vztahuje pouze na ruštinu. Zatímco u východoslovanských jazyků lze předpokládat analogické řešení, nejasný je případ polštiny, která sice standardně vystupuje společně s východoslovanskými jazyky, konkrétní materiálová podpora pro její přiřazení k východní skupině slovanských jazyků však chybí.

osvojení dalších významů (jeho rezistence vůči dalším významům navíc v průběhu historického vývoje vzrůstá). Pozice perfektivního prézentu v časovém systému východoslovanských jazyků je dokonce natolik silná, že se při transpozicích habituálních dějů, které kladou silnější požadavek na chronologickou strukturaci vyprávění, zcela odpoutává od svého morfologického protějšku, jímž je imperfektivní prézens, a páruje se s jeho futurální variantou, tedy se složeným tvarem, viz poslední tabulka.

Stejně tak bulharština, která spolu s ostatními jihoslovanskými jazyky perfektivní prézens ve futurální funkci neetablovala, preferuje ve většině případů spíše deskriptivní ztvárnění a nabízené možnosti posílit narativní linku vyprávění využívá jen zřídka.

Akceptabilitu perfektivního prézentu ve funkci narativizační (omezené na minulé děje) odstupňovává následující škála, geografické rozvržení sledované hodnoty pak zobrazuje přiložená mapa:

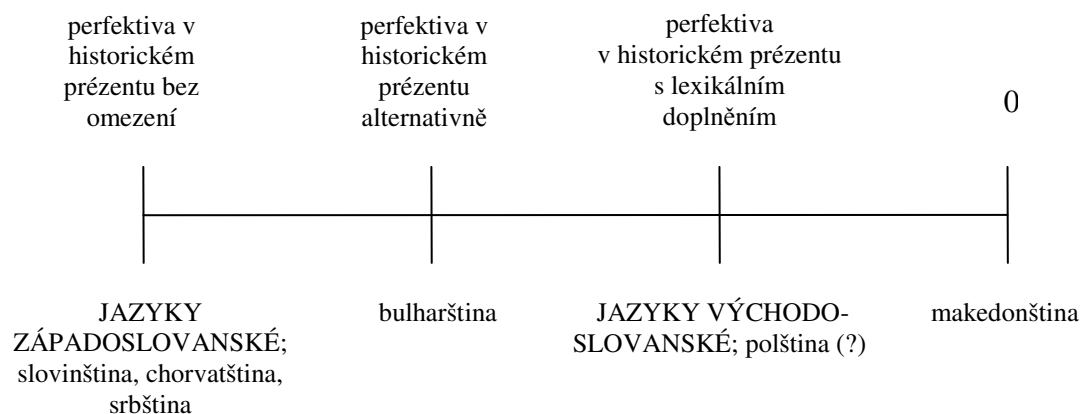
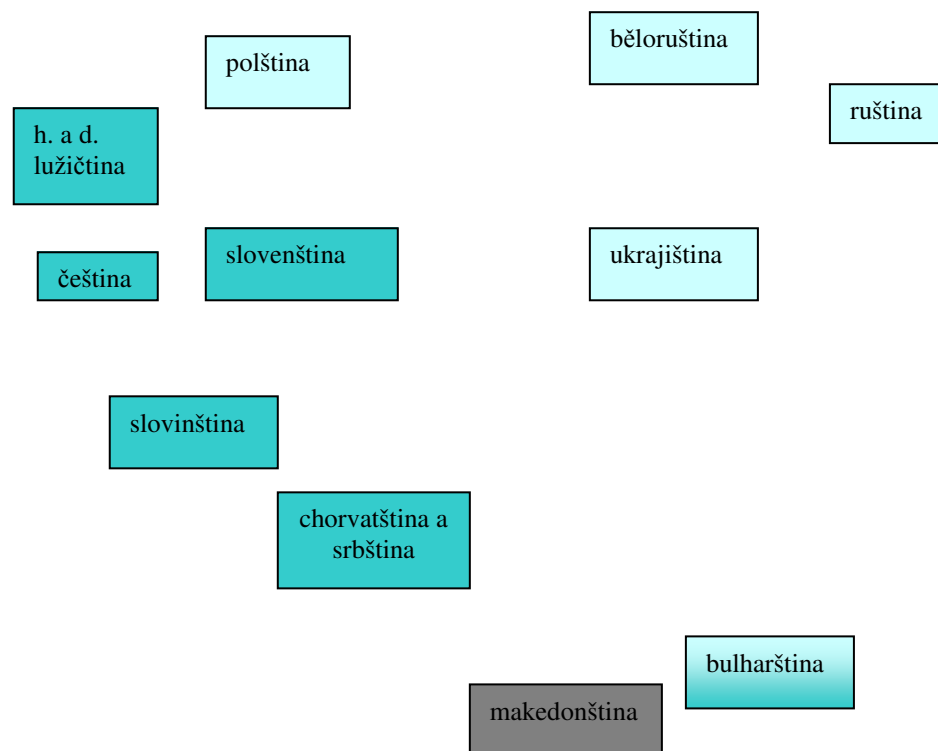

Schéma 21: perfektivní prézens ve funkci narativizační

Mapa 5: perfektivní prézens ve funkci narativizační

3.7 Souhrnná klasifikace jazyků podle ústředních významů perfektivního prézentu

Mezi významy, které je perfektivní prézens ve slovanských jazycích schopen prostředkovat, mají dva prominentní postavení: je to jednak význam futurální, jednak habituální. Přestože ani jejich vzájemný poměr není rovnocenný, v porovnání se zbylými užitími dosahují oba výrazně vyššího stupně gramatikalizace a zasahují prakticky celý slovanský prostor. V celkovém pohledu se ukazuje, že hodnoty futura a habitualy představují nejvhodnější oporu pro souhrnnou klasifikaci slovanských jazyků. V distribuci a profilaci vymezených funkcí perfektivního prézentu můžeme tedy z těchto pozic konstatovat dvojí směr funkčního vyhraňování: na jedné straně tendenci k oprošťování futurálního významu od všech významů alternativních a jeho prosazení jakožto výhradní sémantické dispozice perfektivního prézentu, na druhé straně rozvinutí sémantiky habituálnosti. Přejít mezi těmito dvěma vyhraněnými kategoriemi je pozvolný, takže

celkový obraz distribučních poměrů můžeme znázornit pomocí škály, jež pro jednotlivé slovanské jazyky stupňuje rozsah osvojených funkcí.

Rozsah stupnice určuje opozice futurum – habituálnost, každý z členů přitom definuje krajní sémantické hodnoty perfektivního přítomku:

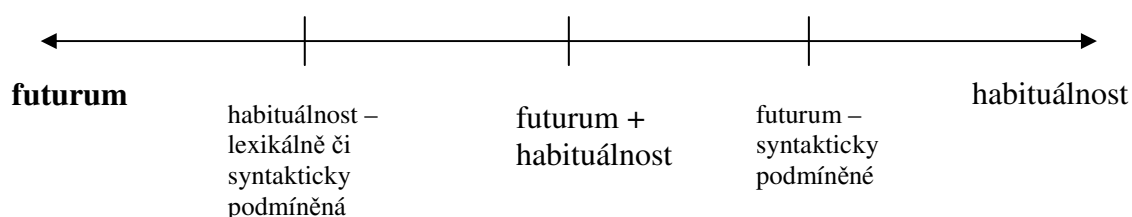

Schéma 22: rozptyl významů prostředkovaných perfektivním přítomkem na škále futurum-habituálnost v celoslovanské perspektivě

Levý pól škály, definovaný čistě futurální sémantikou, obsazuje polština, která pro perfektivní přezens jednoznačně připouští pouze značení budoucnosti, všechna ostatní užití jsou okrajová nebo sporná. Těsně za polštinu se řadí ruština a další východoslovanské jazyky, kde už jsou doklady na alternativní, ne-futurální významy bohatší: perfektivní přezens zde může omezeně sloužit i k vyjádření opakovaných dějů, ovšem pouze za předpokladu, že je habituální povaha děje lexikálně specifikována. K tomu účelu se standardně užívá částice *byvajeť* (a tvoří tak protějšek k výše zmíněné partikuli *byvalo*, jež se vztahuje k opakovaným dějům v minulosti), uvozující samotné vyprávění, které už dále může zahrnovat i perfektivní tvary sloves. Perfektivní přezens v habituálním významu se může zároveň objevit ve vedlejších větách, zejména podmínkových a časových.

Na opačném pólu osy se nachází bulharština, která pro perfektivní přezens připouští především význam habituálnosti. Akceptabilitu habituální funkce perfektivního přítomku v bulharštině by však bylo spíše vhodnější nazvat tolerancí. Je totiž třeba upozornit na to, že míra gramatikalizace habituálního významu v bulharštině není srovnatelná se stupněm gramatikalizace futura v jazycích severoslovanských. Ačkoli jsme oba rysy použili jako klasifikační kritéria a tím je svým způsobem zrovnoprávnili, je třeba mít na paměti jejich rozdílnou relevanci (ve schématu naznačenou rozdílem v plnosti písma, futurum tučně, habituálnost normálním fontem).

Konečně střední pozici zaujímají jazyky západoslovanské (mimo polštinu) spolu se slovinštinou, srbštinou a chorvatštinou. Ty v sobě slučují oba dva významy – futurum i

habituálnost, a tak tvoří určitý přechodový článek mezi bulharštinou a zbylými jazyky severoslovanskými. Oproti ostatním slovanským jazykům zároveň ochotně rozvíjejí i významy mimo okruh centrální opozice futurum – habituálnost.

Relevantnost zvoleného uspořádání potvrzuje i chování perfektivního prézentu na rovině syntaxe. Omezení, kterým perfektivní prézens pod tlakem větné struktury podléhá, velmi přesně odpovídají celkovému rozvržení i členění osy, která prezentuje distribuci zjištěných funkcí ve slovanských jazycích, a nepřímo tak dokazují, že se nám daným zobrazením podařilo zachytit některé podstatné vztahy systému slovanských jazyků včetně plynulého přechodu mezi jednotlivými hodnotami.

Úvodní kapitola o obecném charakteru futurálních markerů upozornila na větné struktury, které často nepřipouštějí užití standardních futurálních prostředků, a vyžadují jejich nahrazení nepříznačovějšími alternativami, v případě futura tvarem prézentu. Těmito kontexty jsou vedlejší věty časové a podmínkové, představující neasertivní užití slovesných forem. Děj v okolnostním významu, ať už v podobě časového určení nebo podmínky, má vždy hypotetičtější povahu než děj na dalším nezávislý, není pevně časově ukotven a vevázan do časové osy, proto bývá značen méně příznakovými časy. Omezení, která neasertivní kontexty kladou na povahu akceptovatelných gramatických prostředků, se vztahují i na nositele jiných než čistě futurálních významů – zásadním předpokladem je sémantická neustálenost daného tvaru. Vedlejší věty bychom tedy mohli chápat jako jakési senzitivní filtry, které propustí jen plně „asimilované“, gramatikalizované jazykové prostředky, nebo naopak, jako filtry, které – z opačného pohledu – zmírňují restrikcí, kladenou na standardní užití (v neasertivních kontextech = hlavních větách) gramatických významů, v podstatě snižují nároky na specifikaci příslušné časové formy, určenost gramatické kategorie a připouštějí méně příznakový gramatický marker.

Při správném nasvícení a systémové interpretaci dostupných dat³⁷ se právě v obsazení vedlejších vět ukazuje velmi zajímavá paralela mezi akceptovatelností perfektivního prézentu v roli markeru budoucnosti v bulharštině (a spolu s ní s dalšími jihoslovanských jazyky) a téhož tvaru jakožto prostředku vyjadřování habituality v ruštině. Perfektivní prézens v těchto kontextech vystupuje jako jakási defaultní hodnota, jako méně specifikovaná varianta příslušného gramatického významu, tj. budoucnosti v bulharštině a habituálnosti v ruštině.

³⁷ Viz nevýhody jednostranného popisu u Křížkové, která u jihoslovanských jazyků konstatuje futurální význam perfektivního prézentu ve vedlejších větách („V dnešních slovanských jazycích máme stav takový, že jižní jazyky slovanské (kromě slovinštiny) s výjimkou vět vedlejších neznají dokonavý prézens ve významu futura, dokonavý prézens však plní všechny funkce, vyplývající z jeho neaktuálnosti, mimočasovosti (viz prézens historický, děj obvyklý, opakovaný, věty podmínkové atp...)“ (Křížková 1960: 29). Takové pojetí, třebaže není fakticky chybné, však zastírá systémové souvislosti v celku slovanského jazykového prostoru a brání lingvisticky relevantním generalizacím, např. právě o nižší stabilitě daného tvaru ve futurální funkci.

Porovnání „propustnosti“ hlavních a vedlejších vět pro reprezentativní slovanské jazyky nabízí tabulka definující v binárním rozlišení možnosti užití perfektivního přezentu v jedné ze dvou vymezených funkcí:

FUTURÁLNÍ VÝZNAM (bez ohledu na habituálnost)	BULHARŠTINA	RUŠTINA	ČEŠTINA
hlavní věty	-	+	+
vedlejší věty	+	+	+
HABITUÁLNÍ VÝZNAM (bez ohledu na čas)			
hlavní věty	+	-	+
vedlejší věty	+	+	+

Tabulka 14: obsazení perfektivního přezentu v hlavních a vedlejších větách v bulharštině, ruštině a češtině, varianta A

Znaménkem „+“ jsou značeny kontexty, ve kterých se perfektivní přezens v odpovídajících významech objevuje, symbolem „-“ okolí, kde je jeho výskyt vyloučen.

Symetričnost restriktivity vedlejších vět vynikne zřetelně v mírně modifikovaném zobrazení, explicitně zachycující a stupňující přechod mezi relevantními kategoriálními významy a syntaktickými kontexty:

	ASERTIVNÍ KONTEXTY	NEASERTIVNÍ KONTEXTY		ASERTIVNÍ KONTEXTY
	HABITUÁLNOST	HABITUÁLNOST	BUDOUCNOST	BUDOUCNOST
RUŠTINA	-	+	+	+
BULHARŠTINA	+	+	+	-
ČEŠTINA	+	+	+	+

Tabulka 15: obsazení perfektivního přezentu v hlavních a vedlejších větách v bulharštině, ruštině a češtině, varianta B

Rozložení ústředních funkcí perfektivního prézentu v jednotlivých slovanských jazycích prezentuje přehledová tabulka:

JAZYK	MINULÝ DĚJ		SOUČASNÝ DĚJ		BUDOUCÍ DĚJ
	JEDNORÁZOVÝ	OPAKOVANÝ	JEDNORÁZOVÝ	OPAKOVANÝ	
RUŠTINA	-	(+)		(+)	+
BULHARŠTINA	+/-	+(?)		+	-
ČEŠTINA	+	+		+	+

Tabulka 16: spektrum funkcí perfektivního prézentu ve slovanských jazycích – předběžné shrnutí

Modře jsou značeny případy podmíněného či ne plně vyhraněného užití, kdy gramatický systém nepředepisuje jednu absolutní variantu. Modrá pole v řádku ruštiny signalizují lexikální podmíněnost vyjadřovaných významů, u bulharštiny možnost volby mezi dvěma variantami – konkrétně perfektivem nebo imperfektivem prézentu. Preferováno je přitom vyjádření pomocí imperfektiva. Otazník v sousedním poli značí určitou nejistotu o platnosti zanesené hodnoty. Dostupná literatura neuváděla explicitně pro tento význam žádný přímý doklad, z logiky systému lze ale soudit, že s největší pravděpodobností bude tento význam v jazyce, kde je habitualita v obecné časové platnosti s tvarem perfektivního prézentu prokazatelně spjata, obsazen pozitivně. Šedě zbarvená plocha vyznačuje užití obecně sporné, každopádně nepřilíš frekventované, které v této perspektivě zůstává stranou našeho zájmu.

Zjermíme-li konečně uvedený celkový přehled ještě rozlišením asertivních a neasertivních kontextů, jež jsme provedli výše, obdržíme výsledný obraz funkční distribuce slovanského perfektivního prézentu (při projekci hodnot pro neasertivní užití zohledňujeme pouze děje opakované v současnosti, pro minulé habituální užití nemáme dostatek dokladů, započtení neasertivních kontextů by ostatně nepřineslo z hlediska systematizace dat valný užitek):

JAZYK	MINULÝ DĚJ		SOUČASNÝ DĚJ			BUDOUCÍ DĚJ	
	JEDNO- RÁZOVÝ	OPAKO- VANÝ	JEDNO- RÁZOVÝ	OPAKOVANÝ		NEASER- TIVNÍ	ASER- TIVNÍ
				ASER- TIVNÍ	NEASER- TIVNÍ		
RUŠTINA	-	(+)		+/-	+	← +++	+++
BULHARŠTINA	+/-	+ (?)		+++	+++ →	+	-
ČEŠTINA	+	+		+	+	+	+

Tabulka 17: spektrum funkcí perfektivního přezentu ve slovanských jazycích – celkový přehled

Ztrojením kladného znaménka je označeno předpokládané funkční centrum pro daný tvar, tedy užití, ve kterém je perfektivní přezens v tom kterém jazyce nejpevnější. Z efektu, který se projevuje analogickým posunem znamének v polích sousedících s centrálním významem, lze usuzovat, že působnost prototypického významu přesahuje původně vymezené pole vlastní sémantiky a modifikuje hodnoty v bezprostředně sousedních polích. Směr vlivu je schematicky znázorněn šipkou.

Ukazuje se, že způsob artikulace problému a jeho vhodné zobrazení může přispět k nepoměrně hlubšímu vhledu do povahy zkoumaných fakt: v tomto případě dovoluje lokalizovat centrum sledovaného významu a zachytit efekty, které jádrový význam vyvolává v dosahu svojí působnosti. Vymezené funkce tak v širším systémovém zázemí prozrazují nekategorieální charakter vnitřní struktury v klasickém slova smyslu, a naopak vykazují rysy příznačné pro kategorie organizované prototypicky.

3.8 Shrnutí kapitoly 3

Cíle předložené kapitoly se odrážejí v poměrně členité struktuře výkladu. Vlastní analýze časových funkcí perfektivního přezentu a jejich distribuce ve slovanských jazycích předchází obecně-teoretická kapitola seznamující s hlavními proudy aspektologického uvažování domácí i zahraniční tradice a jejich relativním přínosem pro popis slovanského aspektu. Jejím účelem bylo zejména rozlišit významy, ve kterých se tohoto termínu tradičně užívá, a pomocí jemnějšího pojmového aparátu prozkoumat povahu aspektu ve slovanských jazycích.

Kapitoly 3.1.1 až 3.1.3 rozlišily dvě základní pojetí aspektu, „vlastní“ aspekt, jak s ním pracovala kontinentální, především slavistická tradice, a aspekt lexikální, jak ho

vymezila tradice angloamerická. „Vlastní“ aspekt je kategorií gramatickou, vyjadřovanou v zásadě morfologicky, aspekt lexikální, v moderních koncepcích označovaný rovněž jako aktionsart či teličnost, je inherentní součástí lexikální, slovesné sémantiky. Rovina vlastního aspektu a aspektu lexikálního jsou na sobě vzájemně závislé; sémanticky ohraničené, telické jednotky tíhnou k perfektivnímu ztvárnění, sémanticky neohraničené, atelické k imperfektivnímu.

Status slovanské opozice perfektiv a imperfektiv je tradičním předmětem sporu aspektologických teorií. Zatímco domácí lingvistická tradice ji ztotožňuje spíše s aspektem morfologickým, některé současné koncepce vyrůstající z angloamerické inspirace ji považují spíše za vyjadřovací prostředek telicity. Typologické přístupy volí škálovitou kategorizaci a slovanský aspekt poměřují shodou jeho typických funkcí s prototypickými funkcemi perfektiv a imperfektiv.

V okruhu časových významů, které je perfektivní přezens ve slovanských jazycích schopen prostředkovat, lze rozlišit především následující funkce: 1) reference k budoucím událostem, 2) vyjadřování habitualy a širších časových významů, 3) význam charakterizační, 4) význam schopnostní, 5) význam kvalifikující, 6) vyjádření následnosti dějů, ať už v časově netransponované, či transponované podobě (případ historického přezentu), a 7) pro češtinu dokonce i odkaz k aktuálně probíhajícím dějům. Aktuální platnost perfektivního přezentu přitom dosavadní koncepce kategoricky popíraly.

V aktuálním rozsahu funkcí vyjadřovaných perfektivním přezentem se jednotlivé slovanské jazyky výrazně liší. Nejrozvinutější škálou časových významů pro perfektivní přezens disponují obecně jazyky záposlovanské (mimo polštinu) spolu se slovinštinou a omezeně též srbštinou a chorvatštinou. Zde si perfektivní přezens kromě funkce futurální osvojil i význam habituální, charakterizační, schopnostní, kvalifikující, může vystupovat ve funkci narativizační i v historickém přezentu a je omezeně přípustný v aktuální platnosti (výrazně ve slovinštině u performativně užitých sloves, v obecné referenci k aktuálním dějům v češtině). Zbylé jazyky severoslovanské větve rozvinuly především funkci futurální, ostatní časové významy zůstávají spíše potenciální. Jihoslovanské jazyky mimo slovinštinu a makedonštinu, která perfektivní přezens v samostatném užití zcela vylučuje, připouštějí futurální interpretaci perfektivního přezentu pouze ve vedlejších větách, ze zbylých významů je výraznější význam habituální.

Pro účely typologické a areálové klasifikace slovanských jazyků se ukazují být zvlášť relevantní především dva rysy: futurální reference a reference k habituálním dějům. Při vědomí určitého rozdílu ve stupni jejich gramatikalizace je lze užít jako nástroje souhrnné

klasifikace slovanských jazyků podle druhu a rozsahu funkcí, které každý z nich pro perfektivní přezens rozvíjí. Na jedné straně tak stojí polština, která perfektivní přezens vyhrazuje téměř výlučně pro futurální referenci, na straně druhé bulharština, kde je výrazněji etablován pouze význam habituálnosti. Středové postavení zauímají jazyky západoslovanské (mimo polštinu) spolu se slovinštinou, kde se oba významy stýkají a jsou provázeny i dalšími mimo centrální opozici. Ze všech slovanských jazyků nelze do klasifikační škály zahrnout pouze makedonštinu.

4 Syntetické futurum determinovaných sloves (typ *půjdu, ponesu*)

V této kapitole se soustředím na poslední z řady prostředků, které – alespoň v češtině, analýza pro ostatní slovanské jazyky bude teprve následovat – slouží *primárně* k futurální referenci: opisné futurum, perfektivní přezens a syntetické futurum. Všechny uvedené prostředky spojuje vysoký stupeň gramatikalizace ve futurální funkci, kterou se liší od dalších, alternativních prostředků značení budoucnosti (imperfektivní přezens některých sloves, některé modální konstrukce apod.). Ty jsou v možnostech futurální platnosti výrazně omezeny, význam budoucnosti je u nich kontextově či lexikálně podmíněn a představuje pouze okrajové, *sekundární* užití.

Vzhledem k tomu, že syntetické futurum není hlavním předmětem zájmu této práce, bude mít tato kapitola ve srovnání s ostatními spíše přehledový charakter: omezím se na výčet základních otázek spjatých se syntetickým futurem, klasifikaci jednotlivých témat, přehled a kritické zhodnocení některých výrazných studií věnovaných této kategorii. V závěru konfrontuji některá tradovaná tvrzení o distribuci syntetických a analytických forem (*ponesu x budu nést*) s vlastním nálezem v Českém národním korpusu, který nastiňuje poměry v současné praxi v poněkud jiném světle.

Pozornost věnovaná v české lingvistické tradici syntetickému futurem se dosud soustředila především na tři okruhy otázek:

- 1) historický vývoj syntetických tvarů, resp. původnost nebo odvozenost jejich časově-aspektuální hodnoty,
- 2) vidový charakter syntetického futura,
- 3) sémantické vymezení okruhu sloves, která toto futurum tvoří.

4.1 Historický vývoj syntetických tvarů

V dosavadním popisu syntetického futura lze rozlišit v zásadě dva názory na vývoj syntetických forem. První z nich představuje syntetické futurum jako vývojově pozdější fázi perfektivních futur, resp. tvarů perfektivního přezentu. Podle této teorie prošlo syntetické futurum spolu s ostatními prefigovanými slovesy v přezentu stadiem perfektivizace, na rozdíl od ostatních perfektivních slovesných forem však později perfektivní charakter ztratilo a vyhranilo se jako imperfektivní.

Ze zahraniční lingvistiky se tomuto náhledu blíží Comrie, který pro syntetické futurum předpokládá gramatikalizační postup od funkce Perfective Non-past přes Perfective Future po pouhé Future, v Comrieho formulaci „irrespective of aspect“ (Comrie 1976: 67). Comrieho biaspektuální pojetí syntetických forem není v zahraniční lingvistice ojedinělé (viz Comrie & Corbett 1993: 483; autorem studie o češtině je David Short) a ostatně i v českém popisu má svou tradici. Většina současných bohemistů se nicméně dnes již shoduje na imperfektivním charakteru syntetických futur a pro nedokonavost argumentuje i tato práce.

Podle druhé z teorií syntetická futura naopak podržela původní vidově nespecifikovaný (protože předvidový) futurální význam, „který mohl mít nahodile každý psl. prézens, ale který byl přednostně spjat s prézenty s ingresivní předponou [mimo jiné právě předpona po-] nebo s ingresivním nazálním infixem [ve tvaru *budu*].“ (Kopečný 1962: 81)

Důvody pro toto pojetí shrnuje Kopečný do tří bodů:

1) ve staré češtině existovalo hned několik předpon ingresivního významu, která neměla perfektivizační funkci (*vz-*, *u-*). Jejich význam ve spojení se slovesem byl ekvivalentní dnešním konstrukcím s fázovým slovesem: *začnu něco dělat*, tedy nikoli *udělám*. Postupně však nesystémové ingresivní předpony podlely všeobecné perfektivizaci prefigovaných sloves,

2) jednodušší je vysvětlit zachování původní nedokonavosti než ztrátu dokonavosti v době, kdy v češtině probíhal proces opačný, totiž právě perfektivizace,

3) nepřesvědčivější argument plyne podle mého názoru z poměrů v jazycích jihoslovanských, slovinštině a zejména srbštině a chorvatštině. Byť se zde syntetické futurum objevuje jen v ojedinělých případech (většinou pouze u sloves *jít*, popř. *jet*), má v obou jazycích podle Kopečného syntetické futurum jasně futurální význam (vidový charakter je už však sporný). Srbština ani chorvatština přitom negramatikalizovaly futurální význam perfektivních sloves v prezentu. Je zjevné, že (nedokonavý) futurální význam syntetického futura nemůže být za těchto okolností podmíněn gramatikalizací perfektivního prezentu ve futurální funkci. Ve slovinštině, srbštině a chorvatštině syntetické futurum fází perfektivního futura (viz Comrieho gramatikalizační schéma zmíněné výše) neprošlo, a přesto futurální význam má.

4.2 Vidový charakter syntetického futura

Je až s podivem, kolik pozornosti otázka vidové platnosti syntetického futura budila v dějinách českého mluvnictví a kolik generací českých lingvistů na ni hledalo odpovědi. Dnešní imperfektivní pojetí syntetického futura nebylo zdaleka vždy samozřejmé, ve starších obdobích – zhruba od počátku národního obrození po Gebauera a Ertla – panovalo naopak přesvědčení o jeho perfektivitě. Teprve v moderní době – počínaje Trávníčkem – převládlo hodnocení imperfektivní. Ještě v šedesátých letech polemizuje Kopečný se stanoviskem Mazonovým, který nedokonavost syntetických tvarů opět zpochybňuje. Kopečný snaží pro podporu nedokonavosti čtyři zásadní důkazy (Kopečný 1960):

- 1) synonymie syntetických tvarů s analytickými, jasně nedokonavými (*budu letět = poletím*),
- 2) tvarová defektnost syntetického futura: prefigovaný futurální tvar (*ponese*) není analogický ostatním slovesným tvarům, zejména infinitivu a minulému přičestí (neexistuje **ponést, *ponesl*), jako je tomu u ostatních prefigovaných perfektivních sloves,
- 3) neschopnost syntetického futura vystupovat v sekundárních významech perfektivního přezentu, zejména v roli historického přezentu,
- 4) syntetické futurum nesugeruje ohraničenost, je stejně tak možné říct *Ty to poneseš dvě hodiny* jako *Ty to poneseš stále*.

První a poslední argument postihují stránku významovou, druhý formální a třetí funkční. Domnívám se, že argumentace sémantikou je obecně nepřesvědčivá, nalézt spolehlivá kritéria poměrování významů je obtížné a hodnocení významové ekvivalence bez opory v jazykových faktech sklouzává k intuitivním soudům. Nadto se právě v rozvržení syntetických a analytických forem (*budu letět / poletím*) projevují nezanedbatelné rozdíly: u žádného ze sloves, která disponují oběma tvary, není poměr alternujících tvarů vyrovnaný, naopak každé sloveso vykazuje jasnou preferenci jedné z forem.

Skutečně obstát tak mohou pouze dva argumenty, formální a funkční. Ty postihují kritéria, která jedině dokážou vymezit vidový charakter syntetických futur (a širěji kategoriální charakter jakékoli gramatické formy) na opravdu spolehlivém základě: je to distribuce syntetických tvarů v gramatickém systému a distribuce jejich funkcí.

Kritérium formální distribuce je obsaženo v Kopečného postřehu o „tvarové defektnosti“ syntetických forem. Formálním důkazem imperfektivity syntetického futura je naprosto shodná distribuce syntetického tvaru s tvary analytických futur, liší se pouze okruh sloves, se kterými je každý z nich kompatibilní: futurální prefixy (*ponese*) se připojují pouze

k omezené skupině sloves se zvláštní sémantikou determinovanosti, všechna ostatní (imperfektivní) slovesa tvoří futurum analyticky. Vztahy mezi řadou slovesných tvarů determinovaných sloves a řadou slovesných tvarů ostatních imperfektivních sloves v přítomnosti jsou analogické:

tančit tančil **bude** tančit
nést nesl **ponese**

Kritérium formální distribuce nás zde dovádí ke stejnému závěru jako v případě mnoha dalších formálních odchylek v systému gramatických prostředků: výrazová variabilita určité kategorie (např. formálně odchýlné koncovky plurálu u označení částí těla v češtině) je zaštitěna shodnou distribucí variujících prostředků. Alternace analytických a syntetických futur je v podstatě jedním z příkladů supletivismu.

Formální vyhraněnost syntetických futur je ohrožována funkční rozmanitostí prefixu, který determinovaným slovesům slouží jako marker futura. Stabilitu prefixu *po-* ve futurální funkci potenciálně nejvíce oslabuje jeho homonymie s významem malé míry děje: *popostrčit*, *pootevřít*, *poodhrnout* apod. (PMČ 1995: 209). Imperfektivní futurální tvary determinovaných sloves mohou být teoreticky stejně dobře interpretovány jako futurální tvary perfektivních sloves s významem malé míry děje (vyjadřujících tzv. způsob slovesného děje). Riziku významové homonymie s významem malé míry děje čeština předchází tím, že prefix *po-* v jeho slovtvorné funkci u determinovaných sloves reduplikuje. Zatímco tedy futurální tvar determinovaných sloves značených zároveň pro malou míru děje můžeme teoreticky interpretovat jako sřetězení dvou různých prefixů, gramatického a slovtvorného, ostatní tvary (infinitiv, příčestí atd.) takové pojetí vylučují a naznačují, že reduplikaci prefixu *po-* u determinovaných sloves je třeba chápat jako lexikálně omezenou variantu prefixu malé míry děje. Systémové vztahy mezi jednotlivými tvary znázorňuje následující tabulka.

	PŘÍČESTÍ MINULÉ	INFINITIV	FUTURUM
ZÁKLADNÍ TVAR	nesl	nést	ponese
SYSTÉMOVÉ, AVŠAK NEREALIZOVANÉ VYJÁDRĚNÍ VÝZNAMU MALÉ MÍRY DĚJE	*ponesl	*ponést	*ponese
SKUTEČNÉ, LEXIKÁLNĚ PODMÍNĚNÉ VYJÁDRĚNÍ MALÉ MÍRY DĚJE	poponesl	poponést	poponese

Tabulka 18: formálně systémové vztahy mezi determinativy a z nich derivovanými prefigovanými slovesy s významem malé míry děje

Vzorec formální distribuce syntetických futur potvrzuje i distribuce jeho funkcí. Funkční pole tohoto typu futur je téměř plně identické s funkčním rozsahem nedokonavých futur analytických. Rozhodující jsou přitom přirozeně funkce sekundární, neboť primární funkce, jíž je značení budoucnosti, je dokonavému i nedokonavému futuru společná. Zatímco sekundární významy analytických futur jsou syntetickému futuru principiálně otevřeny, alternativní významy perfektivního prézentu syntetické futurum vyjádřit nedokáže – nad všemi potenciálními významovými rysy vždy převládne jeho futurální sémantika. Zřejmě nejprůkaznější je v tomto ohledu Kopečným zmiňovaná restrikce na užití v rámci historického prézentu³⁸. Jak bylo řečeno výše, v transpozici minulých dějů do přítomnosti čeština jako jeden z mála slovanských jazyků dovoluje podržet aspektuální distinkci i v přítomných tvarech. Dvojicí, která v tomto užití doplňuje préteritní tvary, je přitom imperfektivní a perfektivní prézens. Kdyby platila hypotéza o dokonavosti syntetického futura, nebyl by jediný důvod pro to, aby se toto „perfektivní“ futurum bránilo transpozici, které se všechna primárně perfektivní futura (tvary perfektivního prézentu) ochotně podvolují. Právě proto, že je syntetické futurum cele futurem, a to futurem příznakovým, stejně jako futurum analytické, nejsou mu přístupné oblasti užití vyhrazené pouze tvarům perfektivního prézentu.

Přestože lingvistické popisy sekundární užití syntetických futur v zásadě připouštějí, míra, ve které je syntetické futurum tyto sekundární funkce schopno plnit, je už předmětem dohadů. Nejvýraznější odvozenou funkcí všech imperfektivních futur je vyjadřování subjektivněmodálního postoje mluvčího k referovanému ději. Užitím příznakově futurálního tvaru mluvčí signalizuje jistotu či nejistotu o platnosti tvrzení. U futurálních tvarů determinovaných sloves však podle mnohých lingvistů není modální složka tak vyhraněná jako u futur analytických. Kopečný např. u syntetických futur konstatuje mnohem silnější

³⁸ Kopečný argumentuje příkladem: „včera ti stojím na rohu mototechny a najednou ti ke mně *přijde*/**půjde* NN“.

tendenci vyjadřovat nejistotu o přítomném ději (modální význam) tvary analytickými: registruje sice modální odstín v případech jako „Slečinka *jistě nepůjde* nakupovat“ (při pohledu na dívku s nákupní taškou) ... nebo „Ta *sotva ponese* v košíku brambory“ (Kopečný 1960: 189), v jiných výskytech jej však už zpochybňuje: „...o vzdáleném červeném poli řekneme spíše „To tam *nejspíš budou kvést* vlčí máky“ než „To tam *pokvetou* vlčí máky.““ (Kopečný 1960: 189) Za rozhodující faktor přítom Kopečný považuje míru, ve které je platnost referované skutečnosti rozeznatelná: čím více je pozorovaný děj přístupný bezprostřednímu náhledu, tím spíše je domněnka o něm verifikovatelná a tím spíše mluvčí užije syntetického tvaru. Naopak s rostoucí nejistotou o platnosti referovaného děje stoupá i pravděpodobnost analytického vyjádření. Neochotu syntetického futura plně prostředkovat modální význam zaznamenává i Bláha (2008: 104), a to u všech sloves bez ohledu na primárnost či fakultativnost syntetického tvaru. I ve větě „[malý Petřík] teď asi půjde ze školy ...“ (Bláha 2008: 104) v časově-modálních významech slovesa údajně převažuje význam časový nad modálním: výpověď ve větší míře odkazuje k bezprostředně následujícímu budoucímu okamžiku (tedy k časovosti) než k postoji mluvčího o platnosti referovaného děje (tedy k modalitě). Bláha z těchto zjištění vyvozuje „[s]pecifický, čistě časový význam [syntetického] futura“, který se v jeho zkoumání „projevil v malé schopnosti tohoto tvaru vystupovat v sekundárních užitích přítomného perfekta a analytického futura.“ (Bláha 2008: 162)

Adekvátně posoudit možnosti alternativního užití syntetického futura je obtížné: doklady na modální užití syntetických forem jsou sporé, i v poměrně rozsáhlých databázích (s jakou pracoval např. Bláha 2008) tvoří jen nepatrné procento všech výskytů, které nedovoluje dovést obecnější závěry o jeho povaze či distribuci. Popis sekundárních funkcí syntetického futura je proto často zatížen subjektivním hodnocením, odráží spíše lingvistovo vlastní jazykové povědomí než skutečnou, obtížně přístupnou jazykovou praxi.

Obecně je asi možné souhlasit s tím, že determinovaná slovesa inklinují k vyjadřování modálního významu analytickým způsobem. Taková tendence se zdá přirozená a systémová: analytické futurum je v roli prostředku vyjadřování systémově ukotvenější a ustálenější než futurum syntetické, vyhrazené jen omezené skupině sloves. Nedomnívám se však, že by pravděpodobnost užití syntetického futura jako nositele modálních významů závisela na stupni nejistoty o referovaném ději, jak tvrdí Kopečný. Přirozenější a jednodušší vysvětlení se podle mého názoru nabízí hledat v charakteru samotných sloves a obecných preferencích, které každé sloveso vykazuje pro jednu z forem. Tam, kde je syntetická futurální forma jedinou možnou nebo výrazně využívanější variantou (*půjdu, pojedu, ponesu...*) vyjádření

budoucnosti, lze očekávat, že i další významy budou prostředkovány tímto tvarem, naopak s obecnou tolerancí analytických tvarů poroste i pravděpodobnost využití analytického futura coby základního, nepříznačového, ustáleného prostředku signalizace modality (*bude kvést* oproti *pokvete*). Samotná převaha syntetických tvarů nad analytickými negarantuje syntetické vyjádření modality (jak naznačuje korpusový nález zjištěný pro poměr analytického a syntetického vyjádření, viz níže), analytická konstrukce bude pro modální významy obecně využívanější i u sloves s preferencí syntetických tvarů, ale určitou závislost na celkové akceptabilitě analytického futura je snad oprávněně předpokládat. Současně je třeba upozornit, že pravděpodobně nejfrekventovanějším prostředkem vyjádření modality nebude vůbec slovesný tvar, nýbrž modální částice jako *asi*, *možná*, *snad* atd.

Všechny předestřené úvahy nicméně zůstávají pouhými spekulacemi, jejich empirické doložení přesahuje možnosti této práce.

4.3 Sémantické vymezení okruhu sloves akceptujících syntetické futurum

Mluvnice češtiny II definuje skupinu sloves se syntetickou variantou futura jako „slovesa jednosměrného pohybu a slovesa trvání nebo změny stavu (jež jsou rovněž pojaty jako jednosměrný pohyb).“ (Petr (ed.) 1986: 417) Syntetické futurum si v češtině udržuje znatelně pevnější pozici, než je ve slovanském prostoru běžné: nejenže je dodnes základním, živým prostředkem reference k budoucnosti determinovaných sloves, ale dokonce je na základě sémantické analogie dotvářeno i ke slovesům, která primárně využívají futurum analytické. Rys determinovanosti je tedy v češtině natolik výrazný, že nejenže zajišťuje formální vyhraněnost původních jádrových determinovaných sloves, ale odráží se i ve formálním projevu sloves primárně nedeterminovaných.

Vzhledem k tomu, že determinovaná slovesa jako taková nejsou předmětem hlavního zájmu této práce, nebudu zpochybňovat klasifikace, které pro ně v literatuře existují, a spokojím se s jedním z již navržených modelů. Pro účely dalšího popisu přejímám klasifikaci Bláhovu, která je postavena na podrobné analýze aktuálního materiálu (Bláha 2008: 38).

Determinovaná slovesa netvoří homogenní skupinu, mezi jednotlivými členy této kategorie se naopak rýsují výrazné rozdíly. Jeden z hlavních postihuje rozlišení mezi tzv. determinativy primárními a determinativy sekundárními. Primární determinativa jsou ta, která si uchovala historicky původní způsob vyjadřování futura (a dalších znaků determinativních sloves, viz níže) a která současně tento prostředek využívají jako základní, nepříznačovou, popř. jedinou přípustnou formu futurální reference. Sekundární determinativa jsou naopak

vývojově nepůvodní, syntetické futurum k nim bylo přitvořeno na podkladě systémové analogie s významem determinovanosti. Syntetické futurum není základní, nýbrž příznakovou, fakultativní možností jejich časové reference, nepříznakově tvoří futurum analyticky. Dělení determinativ tedy odráží jednak vývojové, jednak systémové hledisko. Přechod mezi oběma typy determinativ je plynulý, stejně jako rozdíly uvnitř obou kategorií.

Základním *sémantickým* organizačním principem determinativ je podle Bláhy stupeň jejich determinativního potenciálů, který vyjadřuje „míru schopnosti slovesa vystupovat jako determinované, tj. míru schopnosti tvořit futurum typu *půjdu, ponesu*.“ (Bláha 2008: 62) Determinativní potenciál dovoluje seřadit jednotlivá slovesa podle míry, ve které naplňují kategoriální význam čistého lineárního pohybu. Uspořádání determinativ si můžeme znázornit pomocí následující škály:

PRIMÁRNÍ DETERMINATIVA										SEKUNDÁRNÍ DETERMINATIVA			
JÁDROVÁ		STŘEDOVÁ					PERIFERNÍ						
jít	jet	nést	vést	vést	běžet	letět	hnát	táhnout	vléct	lézt	frčct	mazat	vlát

Tabulka 19: řazení determinativ podle determinativního potenciálu

Dělení, zvláště v druhém řádu, přirozeně není absolutní, odráží spíš hlavní tendence než přesné hranice. Levý pól škály obsazují jádrová determinativa *jít* a *jet*, slovesa, která nejvlastněji, bez přídatných sémantických odstínů ztělesňují jádrovou ideu lineárního pohybu. Následují slovesa středová a periferní, jejichž sémantika se postupně vzdaluje ideálně determinativním slovesům a obohacuje se o další významové rysy. Pravý pól škály tvoří determinativa sekundární se zřetelnějším a méně zřetelným významem lineárního pohybu.

Navržené uspořádání podporují nicméně i faktory čistě jazykové. Mezi nejdůležitější patří tři typy korespondencí:

- korelace s nedeterminovanými slovesy (*jít – chodit, jet – jezdit* atd.),
- funkčnost imperativu *po-* (*jít – pojd', jet – pojed'*),
- konkurence syntetického a analytického způsobu vyjadřování futura (*půjdu – *budu jít, ponesu – budu nést*).

Každou z vymezených oblastí v následujícím výkladu stručně zmapuji.

a) Korelace s nedeterminovanými slovesy

Primárně determinovaná slovesa, vyjadřující směr či cíl pohybu, jsou úzce svázána s paralelní řadou sloves nedeterminovaných, místně neurčených. Každé primární determinativum má svůj indeterminativní protějšek, ne všechny původní dvojice však tvoří v současném systému skutečný korelativní pár. Stupeň svázanosti obou řad, determinativ a indeterminativ, je úměrný determinativnímu potenciálu slovesa: s klesajícím potenciálem se rozvolňuje vazba mezi členy dvojice, páry blíží se hranici se sekundárními determinativy ztrácejí původní lexikální souvislost (*lézt x ložit*). Sekundární determinativa nedeterminované protějšky už nemají. Obě paralelní řady zobrazuje následující schéma:

	PRIMÁRNÍ											SEKUNDÁRNÍ		
DET.	jít	jet	nést	vést	vést	běžet	letět	hnát	táhnout	vléct	lézt	frčet	mazat	vlát
INDET.	chodit	jezdit	nosit	vodit	vozit	běhat	létat	honit	tahat	vláčet	*ložit	0	0	0

Tabulka 20: korelace determinativ s nedeterminovanými protějšky

Korelace determinovaných sloves s nedeterminovanými bývá tradičně považována za jednu ze systémových opor kategorie determinovanosti. Ač obě řady sloves spadají pod imperfektiva, vykazují členové determinativního páru (determinativum + indeterminativum) společné rysy se členy vidové dvojice: determinativa mají blízko k perfektivům, indeterminativa k imperfektivům a dvojice determinativum-indeterminativum je v mnoha ohledech paralelní dvojici perfektivum-imperfektivum. Právě blízkost funkční distribuce obou dvojic posiluje systémově slabou pozici determinativního protikladu. Poměry mezi oběma dvojicemi si můžeme znázornit schematicky:

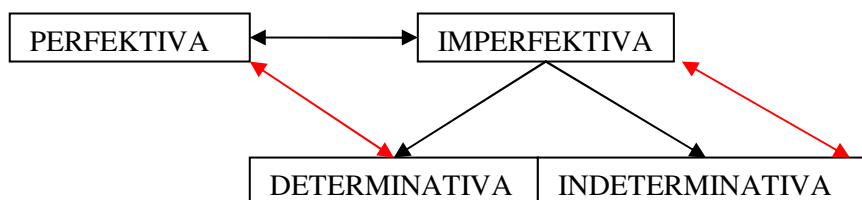

Schéma 23: funkční poměr perfektiv a imperfektiv k determinativům a indeterminativům

Následuje přehled nejdůležitějších korespondencí mezi členy obou kategorií:

- **determinativum – perfektivum:**

Determinovaná slovesa mohou v určitých kontextech suplovat perfektivní význam, např. „Tonda *šel* (=„odešel“) do města“ nebo Kdy už *půjde* (=odejde)?“ (příklady viz Bláha 2008: 60)

Jak determinativní, tak perfektivní sloveso vyžaduje terminativní doplnění.

- **indeterminativum – imperfektivum:**

Prézentý nedeterminovaných sloves (*chodí, létá, nosí*) mohou stejně jako prézentý imperfektiv (*píše, skáče, povídá*) vyjádřit jak aktuální význam, tak různé odstíny významu neaktuálního:

„Kdo to tam *běhá* po hrací ploše?“ = význam aktuální

„Často *nosí* pruhované tričko.“ = význam neaktuální habituální

„Malá Evička už *běhá*.“ = význam neaktuální schopnostní (příklady opět z Bláha 2008: 50)

- **determinativum-indeterminativum – perfektivum-imperfektivum:**

Determinativní protiklad kopíruje protiklad vidový při vyjadřování kladného a záporného imperativu:

„*Skoč* pro pivo.“ x „*Neskákej* po tom kanapi.“

„*Jdi* pryč.“ x „*Nechod'* pryč.“

b) Funkčnost imperativu *po-*

Všechna determinativa, a to jak primární, tak sekundární, disponují dvojím typem imperativu: nepříznačným bezpředponovým (*jdi, jed'*) a příznačným předponovým (*pojd', pojed'*). Rozdíl mezi nimi je nejen formální, ale i významový: bezpředponový imperativ vyzývá k pohybu směrem od mluvčího, předponový k pohybu směrem k mluvčímu. Rozdíl mezi předponovým a bezpředponovým imperativem slábne v přímé úměře k determinativnímu potenciálu slovesa. Nejvyhraněnější je u jádrových determinativ (*jít, jet*), s postupem k sekundárním determinativům se pomalu stírá. Faktickou sílu významu konstitutivního pro bezpředponový imperativ můžeme testovat zkřížením teoreticky výlučných rysů: pohyb směrem od mluvčího (vyjádřený gramaticky, imperativem) a pohyb směrem k mluvčímu (vyjádřený lexikálně, explicitním lokálním určením). Zatímco u jádrových determinativ vede tato kombinace k ne plně gramatické, popř. kontextově silně omezené výpovědi (*?Jdi ke mně*), středová determinativa už toto spojení připouštějí snáze (*Leť ke mně*).

c) Konkurence syntetického a analytického způsobu vyjadřování futura

Zřejmě nejdiskutovanější otázkou popisu syntetických futur je konkurence mezi syntetickým a analytickým vyjádřením budoucnosti. Svou roli zde jistě sehrálo (a stále hraje) i hledisko normativní, téměř každá česká mluvnice v kapitole o syntetickém futururu hodnotí přípustnost užití alternativních analytických forem, popř. naopak aplikaci syntetických forem na slovesa determinativnímu pojetí vzdálená. Obecně lze říci, že zatímco ve starší tradici popisu převládá často jazykově regulační, puristický přístup k tvarové konkurenci, v moderní době převažuje hledisko deskriptivní (uplatňované ovšem velmi nedůsledně, jak ukáží dále). Tomu odpovídá i vlastní hodnocení alternujících tvarů. Na rozdíl od starších lingvistů, kteří alternativní analytické formy vesměs odmítali, jsou novější mluvnice tolerantnější: analytické tvary u primárních determinativ (kromě jádrových členů) připouštějí v přeneseném, ne striktně pohybovém významu. Šmilauer uvádí jako ilustraci dvojici „s jemným odstínem významovým“ *budou plout* po všech oceánech, *popluje* do Austrálie (Šmilauer 1972: 223), Kopečný reprodukuje příklady Poldaufovy: „Já mu *budu vést* knihy, hospodářství proti Já ho *povedu* za ruku; lidové Já mu *budu lézt* do zadku? proti Já tam *nepolezu*.“ (Kopečný 1962: 47) Příruční mluvnice dokonce uvádí analytické tvary jako možné, aniž by jejich užití podmiňovala zvláštním kontextem: „*Budu běžet* úplně pomalu; Tyto sazenice *budou růst* dobře; Letos *budou kvést* stromy pozdě.“ (PMČ 1995: 317)

Vzájemný poměr alternativních tvarů u jednotlivých determinativ lze opět vymezit pomocí determinační škály (Bláha 2008: 75nn). Podle ní platí, že zatímco u primárních determinativ je syntetický tvar základní, bezpříznakový, sekundární determinativa tvoří futurum primárně analyticky, syntetický tvar využívají pouze alternativně. Z primárních perfektiv je syntetické futurum výlučným prostředkem futurální reference u sloves *jít* a *jet*, ostatní členové třídy determinativ využívají analytický tvar jako alternativní prostředek ke zdůraznění nepohybového charakteru děje. Možnosti tvarové konkurence si můžeme opět usouvztažnit s osou měřící determinační potenciál sloves:

PRIMÁRNÍ DETERMINATIVA										SEKUNDÁRNÍ DETERMINATIVA			
jít	jet	nést	vést	vézt	běžet	letět	hnát	táhnout	vléct	lézt	frčet	mazat	vlát
<i>po-</i>		<i>po-</i> / (<i>budu</i> + inf.) s významovým rozlišením									<i>budu</i> + inf. / (<i>po-</i>) s významovým rozlišením		

Tabulka 21: konkurence syntetického a analytického vyjadřování futura – teoretický předpoklad

Bláhovy závěry v podstatě odpovídají teoretickému popisu tradovanému v českých mluvnicích. Problém dosavadních analýz však spočívá v tom, že zohledňují spíš teoretické možnosti funkčního rozlišení, nikoli jejich reálné využití v běžné jazykové praxi. Mnohé dvojice potenciál funkčního rozlišení v některých případech skutečně naplňují, zdaleka ne však pravidelně.

Skutečně relevantní, adekvátní popis této oblasti by vyžadoval podrobnou analýzu uzuálního užití konkurentních forem. Pro účely této kapitoly nicméně poslouží alespoň orientační sonda provedená u vybraných sloves na jazykovém materiálu Českého národního korpusu. Cílem zkoumání bylo zjistit poměrné rozložení syntetických a analytických forem tak, jak se projevuje v běžné jazykové praxi. Zahrnuta byla všechna primární determinativa spolu s těmi determinativy sekundárními, u nichž lze na základě odborného popisu v lingvistických publikacích očekávat jistou tvarovou konkurenci. Vyhledávání probíhalo v rámci databáze SYN2006PUB a zohledněny byly pouze tvary 3. osoby singuláru. Výsledky shrnuje následující tabulka (zanesené hodnoty udávají počet zaznamenaných výskytů).

SLOVESO	VYJÁDŘENÍ		KOMENTÁŘ
	SYNTETICKÉ	ANALYTICKÉ	
JÍT	19 166	0	
JET	7 307	0	
BĚŽET	1 835	5	z pěti případů analytického vyjádření jsou čtyři v nepohybovém (<i>bude běžet televize, relace, výpovědní doba, výpovědní lhůta</i>), jeden v pohybovém významu
NĚST	1 878	36	žádné z analytických futur neodkazuje k ději ve významu čistě pohybovém; analytická futura jsou nejčastější ve verbonominálních konstrukcích <i>nést jméno/název, zodpovědnost, nést se v duchu / ve znamení něčeho</i> a vyjádřeních typu <i>Obligace bude nést x %</i>
VĚST	13 155	68	bez významového rozlišení; reálný poměr synt. a analytického vyjádření bude ve skutečnosti nepatrně nižší, neboť synt. tvary zahrnují i futura slovesa <i>povést</i>
VÉZT	247	0	
LETĚT	822	1	analytická forma pouze v jediném dokladu: <i>A co bude letět na podzim a v létě?</i>
HNÁT	204	18	bez významového rozlišení
TÁHNOUT	341	11	bez významového rozlišení
VLÉCT	72	1	údaj u syntetického vyjádření je nepatrně nadhodnocen homonymií s futury slovesa <i>povléct</i>
LÉZT	28	2	doklady na analytické futurum: <i>bude lézt na nervy, Koncem července bude lézt prezidentský pár po kopcích v Alpách</i>
CESTOVAT	137	62	významové rozlišení patné
KVĚST	50	4	bez významového rozlišení
PLAVAT	112	15	bez významového rozlišení
PUTOVAT	979	73	významové rozlišení patrné
RŮST	1 995	190	bez významového rozlišení
TRVAT	19 413	2 909	bez významového rozlišení
VLÁT	1	14	

Tabulka 22: konkurence syntetického a analytického vyjadřování futura – empirická zjištění
Pozn.: sekundární determinativa jsou uspořádána abecedně.

Výsledky vlastní korpusové sondy evidentně odporují některým tradovaným tvrzením. Oproti očekávání vyvstává poměrně překvapivě výrazná převaha syntetického vyjádření i tam, kde je syntetické futurum tradičně hodnoceno jako prostředek fakultativní – u

sekundárních determinativ. Analytické značení převládá pouze u jediného slovesa ve výběru: *vlát*. Funkční rozlišení syntetických a analytických tvarů, jak je předpovídá dostupná (i současná!) literatura, není zdaleka pravidlem, uplatňuje se pouze u sloves s velmi výraznou sémantikou lineárního pohybu – z primárních determinativ je to sloveso *nést* a (s jistými výhradami, doklady na analytické vyjádření jsou totiž velmi omezené) *běžet*, ze sekundárních determinativ jsou to *cestovat* a *putovat*. Ostatní slovesa, pokud vůbec naplňují možnost alternativního značení, využívají analytických tvarů nerozlišeně jak v konkrétním, determinovaném, tak v odvozeném, nedeterminovaném významu. Jsou to zejména *vést*, *hnát*, *táhnout*, *vléct*, ze sekundárních determinativ *kvést*, *plavat*, *růst*, *trvat*. Teoreticky sem spadají i slovesa *letět* a *lézt*, s ohledem na nepatrné množství analytických forem (jeden doklad v prvním případě, dva v druhém) však o nich nelze činit žádné obecné závěry.

Podle procentuálního zastoupení analytických tvarů zaujímají determinativa toto pořadí:

%	0	0	0	0,12	0,27	0,51	1,37	1,88	3,13	6,67	6,94	7,41	8,11	8,70
SLOVESO	jít	jet	vézt	letět	běžet	vést	vléct	nést	táhnout	lézt	putovat	kvést	hnát	růst
TYP	P	P	P	P	P	P	p	P	p	p	S	S	p	S

%	11,81	13,03	31,16	93,33
SLOVESO	plavat	trvat	cestovat	vlát
TYP	S	S	S	S

Tabulka 23: pořadí determinativ podle poměru analytického vyjádření k syntetickému

Pozn.: P = primární, p = primární periferní, S = sekundární

4.4 Syntetické futurum v celoslovanském srovnání

Mezi všemi slovanskými jazyky čeština vyniká nejrozvinutějším systémem determinativ a zdaleka nejvyšší produktivitou syntetického futura. Determinativní řadu provází téměř kompletní řada indeterminativní, všechna determinativa rozlišují dva typy imperativu různých funkcí a syntetické futurum nejenže představuje základní způsob značení budoucnosti u determinativ primárních, ale vystupuje rovněž jako alternativa futurálního markeru u determinativ sekundárních.

Nejblíže k českým poměrům má slovenština. I ta využívá syntetických forem jako alternativního prostředku futurální reference nejen u primárních, ale i sekundárních determinativ. Oproti češtině je zde však poměr mezi oběma variantami, syntetickým a analytickým značením, vyrovnanější: analytické formy jsou rovnocenné formám syntetickým – až na sloveso *jít* – i u primárních determinativ.

V obou lužičtinách se syntetické futurum udrželo pouze u primárních determinativ, v rámci slovesného systému představuje zcela neproduktivní kategorii netransponovatelnou na další slovesa. Horní lužičtina přitom syntetické značení uchovala u celé řady primárních determinativ, vzhledem k silné preskriptivní politice, typické pro lužický jazykový prostor, dokonce jako jedinou variantu, dolní lužičtina udržela syntetický tvar pouze u tří sloves: jádrových *jít*, *jet* a poněkud překvapivě *lézt*. I zde je analytické futurum nepřijatelné.

Ve slovinštině nacházíme poslední stopy syntetického futura u slovesa *jít*. Současné popisy se nicméně shodují na tom, že imperfektivní interpretace prefigovaného tvaru je často nejednoznačná, příslušný kontext často imperfektivní pojetí pouze dovoluje, ovšem nevyžaduje (Bláha 2008: 80). V každém případě leží slovinština na jižní hranici působnosti syntetického futura v celém slovanském prostoru. Ostatní jazyky syntetické futurum netvoří, v jazycích severoslovanských, pro které je charakteristické těsnější sepětí perfektivního přezentu s budoucím časem, prošly syntetické futurální tvary vesměs perfektivizací (Kopečný 1962: 79).

Rozvržení syntetických a analytických forem v jazycích, které syntetického futura alespoň alternativně využívají, shrnuje následující tabulka:

	PRIMÁRNÍ DETERMINATIVA											SEK.
	<i>jít</i>	<i>jet</i>	<i>nést</i>	<i>vést</i>	<i>vézt</i>	<i>běžet</i>	<i>letět</i>	<i>hnát</i>	<i>táhnout</i>	<i>vléct</i>	<i>lézt</i>	DETER.
ČEŠTINA	S	S	S/A	S/A	S	S/A	S/A	S/A	S/A	S/A	S/A	S/A
SLOVENŠTINA	S	S/A	S/A	S/A	S/A	S/A	S/A	S/A	S/A	S/A	S/A	S/A
H. LUŽIČTINA	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	A
D. LUŽIČTINA	S	S	A	A	A	A	A	A	A	A	S	A
SLOVINŠTINA	S/A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A

Tabulka 24: konkurence syntetického a analytického vyjádření u příslušných determinativ v jednotlivých slovanských jazycích

Pozn.: S = syntetické značení, A = analytické značení, S/A = alternace syntetického a analytického značení

Z faktorů spoluurčujících produktivitu syntetického futura je zřejmě nejnápadnější interakce syntetických tvarů s formálně identickými futury sloves s významem malé míry děje. Syntetické futurum je totiž ohrožováno především tvarovou homonymií sloves, které reprezentují většinový gramatický vzorec (předpona je u nich znakem perfektivnosti). Z mezijazykového srovnání jednoznačně plyne, že pozice syntetického futura v systému morfologických prostředků slovesa je nejpevnější tam, kde jsou příslušná perfektivní slovesa formálně odlišena zdvojením prefixu. V opačném případě výrazová homonymie rozostřuje časově-vidovou hodnotu slovesného tvaru a vede k postupnému vytlačování menšinového značení většinovým. Tvary syntetického futura jsou reinterpretovány jako futurální tvary sloves malé míry děje a syntetické formy postupně zanikají. Vztahy mezi oběma řadami jednotlivých slovesných tvarů zachycuje následující schéma.

ČEŠTINA	INFINITIV	FUTURUM	komentář
DETERMINATIVUM	nést	ponese	homonymie tvarů vyloučena
PREFIGOVANÉ PERFEKTIVUM	-----	-----	
	poponést	poponese	

SLOVENŠTINA	INFINITIV	FUTURUM	komentář
DETERMINATIVUM	nést	<i>ponese</i>	reduplikovaný prefix využíván jen fakultativně, slabá tvarová homonymie s převahou imperfektivně- futuračního významu
PREFIGOVANÉ PERFEKTIVUM	ponést (poponést)	<i>ponese</i> (poponese)	

H. A D. LUŽIČTINA	INFINITIV	FUTURUM	komentář
DETERMINATIVUM	nést	<i>ponese</i>	reduplikovaný prefix chybí, silná tvarová homonymie s převahou perfektivního významu
PREFIGOVANÉ PERFEKTIVUM	ponést	<i>ponese</i>	
	-----	-----	

SLOVINŠTINA	INFINITIV	FUTURUM	komentář
DETERMINATIVUM	(nést)?	<i>(ponese)</i>	reduplikovaný prefix chybí, slabá homonymie s převahou perfektivního významu
PREFIGOVANÉ PERFEKTIVUM	ponést	<i>ponese</i>	
	-----	-----	

RUŠTINA	INFINITIV	FUTURUM	komentář
DETERMINATIVUM	-----	-----	chybí jak reduplikované formy perfektivních sloves, tak slovesa determinovaná, předpona má zde ingresivní význam (ponese = začne nést)
	ponést	ponese	
	-----	-----	

Tabulka 25: formálně systémové vztahy mezi syntetickým futurem a prefigovanými slovesy malé míry děje odvozenými z determinativ

4.5 Shrnutí kapitoly 4

Syntetické futurum je poslední z řady prostředků, které čeština plně gramatikalizovala pro funkci futurální reference. Vystupuje jako alternativní prostředek opisného futura u omezené skupiny sloves jednosměrného pohybu a sloves trvání.

Výklad syntetického futura, který byl podán v této kapitole, se soustředil především do tří tematických okruhů: 1) historický vývoj syntetických tvarů, 2) jejich vidová platnost, 3) spektrum sloves, se kterými se syntetické futurum pojí.

1) V současné době se předpokládá, že předponová syntetická futura pravděpodobně neprošla všeobecnou perfektivizací prefigovaných slovesných forem, typickou pro severní větev slovanských jazyků. Prefix *po-* je reliktem původně neperfektivních prefixů s ingresivním významem.

2) Moderní aspektologie se rovněž shoduje na imperfektivní platnosti syntetických futur. Oporu pro imperfektivní pojetí je přitom třeba hledat zejména ve formální a funkční distribuci syntetických tvarů. Formální distribuce syntetických forem se jednoznačně shoduje s distribucí forem analytických, stejně tak okruh funkcí, které syntetické futurum sekundárně plní, odpovídá zhruba sekundárním funkcím futura analytického. Průkazná je především neschopnost syntetického (a analytického) futura stát v pozici historického přítomku. Pouze vůči modálním významům, prostředkovaným běžně analytickým futurem, vykazuje syntetické futurum určitou rezistenci.

3) Okruh sloves, která přibírají syntetické futurální markery, se dělí primárně do dvou skupin: na determinativa primární a determinativa sekundární. Kategorizace ovšem není absolutní, faktory, které určují uspořádání jednotlivých determinativ jsou škálovité povahy. Vodítkem pro relativní uspořádání determinativ je jejich schopnost vystupovat ve významu čistě lineárního jednosměrného pohybu. Zatímco primární determinativa ztělesňují víceméně čistou ideu směrové determinovanosti, sekundární determinativa už obsahují výraznější přídatné sémantické odstíny. Hranici mezi primárními a sekundárními determinativy podporují (podle klasických popisů) i další faktory: a) pouze primární determinativa disponují (alespoň v reliktech) indeterminativními protějšky, b) pouze primární determinativa využívají syntetických a analytických tvarů rovnocenně s významovým rozlišením (až na *jít* a *jet*, které připouštějí pouze syntetické vyjádření), u sekundárních determinativ je analytická forma základní a syntetická pouze fakultativní.

Vlastní korpusový výzkum však tento tradovaný předpoklad nepotvrdil. Naopak se ukázalo, že syntetické vyjádření výrazně převažuje nad analytickým nejen u determinativ primárních, ale dokonce i u drtivé většiny vybraných determinativ sekundárních.

Ze slovanských jazyků je syntetické futurum jednoznačně nejproduktivnější v češtině, kde se nejen udrželo u primárních determinativ, ale je i analogicky dotvářeno k determinativům sekundárním. České poměry prakticky kopíruje slovenština, kde jsou ovšem alternativní analytické tvary primárních determinativ téměř rovnocenné tvarům syntetickým. V obou lužičtinách je syntetické futurum petrifikováno pouze u (vybraných) primárních determinativ a jeho udržení je spíše výsledkem silně preskriptivního tlaku lužických gramatik. Slovinština uchovala syntetické značení pouze u jediného, jádrového determinativa *jít*, ani u něj však není jeho futurální interpretace jednoznačná.

5 Závěr

Předložená práce směřovala v první řadě ke zmapování a klasifikaci prostředků, které slovanské jazyky jako celek užívají k odkazování do budoucnosti. Podstatná část pozornosti přitom byla věnována i objasnění hlubších konceptuálních základů, o něž se jazykový systém opírá. Ambicí diplomové práce bylo předně zasadit zkoumanou problematiku do širších souvislostí a nahlédnout kategorii futura spolu s příslušnými vyjadřovacími prostředky jako součást širších vztahů v celku systému slovanských jazyků.

Úvodní kapitola přinesla obecnou charakteristiku futura jakožto gramatické kategorie i pojmu, který je jejím podkladem, a upozornila na některé podstatné důsledky, které má určitá specifická pojetí časovosti (spočívající v nevyhraněnosti časové povahy, resp. poněkud odlišném pojetí časovosti, které není „objektivním“ ukotvením události v době po momentu promluvy, analogicky préteritnímu času, nýbrž spíše „subjektivní“ predikcí této události, vyrůstající z více či méně oprávněného očekávání o naplnění předpovídaného stavu) pro charakter a chování futurálních prostředků, jako je např. jejich restriktivní užití v neasertivních kontextech, tedy ve vedlejších větách.

V širší mezijazykově užívaných vyjadřovacích prostředků futura dále počáteční oddíl identifikoval čtyři možné lexikální zdroje futurálních markerů: 1) aspektuální morfémy, 2) tvary modální – zvláště modální slovesa deziderativní (*chtít*) a obligativní (*muset*), 3) tvary sloves pohybu – zejména *jít* (směřování od mluvčího) a *přicházet* (směřování k mluvčímu) a 4) adverbia času, zejména se specifikací budoucí události. Poslední typ futura se ovšem vyskytuje jen zřídka. Lexikálněsémantická klasifikace zdrojových jednotek zároveň poskytla rámec pro hrubou typologii slovanského futura: futurální markery slovanských jazyků mají v tomto členění zástupce v první a třetí kategorii, nadto disponují konstrukcemi s původně inchoativní sémantikou, prostředkovanou sponovým slovesem *být*, a alternativně též formami syntetického futura.

Podle způsobu tvoření futura se slovanský jazykový prostor dělí primárně do dvou oblastí: jižní, zahrnující bulharštinu, makedonštinu, srbštinu, chorvatštinu a alternativně též slovinštinu, kde se v roli futurálních markerů etablovala konstrukce s řídicím modálním slovesem, aplikovatelná bez omezení na všechny tvary sloves bez ohledu na aspekt, a severní, kam kromě češtiny se slovenštinou spadá i polština spolu s vymřelými či ustupujícími jazyky na území severního Polska a Německa, horní a dolní lužičtina a dále jazyky východoslovanské – ruština, běloruština a ukrajinština. Severoslovanským protějškem jihoslovanského modálního opisu ve funkci futura je konstrukce se sponou slovesa *být*

s vystopovatelným inchoativním významem, která je ovšem kompatibilní pouze s imperfektivními slovesy, k vyjádření budoucnosti u perfektiv slouží jejich přítomný tvar.

Mezi charakterem pomocného slovesa v opisném tvaru futura a citlivostí na aspektuální distinkci přitom existuje přímý vztah, plynoucí ze sémantických dispozic kombinovaných rysů: modální sloveso neklade žádné podmínky na významovou povahu slovesa, které určuje (děj vyjadřovaný slovesem může být jak perfektivní, tak imperfektivní), a je tedy na syntaktické rovině univerzálně kombinovatelné, naopak původně inchoativní význam tvaru *bude*, označující přechod do nějakého stavu či děje, velmi blízký významu fázového *začne*, jež se vztahuje k počátečnímu momentu děje, může specifikovat pouze děje imperfektivní, prezentované v jejich průběhu. Můžeme tedy konstatovat syntagmatickou solidaritu imperfektivity s inchoativitou.

Futurální význam perfektivního prézentu, který tvoří funkční komplement inchoativně-imperfektivní konstrukce pro perfektiva, není jeho významem jediným a už vůbec ne nutným. Sémantické založení perfektivního prézentu a jeho postavení v systému toho kterého jazyka nabízí hned několik funkčních alternativ, dokonce omezeně připouští i užití tradičně považované za principiálně vyloučené: časovou referenci k aktuálně probíhající události. V češtině, disponující pro perfektivní prézens v celoslovanském srovnání neobvykle širokým spektrem užití, jsme shledali sedm základních funkcí: 1) značení budoucnosti u perfektivních sloves, 2) značení dějů habituálních a dějů s širší časovou platností, 3) význam charakterizační, 4) vyjadřování schopnosti provést nějakou činnost, 5) kvalifikace děje (vyjádření normy), 6) reference k aktuální přítomnosti, 7) chronologizace dějů, resp. narativizace vyprávění minulého či širěji současného děje. Zejména první dvě funkce jsou mezijazykově relevantní a mohou sloužit jako opora pro dílčí typologii slovanských jazyků.

Podle míry, ve které si jednotlivé jazyky osvojují vymezené funkce, se slovanské jazyky rozpadají do dvou skupin – východoslovanské spolu s polštinou, které perfektivní prézens profilují téměř bezvýhradně do funkce futurální, a ostatní významy potlačují, a jihoslovanské, které u daného tvaru rozvíjejí naopak významový rys habituálnosti (i když obecně je profilace habituálního významu jihoslovanských jazyků slabší než futurální význam ve větvi východoslovanské) a zejména futurální funkci, až na omezené kontexty vedlejších vět, vylučují. Přechodové pásmo mezi těmito dvěma krajními póly vyplňují jazyky záposlovanské (mimo polštinu) spolu se slovinštinou, které v perfektivním prézentu podržují oba dva významy – habituálnost i futurum, a zároveň perfektivnímu prézentu propůjčují i významy mimo centrální opozici.

Posledním vyjadřovacím prostředkem, který část slovanských jazyků gramatikalizovala ve funkci futurální reference, je tzv. syntetické futurum. Tvoří se od omezené skupiny převážně pohybových sloves spojených významem směrové determinovanosti. Determinativa vykazují téměř shodnou formální i funkční distribuci s analytickými tvary imperfektiv, jsou tedy nedokonavými alternanty k analytickým futurálním konstrukcím. Největší produktivitu vykazují determinativa v češtině a dále ve slovenštině. Z ostatních slovanských jazyků se omezeně drží už jen v horní a dolní lužičtině a zcela reliktně též ve slovinštině.

Záměrem diplomové práce bylo především představit některá tradiční slavistická témata v nové, typologické perspektivě a podrobnou areálovou klasifikací analyzovaných prostředků a funkcí přispět k lepší představě o vzájemných poměrech mezi slovanskými jazyky. Inspiraci jsem hledala cíleně spíše v současných, obecně typologických angloamerických teoriích, které nejsou tolik zatíženy dlouhou historií slavistického lingvistického uvažování. Domnívám se totiž, že právě obecná typologická perspektiva a moderní lingvistická terminologie může výrazně obohatit domácí zdroje jazykovědného myšlení a napomoci ke sblížení tradičních slavistických pozic s moderními jazykověkomparativními přístupy. Ty sice na jedné straně nejsou tak důsledné jako mnohé partiální studie slavistické, zato ovšem poskytují výrazně hlubší vhled do mezijazykových vztahů a otevírají dosud poměrně izolovanou oblast slavistického bádání širší, obecně jazykové a mezijazykové deskripci.

Stěžejním tématem diplomové práce je analýza funkcí perfektivního prézentu, která v tomto rozsahu nebyla – podle mých znalostí – alespoň pro češtinu dosud provedena. Při jejich vymezení jsem se snažila uplatňovat pouze jazyková kritéria a registrovala pouze ty významy, které mají jednoznačnou, třeba obtížně vysledovatelnou jazykovou manifestaci. Potvrzení, případně korekci jazykové analýzy na materiálu češtiny pak poskytlo právě mezijazykové srovnání shledaných funkcí. Důsledný zřetel k jazykové formě měl přitom napomoci projasnit otázky, jež byly v tradici dosavadního popisu často zatemněny jazykově irelevantními spekulacemi.

Domnívám se, že jednoduchá, generalizující a systematická analýza, opřená o solidní teoretické základy lingvistické typologie a kroslingvistického přístupu, může mnohdy do komplikovaných otázek lingvistiky vnést více světla než leckterá detailní případová studie věnovaná vyhraněnému tématu (i když hodnotu takových prací v žádném případě nesnižuji). A právě to jsem se svou prací snažila dokázat.

Seznam zkratek

PARTFUT	partikule futura
PARTINF	infinitivní partikule
PRÉZ	prézens
PRÉT	préteritum
1.	1. osoba
SG	singulár
IMP	imperfektivum
PERF	perfektivum

Seznam použité literatury

- BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, Helena 1962. K problematice kategorie času v ruštině a češtině. *Československá rusistika* 7. 195-200.
- BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, Helena 1963. K interpretaci dokonavého přítomku. *Československá rusistika* 8. 199-202.
- BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, Helena 1981. Ke vztahu kategorie času ve spisovných slovanských jazycích. *Slavia*. 121-134.
- BĚLIČOVÁ, Helena 1998. *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha: Karolinum.
- BLÁHA, Ondřej 2008. *Vyjadřování budoucnosti v češtině (se zřetelem k ostatním slovanským jazykům)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- BYBEE, Joan L. and William PAGLIUCA 1987. The evolution of future meaning. In A. Giacalone Ramat, O. Carruba and G. Bernini (eds.) *Papers from the VIIIth International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 109-122.
- BYBEE, Joan L., William PAGLIUCA and Revere PERKINS 1991. Back to the future. In E. Traugott and B. Heine (eds.) *Approaches to grammaticalization*, Vol. II. Amsterdam: John Benjamins. 17-58.
- BYBEE, Joan L., William PAGLIUCA and Revere PERKINS 1994. *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago: The University of Chicago Press.
- COMRIE, Bernard 1978. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COMRIE, Bernard 1993. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COMRIE, Bernard & Greville G. CORBETT (eds.) 1993. *The Slavonic languages*. London: Routledge.
- ČECHOVÁ, Marie et al. 2002. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. vydání. Praha: ISV.
- ČESKÝ NÁRODNÍ KORPUS. 2000 *Syn2000*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2000. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- DAHL, Östen 1985. *Tense and aspect systems*. New York: Basic Blackwell.
- DAHL, Östen (ed.) 2000. *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- DANEŠ, František 1971. Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. *Slovo a slovesnost* 32. 193-207.

- DANEŠ, František 1985. *Věta a text*. Praha: Academia.
- DANEŠ, František, Miroslav GREPL, Zdeněk HLAVSA (eds.) 1987. *Mluvnice češtiny III: Skladba*. Praha: Academia.
- FILIP, Hana 1999. *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference*. New York/London: Garland Publishing.
- HAVRÁNEK, Bohuslav & JEDLIČKA, Alois 1963. *Česká mluvnice*. 3. vydání. Praha: SPN.
- ISAČENKO, Alexander V. 1960. Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. *Slovo a slovesnost* 21. 9-16.
- KARLÍK, Petr, Marek NEKULA, Zdenka RUSÍNOVÁ 1995. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Lidové noviny.
- KARLÍK, Petr, Marek NEKULA, Jana PLESKALOVÁ (eds.) 2002. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny.
- KOMÁREK, Miroslav 2006. Prefixace a slovesný vid (K prefixům prostě vidovým a subsumpci). *Příspěvky k české morfologii*. 2. rozšířené vydání. Olomouc: Periplum, družstvo nakladatelů. 183-195.
- KOPEČNÝ, František 1960. Ještě o nedokonavosti futura typu „ponesu, povezu...“ a o časovém významu typu „dovede to, ujde to...“ *Slovo a slovesnost* 21. 187-192.
- KOPEČNÝ, František 1962. *Slovesný vid v češtině*. Praha: ČSAV.
- KRIFKA, Manfred 1989. *Nominalreferenz und Zeitkonstitution: Zur Zeitsemantik von Massentermen, Pluraltermen und Aspektklassen*. München: Fink.
- KŘÍŽKOVÁ, Helena 1958. K problematice aktuálního a neaktuálního užití časových a vidových forem v češtině a v ruštině. *Československá rusistika* 3. 185-200.
- KŘÍŽKOVÁ, Helena 1960. *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině*. Praha: SPN.
- KURZOVÁ, Helena 1996. Mitteleuropa als Sprachareal. *Germanistica Pragensia* 13. Praha: Univerzita Karlova. 57-73.
- KURZOVÁ, Helena 1996a. The Future in Central European Languages. *Listy Filologické* 119. Praha: AV ČR. 4-18.
- LEHMANN, Christian 2002. Thoughts on grammaticalization.
www.db-thueringen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-2058/ASSidUE09.pdf
- MATHÉSIUS, Vilém 1947. O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich. 195-202.
- NEKULA, Marek 1995. Textové funkce německého členu a českého vidu. In: *Pocta Dušanu Šlosarovi. Sborník k 65. narozeninám*. Eds. P. Karlík, J. Plaskalová, Z. Rusínová. Boskovice: Albert. 213-222.

- NĚMEC, Igor 1958. *Genese slovanského systému vidového*. Praha: ČSAV.
- PETR, Jan (ed.) 1986. *Mluvnice češtiny II: Tvarosloví*. Praha: Academia.
- POLDAUF, Ivan 1954. Podíl mluvnice a slovníku na problematice slovesného vidu.
In: *Studie a práce lingvistické I. Sborník k 60. narozeninám akademika Bohuslava Havránka*. Praha: ČSAV. 200-223.
- POLDAUF, Ivan 1964. Souhrnný pohled na vid v nové češtině. *Slovo a slovesnost* 25. 46-56.
- SASSE, Hans-Jürgen 2002. Recent activity in the theory of aspect: Accomplishments, achievements, or just non-progressive state? *Linguistic Typology* 6. Mouton de Gruyter. 199-271.
- SCHMIEDTOVÁ, Barbara & SAHONENKO, Nataša 2006. Die Rolle des grammatischen Aspekts in der Ereignis-Enkodierung: Ein Vergleich zwischen tschechischen und russischen Lernern des Deutschen. *28th annual meeting of the German Society for Linguistics (DGfS)*. Bielefeld: Universität Bielefeld.
- SCHMIEDTOVÁ, Barbara & FLECKEN, Monique 2008. Aspectual concepts across languages: Some consideration for second language learning. In: S. de Knop & T. de Rycker (eds.): *Pedagogical grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter. 357-384.
- ŠMILAUER, Vladimír 1972. *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN.
- TRÁVNÍČEK, František 1951. *Mluvnice spisovné češtiny II: Skladba*. 3. vydání. Praha: Slovanské nakladatelství.
- VENDLER, Zeno 1967. Verbs and times. In: *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press. 97-121.
- VERKUYL, Henk J. 1972. *On the Compositional Nature of the Aspect*. Dordrecht: Reidel.